

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANABİLİM DALI
2019-YL-078

CELAL BAYAR'IN CUMHURBAŞKANLIĞI
DÖNEMİNDEKİ YURTDIŞI SEYAHATLERİ (1950-1960)

HAZIRLAYAN
Merve ARSLAN

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

AYDIN – 2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Merve ARSLAN tarafından hazırlanan “Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)” başlıklı tez, 20/ 06/ 2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Prof. Dr. Bayram AKÇA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Ahmet TOKSOY	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.... / / 2019

Merve ARSLAN

ÖZET

CELAL BAYAR'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDEKİ YURTDIŞI SEYAHATLERİ (1950-1960)

Merve ARSLAN

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

2019, XVI + 98 sayfa

Bu çalışmada; Türk siyasi hayatında çok partili yaşama geçilmesinin öncüsü kabul edilen Demokrat Parti'nin kurucularından, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü ve ilk sivil cumhurbaşkanı olan Celal Bayar'ın on yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde yurtdışına yaptığı resmi ziyaretler, bu ziyaretlerin iç ve dış politikaya etkileri basından yansımalarla birlikte ele alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı dönemi Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından, 1960'ta iktidara karşı gerçekleştirilen askeri müdahaleye kadar geçen on yıllık bir süreyi kapsamaktadır. 1950 ve 1960 yılları arasındaki tarihsel süreçte imzalanan antlaşmalar ve dönemin özelliklerine yer yer değinilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Celal Bayar'ın 1883'te Bursa Umurbey'de başlayan ve 1986 yılında İstanbul'da son bulan uzun soluklu hayatı, O'nun mesleki ve siyasi yaşamını biçimlendiren faktörler incelenmiştir. İttihat Terakki'ye girişi, Galip Hoca kimliği ile birçok engelle başa çıkışı, vatani uğruna dönemin kısıtlı imkânlarına rağmen canı pahasına yılmadan çalıştığı ve herkese örnek olabilecek çalışkanlığı, azmi ele alınmıştır. İkinci bölümde; Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllar olan 1950 ve 1960 yılları arasında yurtdışına yaptığı seyahatler ve bu seyahatlerin basına yansımaları, seyahatler ile pekişen dostluklar, takdim edilen hediyeler anlatılmıştır. Bu on yıllık süre içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasının şekillenmesinde Celal Bayar'ın son derece etkili olduğu görülmüştür.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Demokrat Parti, Celal Bayar, Amerika, İngiltere, Almanya, İtalya.

ABSTRACT

CELAL BAYAR'S INTERNATIONAL TRAVELING DURING THE PRESIDENCY OF THE PRESIDENT

Merve ARSLAN

Master Thesis, Department of History

Supervisor: Professor Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

2019, XVI + 98 pages

This work contains founder of Democrat Party. Which led Turkish political life to multiparty system, Celal Bayar's, who is also first civilian and third president of Turkish Republic, work trips to foreign countries and effects of these trips on domestic and foreign policy. His presidential process had occurred from 1950, when Democrat Party came to power, until military intervention which made in 1960. Makings and Agreements which had signed in that historical process are mentioned.

In first part of two; It is examined that factors which shaped his political and vocational life which started in Bursa, Umurbey, 1883 and ended in Istanbul, 1986. His beginning in İttihat Terakki, his handlings in an identity of "Galip Hodja", his endless works for his lovely country although those years which had very limited conditions and his diligence that could be an idol for everyone are discussed. In second part, his trips to foreign countries and repercussions, impressions, friendships and gifts are mentioned that he made in his presidential times which he made in between 1950-1960. In this decade, Celal Bayar was very effective in shaping Turkish Republics domestic and foreign policy.

KEY WORDS: Democrat Party, Celal Bayar, America, England, Germany, Italy.

ÖNSÖZ

Cumhuriyet tarihimizin önemli bir dönemi olan Demokrat Parti Dönemi ve Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı dönemindeki seyahatlerinin incelendiği bu tez çalışmasında pek çok kitap, makale ve yayınlanmış tez çalışmalarından yararlanılmıştır. Kaynak araştırması yaparken TBMM Zabıt Cerideleri incelenmiş, İzmir Milli Kütüphane, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Merkez Kütüphanesi başta olmak üzere muhtelif kütüphanelerden yararlanılmıştır. Ayrıca İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi'nde gazete taramaları yapılmış, döneme ait gazeteler fotoğraflanmıştır. YÖK'ten bu dönemle ilgili daha önce farklı konularda çalışılmış tezler incelenmiştir.

Bu tez çalışmasının konusunu belirlenmesinden son aşamasına kadar sabırla yanımda olan ve her türlü desteğini eksik etmeyen hayatımın her alanında ışığını hissettiğim Sayın Hocam Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan'a, bana her anlamda destek olan aileme ve özellikle değerli ablam Elif Arslan Çayır'a ve sevgili eşim Ali Özilter'e teşekkürü bir borç bilirim.

Merve ARSLAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	2
1. CELAL BAYAR'IN HAYATI.....	2
1.1. Ailesi, Çocukluk, Gençlik Yılları ve Evliliği.....	2
1.2. İttihat Terakki Cemiyeti'ne Girişi ve Faaliyetleri	5
1.3. Milli Mücadele Dönemi (Galip Hoca)	12
1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Celal Bayar.....	18
1.4.1. İktisat Bakanlığı Yılları	22
1.4.2. İş Bankası'nın Kurulması ve Bayar'ın Genel Müdürlüğü.....	28
1.4.3. Celal Bayar'ın İkinci İktisat Vekilliği Dönemi	35
1.5. Celal Bayar'ın Başvekilliği	37
1.5.1. I. Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937- 11 Kasım 1938)	39
1.5.2. II. Bayar Hükümeti(11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939).....	41
1.6. Çok Partili Döneme Geçerken “Celal Bayar”	44
1.7. Demokrat Parti ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı	46
2. BÖLÜM.....	49
2. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Gezileri.....	49
2.1. 1952 Yılı Seyahatleri.....	49

2.1.1. İngiltere Seyahati (13- 18 Şubat 1952).....	49
2.1.2. Yunanistan Seyahati(16 Kasım- 4 Aralık 1952).....	55
2.2. 1954 Yılı Seyahati.....	62
2.2.1. Abd Seyahati (28 Ocak- 27 Şubat 1954).....	62
2.3. 1955 Yılı Seyahatleri.....	74
2.3.1. Irak Ve Pakistan Seyahati (13-26 Şubat 1955).....	74
2.3.2. Lübnan Seyahati (16-22 Haziran 1955).....	76
2.3.3. İnan Seyahati (19-25 Eylül 1955).....	78
2.3.4.Ürdün Seyahati (3-8 Kasım 1955).....	80
2.4. 1958 Yılı Seyahatleri.....	82
2.4.1. Libya Seyahati (3-11 Şubat 1958).....	82
2.4.2. Almanya Seyahati (7 -10 Mayıs 1958).....	84
2.4.3. Afganistan- Pakistan- İnan Seyahati (12-26 Eylül 1958).....	85
2.5. 1959 Yılı Seyahati.....	87
2.5.1. İtalya Seyahati (8- 12 Haziran 1959).....	87
2.6. 1960 Yılı Seyahati.....	88
2.6.1. Pakistan Seyahati (20 Şubat 1960).....	88
3. TARTIŞMA VE SONUÇ	90
4. KAYNAKLAR	92
ÖZGEÇMİŞ.....	98

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. 13 Ülkeye Yapmış Olduğu Seyahatleri Kronolojik Sıralama	49
Tablo 2.2. Ziyaret Programı.....	64

KISALTMALAR DİZİNİ

AGE	: Adı geçen eser
AGM	: Adı geçen makale
AGT	: Adı geçen tez
ALB	: Albay
BBC	: British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Kuruluşu)
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
HAZ	: Hazırlayan
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
ORG	: Orgeneral
S	: Sayfa Numarası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
YB	: Yarbay
YZB	: Yüzbaşı

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan günümüze kadar Atatürk'ün çizdiği “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” ilkesi doğrultusunda dış politikasını yürütmüştür. Devletlerin dış siyasetinin oluşmasında önceki yıllarda yaşanmış olayların büyük etkisi olmuştur. Günümüzde dış politikanın esaslı bir biçimde anlaşılması, mantıklı yorumların yapılabilmesi açısından dış siyasi tarihimizin akademik veriler çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. Dış siyaset incelenirken devlet başkanlarının yapmış olduğu ziyaretlerin, bu ziyaretler sırasında ele alınan meselelerin ve bunların etki derecesinin bir devletin dış siyasetinin belirlenmesinde önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Tez konusunun belirlenmesinde ilk olarak “*Devlet başkanlarının bir ülkenin dış politikasında nasıl etkili olacağı?*” sorusundan yola çıkılmıştır. Bu soruya yanıt bulabilmek için yapılan literatür çalışmasında Bilal N. Şimşir'in Türk Tarih Kurumu tarafından basılmış olan IV ciltlik “*Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*” adlı çalışması, konunun belirlenmesinde yönlendirici olmuştur. Araştırmaların devamında Atatürk Dönemi'nde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanları konusundaki çalışmaya ulaşılmıştır. Fakat bu tür bir çalışma Celal Bayar dönemi için yapılmamıştır. Görülen bu eksiklik tez konusunun seçilmesinde etkili olmuştur. Hazırlanmış olan tez ile hem Celal Bayar'ın hayatı, hem cumhurbaşkanlığı dönemi hem de bu dönemde yapmış olduğu yurtdışı gezilerinin dış politikaya etkisi ortaya konulmuştur.

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ilk olarak 1952 yılı Şubat ayının 13'ünde İngiltere'ye olmak üzere toplam on üç ülkeye yaptığı yurtdışı seyahatleri ve bu seyahatlerdeki diğer ülkelerin liderleri ile görüşmeleri dönemin dış politikasının belirlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Tezin hazırlanmasında; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde 1950-1960 tarihlerindeki Celal Bayar ile ilgili bilgiler içeren belgeler arasında tarama yapılarak dönemin dış politikasına etkileri incelenmiştir. Başta arşiv kaynakları gibi birinci el kaynaklar ve dönemin gazeteleri kullanılmış ayrıca dönemle ilgili yazılan ikinci el kaynaklardan ve tezlerden yararlanılmıştır. Ayrıca İzmir'de birçok sahaf ziyaret edilerek teze dayanak oluşturan bazı kitaplar temin edilmiştir.

1. BÖLÜM:

1. CELAL BAYAR'IN HAYATI

1.1. Ailesi, Çocukluk, Gençlik Yılları ve Evliliği

Mahmut Celal Bayar'ın; Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin birçok ilklerine imza attığı, yüzyılı aşan hayatı (1883-1986) 16 Mayıs 1883'de Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı Umurbey Köyü'nde başlamıştır. Ailesi; 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin yarattığı sıkıntılardan dolayı Bulgaristan Plevne'den İstanbul'a daha sonra da Bursa'ya göç etmiştir. Plevneli bir ailenin üçüncü çocuğu olan Mahmut Celal'in¹ babası Abdullah Fehmi Efendi, annesi Emine Hanım'dır. Babası Abdullah Fehmi Efendi Berkofça'da² doğmuştur. Tarımla uğraşan ailesinden farklı olarak ilimle uğraşmış, Kadıoğlu Medresesi'nde başlayan öğrenim hayatını İstanbul'da Cevdet Paşa'nın kurduğu Darulmuallimin adındaki öğretmen okulunun ilk mezunlarından biri olarak tamamlamıştır.³

Abdullah Fehmi Efendi Bursa Umurbey Köyü'ne göç ettikten sonra buradaki ilkokulda öğretmenlik yapmış ve bir dönem de Gemlik müftülüğü görevini yürütmüştür. O, oldukça gösterişli dış görünümünün yanında düşünce olarak da göç ettiği Umurbey Köyü'nde yaşayan halkı olumlu yönde etkilemiş, cehaleti önlemek amacıyla çaba sarf etmiştir. O dönemde bağcılık ve zeytincilikle uğraşan ve içkiye düşkün olan köy halkının içkiye olan düşkünlüğüne de son verdiğini söylenmiştir. Mahmut Celal'in annesi olan Emine Hanım ise, Plevne Türklerinden olan Remzi Efendi'nin kızıdır.⁴ Mahmut Celal, Edirne Askeri İdadisi öğrencisi olan ağabeyi Behzad ve İstanbul'daki Bahriye Mektebi öğrencisi olan ağabeyi Asım'ın aksine babasından çok annesine benzetilmiştir. Behzad ve Asım daha sonra verem hastalığına yenik düşerek kısa aralıklarla genç yaşta vefat etmişler ve ikisi de Umurbey mezarlığına defnedilmiştir.

¹ 1934 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından çıkarılan Soyadı Kanunu'na kadar geçen sürede Mahmut Celal Bayar; Mahmut Celal, Celal Bey, Mahmut Celalettin Bey olarak geçmektedir.

² Berkofça, Kuzeybatı Bulgaristan'da bugün Berkövitsa adını taşıyan bir kasaba.

³Şakir, (1952: 5-10) .

⁴Şenşekerci, (2000: 4).

Ağabeylerinin bu ölümü küçük yaşta olan Mahmut Celal'i derinden etkilemiştir.⁵ Ailede tek çocuk olarak kalan Mahmut Celal babasının öğretmenlik yaptığı okula başlamış ve küçük yaşta kitap okumayı alışkanlık haline getirmiştir.⁶ Abdullah Fehmi Efendi Mahmut Celal'i sürekli yanında tutarak oğlunun gerek eğitimine gerekse giyim kuşamına yaptığı müdahalelerle onun diğer köy çocuklarından farklı olmasını sağlamıştır. 5 yaşında ilkokula başlayarak 12 yaşında rüştiyeyi bitiren Mahmut Celal, köy çocuğu olmasına rağmen böylece -babasının katkılarıyla- kent kültürü ile yetişmiştir. Rüştiyenin son sınıfında iken babasından Arapça ve Farsça dersleri almış aynı zamanda babasının arkadaşı (hemşerisi) olan Serkofçalı Abdullah Efendi'den de Fransızca dersleri almıştır.⁷

Rüştiyeyi iyi bir derece ile bitirdikten sonra babası A. Fehmi Efendi, Mahmut Celal'i Gemlik'teki Reji İdaresi'ne kâtip olarak yerleştirmiştir. Reji Fransız şirketinin elinde olduğu için Mahmut Celal burada Fransızcasını da ilerletme fırsatı bulmuştur. Fakat bununla yetinmeyerek Fransızcasını daha da ileri seviyeye taşımak ve bulunduğu çevrenin başlıca gelir kaynağı olan ipekçiliği öğrenmek amacıyla babasının da rızası ile Bursa'daki Fransız Okulu'nda (Torkum Efendi ismindeki bir kişinin idaresinde olan Harir Dar-üt Talimi) özel ders almaya başlamıştır. Bu okula devam ederken Arapça öğrenmesinin gerekli olduğunu görmüştür. Çünkü o dönemde Bursa ipeğine en büyük talep Arabistan'dan gelmektedir. Bunu gören Mahmut Celal, sabah saatlerinde camide ders veren bir hocanın Arapça derslerine gitmeye başlamıştır. O dönemde Bursa'da Ziraat Bankası'nın memurluk için açtığı bir sınava girerek sınavı kazanmış ve resmen memur sınıfına geçmiştir. Artık kendisine "Celal Bey" diye hitap edilmeye başlanmıştır. Burada memur olarak çalıştığı sırada Fransızcasını daha da ilerletmek için College Français de L'aasomption adındaki bir okulda papazlardan akşamları özel dersler almaya başlamıştır.⁸ Ziraat Bankası'nda memuriyetine devam ettiği sırada 1905 yılında Bursa'da Almanların bir şubesini açtığı Deutsche Orientbank'a başvurmuş ve Ziraat Bankası'ndaki oldukça özverili çalışmalarının bilinmesinden dolayı bu bankaya kabul edilerek artık burada çalışmaya başlamıştır. Deutsche Orientbank'ta çalışırken ülkenin siyasi problemleri ile güncel bir biçimde ilgilenmeye başlamış ve Türk matbuatında hiçbir şekilde yer verilmeyen konuları Avrupa'dan gelen bazı gazeteleri özellikle de Fransız

⁵Türk Ansiklopedisi, (1967: 428).

⁶Şakir, (1952: 12).

⁷Bozdağ, (2005a: 110).

⁸Bilmez, (2008: 45).

gazetelerini okuyarak yakından takip etmiştir.⁹Bu süreç içerisinde düşünceleri değişmeye başlamıştır. Bu dönemde bir yandan Fransız Devrimi'ni inceleme fırsatı bulmuş ve Bismarck Almanyası'nın milli iktisat politikasından çok etkilenmiştir.¹⁰ Dolayısıyla bu bankadaki görevi onun politik kimliğinin oluşma ve şekillenme aşamasında oldukça etkili olmuştur.¹¹ Nitekim Mahmut Celal Bey bu bankada çalışmaya başladıktan sonra Ziraat Bankası ile arasındaki büyük farkı görerek ufkunun açıldığını şöyle ifade etmiştir:

“Evet! İşe başladım, direksiyon kısmında. Ziraat Bankası'ndan ayrılıp da Doyçe Oryent Bankası'na memur tayin olduğum zaman, iki bankadaki çalışma farkını gördüm. Ziraat Bankası'ndaki mesai ve sistem ile Doyçe Bank'taki durum arasında.. Diğer bankada memurun insiyatif kabiliyeti var ve muameleler de böyle komplike değil. Beri tarafta kırtasiye bizimki! Ayağımdan bir zincir çıkmış gibi oldu. Bankaya Fransız gazeteleri gelirdi; “Maten” gazetesi vs. O esnada Selanik'te İttihat ve Terakki kurulmaya başlamıştı ve harekete de geçmişlerdi. Gelen gazetelerde de okurdum bunları. Ve anlaşılan tarihe çok meraklıydım; mümtaz paşaları, devrin olaylarını öğrenmeye çalışırdım.. Demek politikaya hevesli imişim! Onları hevesle takip ettim...”¹²

Bankadaki çalışmaları ve yoğun emeklerinin karşılığı olarak kısa süre içerisinde (iki yıl kadar süre) baş memur olmuştur. Bu dönemde, I. Dünya Savaşı sonrasında Macaristan'daki mali çöküşün düzelmesinde önemli etkisi olan Macar ekonomistlerinden M.Kaldor ile beraber çalışmıştır. M. Kaldor, ileriki yıllarda Mahmut Celal Bayar başvekil olduğunda Macaro Sak gazetesinde o günleri şu sözlerle anlatmıştır:

“ Celal Bayar'ı Macar halkına tanıtmayı, bir yazı adamı olmayan fakat çok zaman evvel Bursa'da Celal Bayar'ın Banka Colleague'i olan bu satırların muharriri üzerine almış bulunuyor. Aşağıdaki satırların da anlatacağı gibi sempatik, azimli ve koyu gözlerinden anlayış fışkıran Celal Bayar en ileri gençliğinden beri bir ihtilalci idi ve memleketinin Sultan Hamid'in karanlık idaresi badiresinden kurtulmasını düşünüyordu.

Gemlik muntikası muallimi olan babası Abdullah Fehmi Efendi modern ve geniş düşünceleriyle tanınmıştı. O zamanki bir Müslüman hoca için pek az tesadüf edilebilen

⁹ Nergiz, (2017: 37).

¹⁰ Şakir,(1952: 16).

¹¹ Aydemir, (1969: 140-141).

¹² Kocatürk, (Mart 1986: 325).

bir mesele olarak 1877-78 harbinden sonra Bulgaristan'dan ve Pilevne'den hicret etmiş, Marmara kenarlarında Umurbey'de muallim olmuştu. Celal Bey 1884'te burada dünyaya geldi. Baba kalbinin bütün sıcaklığı ile oğluna ilk dersleri verdi. 1907 senesinde Bursa'da Dorye Oryentbank şubesinin başmemuru oldu. Diğer okumuş ailelerin çocukları gibi ne bir devlet memuru ne de bir zabıt oldu. Tesadüf bu satırların muharririni bu banka şubesinde keskin gözlü genç adamla beraber bulundurdu ve onun çalışma ve intizamın nasıl bir timsali olduğunu öğretti. Herkes onu aynı derecede seviyordu. 24 yaşında Bursa havalisi Genç Türk Partisinin reisi idi ve biraz sonra İzmir mıntıkasında çok mes'uliyetli fırka sekreterliğini almak için bankayı terk zaruretinde kaldı."¹³

Mahmut Celal Bey, Ziraat Bankası'nda çalışırken 1903 yılında kendi ailesi gibi Bulgaristan göçmeni bir ailenin kızı olan Reşide Hanım ile hayatını birleştirmiştir. Reşide Hanım, Bursa İnegöl'de 1887'de yılında doğmuştur. Annesi Bulgar göçmeni Zehra Hanım, babası ise İnegöl'ün yerlilerinden ticaret ile meşgul olan Refet Bey'dir. Reşide Hanım'ın çocukluğu Bursa'da geçmiş ve rüştiye eğitimini de burada tamamlamıştır. 16 yaşında iken, Orient Bank'ın müdürü olan amcası Saffet İnegöllü Bey'in arabuluculuğu ile Mahmut Celal Bayar ile evlenmiştir. Emine Hanım ve Mahmut Celal Bey'in Refii(1904-1941), Turgut(1911-1976), Nilüfer(1921-) adında üç tane çocukları olmuştur. Reşide Hanım, çocukların eğitimi, iyi yetiştirilmesi ile birebir ilgilenmiştir.¹⁴ Reşide Hanım bütün hayatı boyunca, eşinin yanında olmuş, politika ve vatan hizmetlerinden dolayı zaman zaman evinden uzak düşen Celal Bey'i hiçbir zaman desteksiz ve yalnız bırakmamıştır.¹⁵Bu evlilik, 1964 yılında Reşide Hanım vefat edene kadar sürmüştür.¹⁶

1.2. İttihat Terakki Cemiyeti'ne Girişi ve Faaliyetleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, düşünsel kaynağını aslen XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan özgürlükçü akımlardan alarak uzun bir örgütlenme sürecinin ardından doğmuştur.¹⁷1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar İttihat ve Terakki

¹³ Kutay, (Tarihsiz: 12).

¹⁴Demir,(Kasım 2012: 146).

¹⁵ Bozdağ, (1986: 10).

¹⁶ Akşit, (1967: 2).

¹⁷ Cemiyet; 1865'te İstanbul'da ittifak-ı Hamiyet Örgütü, 1867 yılı itibariyle Avrupa'da Genç Türkiye Partisi ve ardından Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve son olarak da Jön Türk Hareketi olarak varlığını

Cemiyeti'nin çalışmaları gizli ve merkez heyeti kapalı olmuştur.¹⁸ O döneme kadar İttihat ve Terakki üyelerinin deyim yerindeyse “*kelle koltukta*” gezdikleri duyulmuş, üyelerine yönelik yapılan tevkifler, sürgünler ve hatta idamlar Osmanlı toplumunda hep gündemde olmuştur. Mahmut Celal Bey'in cemiyetle ilişkisinin de böyle bir ortamda başladığı açıktır ve kendisi cemiyetle ilk tanışmasını şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben, Ahmed Rıza adını 1906 yılında Bursa’da işittiğimi hatırlıyorum. Bir gün hususi bir aile toplantısında bulunuyordum. Hazır bulunanlar yaşlı, kültürlü kimselerdi. Konuşmamız fısıltı halinde oluyordu. Evvela bu ihtiyatlı, çekingen durum dikkatimi çekti. İçimizden biri anlatıyordu:

- İşittiniz mi? Yeni bir aile daha mahvoldu demektir.

Bütün gözler hayretle bu sözü söyleyen zata dikilmişti. Ne oluyordu? O devam etti:

- Gece evini basmışlar, bir fotoğraf bulmuşlar. Eh.. Alaşağı etmek için bu kadarı کافی değil mi? Bütün bunlar, o melun hafiyelerin eseridir. Velinimetlerine (Abdulhamid’e) yaranmak için masum insanları bulup jurnal ediyorlar. İşte muhasebeci Şükrü Bey de bunların kurbanı oldu. Zavallı şimdi hapistedir.

Diğer biri söze karıştı:

-Ben de işittim küçük çocuğu valiyi eteklemiş, ağlamış. Babasını kurtarması için yalvarmış. Vali de yardım vaadinde bulunmuş.

O zaman Bursa’da Vali, Abdulhamid’in itimadını kazandığı söylenen Reşit Mümtaz Paşa idi. Hapsedilen zat, Bursa Maarif Müdürlüğü Muhasebecisi Şükrü Bey idi. Uzunca boyu, iyi giyinişi ve vakarlı hali ile herkesin dikkatini çeken iyi bir memur, iyi bir aile babası idi. Vakti ile Ahmet Rıza Bey, Bursa Maarif Müdürü iken kendisine fotoğrafını hediye etmiş, o zavallı da bunu muhafaza etmiş. Şimdi bu cinayetinin cezasını çekecekti. Hazin değil mi?

sürdürmüştür. Bu cemiyet ülkedeki istibdat nedeniyle yurtdışında sıkışıp kalmıştır. Bu dönemde oluşturulan ideolojik birikim ile 1889’da Askeri Tıbbiye’de İttihad-ı Osmani Cemiyeti olarak temelleri atılmıştır. 1894’te İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Mizancı Murat Bey gibi kişilerin içerisinde bulunduğu cemiyet çeşitli düşüncelerle parçalanma sürecine girmiştir.

¹⁸ Akşit, (1967: 3).

Ben o zaman dahi habis rolleri ile hafiyeleri, jurnalleri biliyor, nefret ediyordum. Ama benim için ortada anlaşılması zor bir durum vardı: Bu Ahmet Rıza Bey kimdi? Ahmet Rıza Bey, Bursa Maarif Müdürü iken, Avrupa'ya kaçmış, Jön Türk kafilesine katılmış, hatta liderleri seçilmiş. Bu hadiselerin üzerimde derin tesiri oldu. Ahmet Rıza Bey'in hüviyetini, Jön Türklerin Avrupa'da takip ettikleri siyaseti öğrenmek için bende şiddetli bir arzu uyandı. Biz Türkler için o zaman Avrupa ile temas etmek çok zor ve tehlikeliydi. Çalıştığım yabancı bankadaki Avrupalı arkadaşlarım vasıtasıyla Genç Türkler hakkında bilgi edinmek imkânını buldum. Diyebilirim ki benim, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alakam bu hadise ile başlamıştır.”¹⁹

Celal Bayar'ın, bankada çalıştığı dönemlerde Türkçe ve yabancı dillerde birçok eseri okumaya başlaması ve fikir dünyasının çeşitlenmesinde belirleyici olmuştur. Çocuk sayılabilecek yaşlardan itibaren siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde ise başta babası Abdullah Fehmi Efendi olmak üzere birçok kişinin etkisi görülmüştür. Bu kişilerden onun fikirlerinin gelişmesine en çok tesir edenler arasında dayısı Mustafa Şevket, Bakkal Nuri, Vatan Şairi Namık Kemal (Ölüm tarihi 1888 yılı olduğu için Mahmut Celal Bayar Namık Kemal'i şahsen görmemiş fakat kitaplarından etkilenmiştir), Maiyet Memuru Hamza Bey ve yazar Süleyman Nazif sayılabilir.²⁰

Dayısı Mustafa Şevket, O'nun ihtilalci düşüncelerinin ilk mimarı olmuştur. Mustafa Şevket, İstanbul medreselerinde okuduğu yıllar Osmanlı Devleti'nin sarsıntılı dönemlerine (1870'li yıllar) rastlamıştır. O dönemde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine Beşinci Murad'ın tahta çıkarılması için uygun ortamı sağlamak amacıyla medrese öğrencileri kullanılmıştır. Bu öğrenciler arasında yer alan Mustafa Şevket, gizli derneklerde çalışmış, Sarıklı İhtilalci Ali Suavi'nin²¹ Çırağan Sarayı baskınına katılmış ve bir süre Bağdat'a giderek burada kadılık yaptıktan sonra Umurbey'e geri dönmüştür. Abdülhamit düşmanı olan bu meşrutiyetçi adam Umurbey'e giderken yeğenine hediye olarak, o dönemin önemli bir mecmuası olan Serveti Fünun Dergisi'nin bir yıllık abone makbuzunu getirmiştir.²² Ayrıca Mustafa Şevket, Celal Bayar'a Ali Suavi adlı ihtilalcinin bir jurnal yüzünden can verdiğini, Mithat Paşa'nın Taif Zindanı'na kadar uzanan ihtilal

¹⁹ Bayar, (1997a: 131-132).

²⁰ Bilmez, (2008: 51).

²¹ Osmanlı Devleti düşünürü ve yazarıdır. Muhiber adlı gazetede 1867 yılından itibaren yazmaya başlamıştır. 20 Mayıs 1878'de Osmanlı Devleti'nde Çırağan Sarayı'na düzenlenen baskında aktif rol aldığı bilinen tarihi bir kişiliktir. Bu baskından dolayı kendisine Sarıklı İhtilalci denilmiştir.

²² Bozdağ, (1986: 6), Akşit, (1967: 2).

macerasını anlatarak onun fikir dünyasının gelişmesine bu şekilde yön vermiştir.²³ Mustafa Şevket'ten etkilenen Mahmut Celal, dayısına gelen yayınları Gemlik'te Nuri Efendi isimli bir bakkaldan alarak köye, dayısına götürmüştür. Siyasi düşüncelerinin olgunlaşmasında etkisi olan bir diğer kişi de Bakkal Nuri'dir. Bakkal Nuri; Gemlik'te bakkaliye işleri ile uğraşan, aslında yüksek tahsil görmüş, mülkiyeli Osmanlı aydınıdır. Mülkiyede okuduğu yıllarda Mizancı Murat Bey'den dersler almış ve ondan etkilenmiştir. Mizancı Murat Bey, 1876 yılında Mülkiyede tarih hocalığına başlamış ve verdiği derslerle öğrencilerini etkilemiştir.²⁴ Nuri Efendi dönemin jurnallerinden korktuğu için okulu bitirdikten sonra görev almamış fakat siyasetle ilgisini kesmeyerek o dönemde henüz gizli bir teşkilat olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur.²⁵ Ayrıca Namık Kemal'i bütün yönleriyle Celal Bayar'a tanıtan ve bütün eserlerini ona okutan kişi de kendisi olmuştur.²⁶ Mahmut Celal Bayar'ın siyasi düşüncelerinin olgunlaşmasında etkili olan iki kişi daha vardır. Bunlar yazar Süleyman Nazif ve diğeri maiyet memuru Hamza Bey'dir. Celal Bey, bu kişilerle birlikte Bursa Ulucami karşısındaki bir berberde her akşam buluşarak memleketin geleceği hakkında konuşmuştur. Hamza Bey, gizli bir teşkilat olan İttihat ve Terakki cemiyetinin Bursa rehberliğini yürütürken Mahmut Celal Bey'e de bu örgüte girmesi teklifinde bulunmuştur.²⁷ Hamza Bey'in aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa'daki "küme" adı verilen şubesine üye olmuştur.²⁸ Böylece 1907 yılında gizli cemiyete katılmıştır.²⁹ Mahmut Celal Bayar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişini eşi Reşide Hanım'a bildirmesi ve cemiyete ilk girişindeki yemin törenini şu şekilde ifade etmiştir:

"Bankaya gelen gazetelerden Makedonya'da başlayan ayaklanma hareketlerini kahrolarak takip ediyordum. Bir şeyler yapmak lazımdı, fakat ne yapacağımı kestiremiyordum. Hamza Bey'in teklifini heyecanla karşıladım. Çünkü jurnala ve jurnalciliğe amansız bir nefretim vardı. Şevket dayımın sözleri kulağımdan çıkmıyordu. Bu yüzden padişah Abdülhamit'in koyu bir düşmanı idim. Bu jurnalcilik nefreti bende öylesine derin izler bırakmıştır ki, sonradan devlet sorumluluğunu aldığım günlerde bile, istihbarat işlerini bir türlü sevemedim. Bu kusurumu, samimiyetle itiraf ederim. Hamza

²³ Bozdağ, (2005b: 12) .

²⁴ Mardin, (1989: 66).

²⁵ Bilmez, (2008: 54).

²⁶ Bilmez, (a.g.e.,2008: 55)

²⁷ Bozdağ, (2005b: 10).

²⁸ Şenşekerci, (2000: 14).

²⁹ İslam Ansiklopedisi, Bayar, Celal maddesi, (s.216-218).

Bey'in teklifi bana ne yapmam gerektiğini açıkça gösterdi. Ülkemi, istibdad karanlığı içinde tutan kuvvetlerle mücadele etmeliydim. Vatandaş olarak, insan olarak görevim buydu. Hamza Bey'e duraksamadan "evet" dedim. Yemin ettim. O kadar rahattım ki, hayatımın en huzurlu uykusunu, belki o gece uyumuşumdur."³⁰

Cemiyete rehber muavinliği ile giren Mahmut Celal Bey, 1908 yılında meşrutiyet idaresinin kurulmasından sonra rehberliğe (başkanlığa) yükselmiştir. 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen ikinci meşrutiyet idaresi halk tarafından benimsenememiştir. Açıkçası meşrutiyet yönetiminin vaat ettiği özgürlük o dönemde istibdadın etkisi ile fark edilememiştir. Bu sırada Bursa'da Dabağ Mustafa adında bir adam beş on kişiyi toplayarak "Şeriat elden gidiyor!" diye isyan çıkarmaya kalkmıştır. Fakat Bursa halkının desteğini görememiş ve isyan daha başlangıcında hemen bastırılmıştır.³¹ Aradan uzun bir süre geçmeden 31 Mart Olayı meydana gelmiştir.³² Bu olay Bursa'da büyük etki uyandırmıştır. Yeni idare olan meşrutiyeti kabullenmiş Bursalılar ayaklanarak İstanbul'daki bu isyanı bastırmak üzere harekete geçmiştir. Bir gönüllü taburu oluşturulmuştur. Bu taburun ilk gönüllü askeri de Celal Bey olmuştur. İstanbul'daki irticai hareketi bastırmak üzere harekete geçen bu gönüllü tabur Mudanya'ya inmiştir. Burada onları İstanbul'a ulaştıracak olan vapuru bekledikleri sırada Selanik'te toplanan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girerek ihtilale son verdiği haberi alınmıştır. Bu haber üzerine tabur Bursa'ya geri dönmüştür.³³

Mahmut Celal Bey bu dönemde; Bursa'nın esnafından topladığı sermaye ile "Hüdavendigâr" isimli bir anonim şirketi kurmuştur. Bu şirket ile İstanbul-Mudanya arası işleyecek olan "Başlangıç" adını koydukları bir vapur satın almış ve Bursa'nın ekonomisine gelişme alanları açmıştır. Mahmut Celal Bey'in Bursa'daki ekonomik girişimi sadece bu şirketi kurmakla kalmamış, kozacılık ve ipek sanayi ticareti hakkında da bir takım projeleri olmuştur. Ayrıca her yıl taşarak Bursa ovasını basan ve ürünlere zarar veren Nilüfer çayı üzerine de kanalların yapılmasını planlamıştır. Fakat Mahmut

³⁰ Bozdağ, (1986: 12-13) .

³¹ Şakir, (1952: 21-22).

³² 31 Mart Olayı; İstanbul'da Volkan adlı küçük bir gazete çıkaran Derviş Vahdeti isimle birinin etrafına birkaç kişiyi toplayarak Cemiyeti Muhammediye adı ile bir irtica grubu oluşturmasıyla başlamıştır. Bu grup asker kışlalarına kadar girmiştir. 1325 senesinin (miladi 13 Nisan 1909) 31 Mart'ında harekete geçerek, İstanbul'daki askerlerin birkaç taburunu da ihtilale sürüklemiştir.

³³ Şakir, (1952: 24).

Celal Bey'in İzmir Katib-i Mesullüğü'ne atanması bu şirketin de sonunu getirmiştir.³⁴

Ege Bölgesi, özellikle İzmir; tarih boyunca ekonomik, jeostratejik öneminden dolayı tarih boyunca dünya milletlerinin cazibe merkezi olmuştur. İzmir ticaret ve sanat merkezi olma özelliğini her zaman korumuştur.³⁵ Celal Bey, İttihat Terakki Katib-i Mesulü olarak İzmir'e görevlendirildiği sırada İzmir'de ticaret ve ekonominin Rumların elinde olduğunu ve Rumların Makedonya'da sağladıkları hakimiyetin Ege'de özellikle İzmir bölgesinde de gerçekleştirme isteklerini fark etmiştir. Balkan Savaşı sırasında Ege Bölgesi'ni terk eden Rum halkı, barış anlaşması sonrasında bölgeye geri gelmeye başlamıştır. Birinci Balkan Savaşı yenilgisinden sonra başta İzmir olmak üzere Çeşme, Urla, Foça gibi stratejik yerlere yığınak yapmaya başlamışlardır. Balkan Savaşları sırasında ve savaş sonrasında Yunanistan bölgede nüfus çoğunluğunu sağlamak amacıyla yayılcı politika yürütmüştür. Bunun yanında bölgenin iktisadi ve sosyal hayatının da tamamen yabancıların elinde olduğu görülmüştür. Bütün işletmeler istihdam bakımından Türklere kapalı tutulmuştur.³⁶

Celal Bey bu durum karşısında önlemler almış, İzmir'de gençleri çevresine toplamış ve bölgenin Rumlardan temizlenmesi için harekete geçmiştir.³⁷ Aydın, Afyonkarahisar ve Bandırma demiryollarının merkezi olan İzmir'de bulunduğu sırada, bu demiryollarının imtiyazının İngiliz ve Fransızlarda olduğunu ve Türklerin bu şirkette sadece hamallık, bekçilik gibi işlerde çalıştırıldığını görmüştür.³⁸ Bu demiryollarında çalışacak donanımlı Türk personelinin yetiştirilmesi için Şimendifer Okulu kurmuştur. Bu okulda yetişen yüzlerce genç, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda ve ardından Kurtuluş Savaşı'nda demiryollarında vatansever bir anlayışla çalışmıştır³⁹. Milli Mücadele döneminde Demiryolları Genel Müdürlüğü'nde bulunan Behiç Ergin Bey; *"Eğer Celal Bey'in kurduğu Şimendifer Mektebi olmasaydı biz Milli Mücadele'de trenleri hareket ettiremezdik."* sözleriyle bu okulun önemini vurgulamıştır.⁴⁰ Bu Şimendifer Okulu'nun açılmasından sonra Balçova'da ilk zirai kredi kooperatifini de açmıştır. Balkan Savaşlarından sonra İzmir'e büyük bir göç olmuş, bölgeye gelen göçmenlerin çoğu iş

³⁴ Bozdağ, (1986: 15-16).

³⁵ Bayar, (1997b: 90-91).

³⁶ Kutay, (1983: .53).

³⁷ Akşit, (1967: 4).

³⁸ Tural, (1987: .38).

³⁹ Bozdağ, (2005b: 18-19).

⁴⁰ Bilmez, (2008: 92).

bulamamıştır. Celal Bey, bu göçmenlere iş bulmak için İzmir rıhtımında bir büro açmıştır. Memur, usta veya işçi yerleştirme maksadıyla İzmir Reji İdaresi ile iletişime geçmiştir. Bu zamana kadar Türk işçilerine kapalı olan idare direnmiştir. Mahmut Celal Bey bu durum karşısında kuruma bir ulti matom vererek Rejiye ilk defa bir Türk kadının girmesini sağlamıştır.⁴¹ İlk üç ayda %30, sonraki üç ay içerisinde %50 daha sonra %65 Türk kadını çalıştırılmak üzere Reji İdaresi ile anlaşmaya varmıştır.

İzmir’de bulunduğu yıllarda ekonomiye ilişkin faaliyetlerinin yanı sıra; eğitim ve kültür alanında da birçok girişimde bulunan Mahmut Celal Bey, dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey’in de yardımları ile İlim ve İrfan Encümeni’nin kararıyla, günümüzde hala var olan Milli Kütüphane’nin açılmasına öncülük etmiştir. Kütüphanedeki kitap sayısını yükseltmiştir. Burada yeni bir bina yaptırmış ve İzmir aydınlarını burada toplamış ülkenin geleceği hakkında konferanslar düzenlemiştir.

1918 yılında kurduğu Halka Doğru Cemiyeti ile orta tabaka ve geniş köylü kesimine faydalı birçok faaliyette bulunmuştur. Bu cemiyette, ilk sayısı 1919’un Şubat ayının 1’inde çıkarılan “Halka Doğru” adlı mecmua hazırlanmış, Celal Bey bu mecmuada “Turgut Alp” takma adıyla makaleler yayımlayarak halkı birliğe davet etmiştir.⁴² Bayar, mecmuanın ilk sayısının ön sözünde dergiyi çıkarma amaçlarını şu şekilde ifade etmiştir:

“İsminden de anlaşılacağı üzere bu dergiyi halk için çıkarıyoruz. Halk deyiminden maksadımız da milletin eğitim ve öğrenime, şuur ve kültüre muhtaç, orta sınıfı teşkil eden tabakadır. Ümmi ve Avam dediğimiz hiç mektep görmemiş veya okuma yazma öğrenmemiş kısım dergimizden tabiatıyla bir şey anlamayacağı gibi, münevver denilen öğrenim ve eğitimleri yüksek tabakanın da dergimizi okuyup takip etmelerine gerek yoktur. Halkı aydınlatma ve uyarma, yazıdan çok resim ve sözle olabileceğinden, bu vasıtaları kullanacağız. Bunun için Halka Doğru Derneği, ilerde düzenli ve faydalı resim dergileri basıp yayacaktır. Halka Doğru, bir hars dergisidir. Siyasi amaçlardan ve bu yoldaki yazılardan, tamamiyle uzak kalacaktır.”⁴³ Birinci Dünya Savaşı’nın mağlubiyetinden sonra İttihatçıların ülkeden ayrıldığı dönemde Celal Bayar, yine İzmir’de bulunmuştur. Yeni hükümetin kurulmasıyla, sadrazam Damat Ferit Hükümeti

⁴¹ Kutay, (1982a: 136).

⁴² Tural, (1987: 41).

⁴³ Bozdağ, (1982: 333).

tarafından Halka Doğru dergisinin kapatılması söz konusu olmuş ve Celal Bayar hakkında tutuklama kararı verilmiştir.⁴⁴ Bayar'ın ittihatçı kişiliğine karşılık hakkında verilen bu tutuklanma kararı ile birkaç kez isim değiştirdiği ve ölüm tehlikesi atlattığı bilinmektedir.

1.3. Milli Mücadele Dönemi (Galip Hoca)

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla ülkeler arasında birçok görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde Güney Afrika Birliği Başkanı Mareşal Smuts'un Ege Bölgesi'nin Yunanlılara verilmesini istemesi üzerine, bölgede Yunan işgali artmıştır. Bu fikre karşı olarak Mahmut Celal Bey, memleket için çalışmak amacıyla burada bazı kişilerle anlaşmıştır. Bu anlamda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁵ Fakat ilk başlarda vatan savunması için çalışmak amacı taşıyan cemiyet Wilson Prensipleri doğrultusunda çalışmak üzere İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti şeklini alarak 26 Kasım 1918'de kurulmuştur. Mahmut Celal Bayar bu duruma karşı olsa da daha sonraları yaptığı açıklamalarda o devirde başka çarenin olmadığını bu kadarının bile bir hizmet olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Bu cemiyetin düzenlediği bir mitingde Celal Bey;

“ Efendiler! Memleketi tehdit eden felaket o kadar yakındır ki, bunun yalnız kitaplar çıkararak, gazeteler neşrederek ve protesto notaları tevdi ederek önüne geçileceğini sanmak safdillik olur. Eğer zelil ve hakir yaşamak yerine mücadeleyi ve icabında ölmeyi tercih edebiliyorsak yapılacak tek şey vardır, memleketimizi müstevliye karşı müdafaya karar vermeliyiz. O nasıl silah kuvvetine isnat ederek geliyorsa, biz de ona aynı tarzda mukabele etmeliyiz. Silaha sarılabiliyor muyuz? Buna cevap verelim! Eğer vereceğimiz cevap müspet olacaksa, kurtuluş yolu vardır.” diyerek halkı silahlı mücadeleye davet etmiştir.⁴⁷ Bu cemiyet içerisinde İtilaf devletlerinin İzmir temsilcilerinden malumat alan bir takım zararlı kişilerin de olduğunu verilecek herhangi bir kararın Osmanlı yönetimine ulaştırılacağını fark eden Mahmut Celal Bey, direnişin sadece bu cemiyetin dışında yapılabileceğini samimiyetine inandığı arkadaşlarına ifade

⁴⁴ Akşit, (1967: 5).

⁴⁵ Atalay, (1998: 41).

⁴⁶ Bayar, (1997b: 139-141).

⁴⁷ Şenşekerci, (2000: 32-33).

etmiştir.⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, Mahmut Celal Bey'in bu dönemdeki faaliyetlerine eleştirilerde bulunmuştur. Bu döneme yönelik eleştirisinde Aydemir, Mahmut Celal Bey'in Redd-i İlhak Cemiyeti'ne seçilerek kongreye katıldığı halde direniş fikrine sıcak bakmadığı ve bu konuda pasif davrandığını belirtmiştir. Buna cevap olarak Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresinde; "*Gerçek kurtuluşun nutuklarda değil, namlu ucunda olduğunu*" söylemiştir.⁴⁹

1919 yılının Ocak ayında İzmir'e gelen bir heyet ile İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'nde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Mahmut Celal Bey, Yunanistan'ın büyük devletlerle anlaşma konusunda başarılı olmasını gerekçe göstererek kurtuluş yolunun sadece silahlanarak direnişe geçmek olacağını belirtmiştir.⁵⁰ Yine bu tarihte İzmir'e gelen Albay Kazım (Özalp) Bey'in onayı ile direnişin İzmir dışında olması silahlananların Ödemiş'te toplanması kararlaştırılmıştır. Mahmut Celal Bey, İzmir'den ayrılmadan önce Gökçen Efe ile iletişime geçmiştir.⁵¹ Mahmut Celal Bey, 19 Mart 1919'da bu silahlı direniş fikrini gerçekleştirmek amacıyla İzmir'den ayrılmış, eşinin yanına giderek durumu anlatmış, Reşide Hanım'dan helallik alarak Ödemiş ve Tire'ye doğru yola çıkmıştır. Mahmut Celal Bey evden ayrıldıktan kısa bir süre sonra bir grup zabıta onu aramak için evlerine gelmiştir. Reşide Hanım arama izni isteyerek, perde arkasında Celal Bey'in kalpağını takmış ve evde olduğu yanılgısını yaratarak eşinin zaman kazanmasını sağlamıştır.⁵² Teceddüt Fırkası'nın İzmir katib-i mesul vekili olan Haydar Rüştü (Erdem) Bey, Mahmut Celal Bey'in o günlerdeki faaliyetlerine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: "*(Celal) Bey orada idiler. Merhum (Gökçen Efe) ile birleşmiş, muhtemel düşman işgaline karşı mukavemet için tedbirler ile meşgul olmağa koyulmuş idiler. Bir ay evvel Lunapark'ta beş zabıt beyle yaptığımız içtimada bu tedbirlerden malumat almıştık.*"⁵³

Şenşekerci'ye göre; Mahmut Celal Bey'in İzmir'i terk etmesinden Osmanlı parlamentosuna katılmasına değin geçen yaklaşık dokuz aylık süre üç bölüme ayrılmıştır. Birincisi; İzmir'in işgaline kadar geçen zamanda bölgedeki halkı ulusal direnişe karşı örgütlemek, ikincisi; işgal sonrasında Aydın ve Ödemiş çevresindeki silahlı çatışmalara

⁴⁸ Çukurova, (Mart 1991'den ayrı basım: 349).

⁴⁹ Birlik, (2011: 24).

⁵⁰ Bayar, (1997c: 155-157).

⁵¹ Birlik, (2011: 25) .

⁵² Birlik, a.g.t. (2011: 27).

⁵³ Öktem, (1991: 63-64).

aktif bir biçimde katılmak, üçüncüsü ise cephede Demirci Mehmet Efe ile anlaşmazlığa düştükten sonra Balıkesir cephesindeki hizmetleridir.⁵⁴ Celal Bey, “Ben de Yazdım” adlı sekiz ciltlik eserinin ilk cildinde milli mücadeleye girişini anlatırken şu satırlara yer vermiştir:

“1918 yılı sonbaharında İstanbul’a gelmiştim. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluş günü olan 5 Eylül’de açılması gereken kongrede İzmir Katib-i Mesulü sıfatıyla bulunacaktım. Fakat cemiyetin Umumi Reisi Sadrazam Talat Paşa’nın Avrupa’da bulunması ve günün siyasi hadiseleri yüzünden kongre bir türlü toplanamıyordu. İzmir’den ayrılmazdan evvel muhitimizin ihtiyaçlarını kongrede anlatmak, şikayetlerimi yapmak için hazırlanmıştım. İstanbul’da karşılaştığım umumi vaziyet bana mahalli dertleri unutturmuştu.”⁵⁵

Mahmut Celal Bey, İzmir’den ayrıldıktan sonra yol arkadaşları ile birlikte ilk önce Kuşçuali Köyü’ne giderek burada Yunan işgaline karşı örgütlenmeyi sağlamak amacıyla propagandalara başlamıştır. Bu köyde bir gece konakladıktan sonra Torbalı’ya geçmişlerdir. Celal Bey burada halka durumun ciddiyetini anlatmıştır. Torbalı’dan sonra merkez olarak Ödemiş’in Hacı İlyas Köyü’nü (Çerkes Köyü) belirlemişlerdir. Fakat burada yöre halkından destek görememeleri ve yolda Rum çeteleri tarafından tanınıp takip edilmeleri gibi olumsuzluklardan dolayı merkezlerini bu köy yapamayacakları anlaşılmıştır. Celal Bey ve yoldaşlarının daha sonraki rotası Ödemiş olmuştur.⁵⁶ Mahmut Celal Bey; Ödemiş’te ilk olarak zeybeklerin içinden seçilen ve efeliğe tövbe eden Gökçen Efe ile görüşmüş, İzmir’in durumunu anlatmış ve onu milli mücadeleye ikna etmiştir. Burada Gökçen Efe’nin komşusunun evinde birkaç gün konaklamışlar fakat Bayındır yolunda takip edilmelerinden dolayı tedirgin olmuşlardır. Bu hareketi hükümet tarafından devlete isyan şeklinde algılanmıştır. Mahmut Celal Bey’in İzmir’de direnişi örgütlemesi ve itthacı olması gerekçe gösterilerek azınlıkların İstanbul Hükümeti’ne yaptıkları müracaat sonucu Dahiliye Nezareti, dönemin İzmir Valisi Kambur İzzet yoluyla Mahmut Celal Bey’in yakalanması için karar çıkarmıştır.⁵⁷ Mahmut Celal Bey, hakkında verilen yakalama kararından sonra bu şekilde rahatlıkla köyleri dolaşıp yöre halkını örgütleyemeye teşvik edemeyeceğini anlamış ve kimlik değiştirmesinin

⁵⁴ Şenşekerci, (a.g.e., s.42).

⁵⁵ Bayar, (1997a: 7).

⁵⁶ Şakir, (1952: 62-63).

⁵⁷ Akşit, (1967: 6).

gerekliliğini anlamıştır. Bu nedenle; Gökçen Efe'nin kayınpederinin zeybek elbiselerini giyerek kılık değiştirmiştir. Bu kıyafetin kendisine dar gelmesi, rahat hareket edememesi nedeniyle tekrar kılık değiştirerek hoca kıyafetleri giymeye karar vermiştir. Bundan sonra; başında sarığı, elinde tesbihi ile adı artık “Galip Hoca” olmuştur. Bu ismi almasının sebebinin ise hem Umurbey'deki hocasının adı olması hem de girilen bu milli mücadeleden galip çıkılacağına inanması olarak açıklamıştır.⁵⁸ Daha sonra Galip Hoca, Denizli ve Aydın çevresinde meydana gelen önemli direniş yansımalarını fark etmiş ve o dönemde bölgeye gitmenin faydalı olacağını düşünerek yola çıkmıştır. 1919'un Haziran'ında Germencik'e geçmiştir. Germencik'te yaklaşık otuz kişilik bir teşkilat kurarak Yunan ordusunun cephaneliğine başarılı bir baskın düzenlemiştir.⁵⁹ Mahmut Celal Bey'in bu dönemde en büyük koruyucusu Germencik'te bulunan, eski bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Nahiye Müdürü Emin Bey olmuştur. Yörük Ali Efe ile birlikte Aydın'ın Yunanlılardan geri alınmasına katılmış sonra Demirci Mehmet Efe ile direnme hareketini güçlendirmiştir. Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe'nin arasında yiyecek kervanına el koyma gibi bir sebepten çıkan anlaşmazlığı çözüme kavuşturmuştur.⁶⁰ 28-30 Haziran 1919'da Aydın'da Albay Şefik Bey'in kumandasındaki kanlı çarpışmalar sonucu Aydın Yunan birliklerinden arındırılmıştır. Fakat 4 Temmuz 1919 tarihinde Aydın ikinci kez işgal edilmiştir. Yeniden şehri kurtarmak için örgütlenilmiş ve 17 Temmuz 1919'da bin kişilik bir kuvvet ile taarruza başlanmıştır. Galip Hoca bu dönemde bir süre Demirci Mehmet Efe'nin danışmanı olarak görev yapmıştır. Bu dönemde toplanan Birinci Nazilli Kongresi'nde⁶¹ para toplanarak cephenin ve cephanenin ıslah edilmesi kararlaştırılmış ve Heyet-i Merkeziye oluşturulmuştur. Galip Hoca, bu kongreye katılanlardan cepheyi ziyaret etmelerini ve kendileri ile iletişime geçmelerini istemiştir. Demirci Mehmet Efe bu teklifi kabul etmiştir. Kongre üyeleri ile Köşk'te bir araya gelinen yemekte Galip Hoca, manda ve himayenin kabul edilemeyeceğinden, milli ve tam bağımsızlığa ulaşmanın tek yolunun maddi ve manevi birliktelik olduğundan bahsetmiştir. Galip Hoca bu öğle yemeğinde yaptığı konuşmasını Papaz Frew'un propagandalarına ve hükümetin siyasi hareketlerine cevap olarak yaptığını belirtmiştir.⁶² Nazilli Kongresi sonrasında

⁵⁸ Birlik, (2011: 27).

⁵⁹ Çukurova, (a.g.m., s.353).

⁶⁰ Tural, (a.g.e., s.44).

⁶¹ 6-9 Ağustos 1919 tarihinde toplanan kongrede, bölgedeki farklı direniş gruplarını bir araya toplamak hedeflenmiştir. Kongre kararları arasında diğer kongrelerden farklı olarak İstanbul Hükümeti'ne yardım edilmesi de yer almıştır.

⁶² Bayar, (1997c: 104).

Alaşehir’de, iki defa da Balıkesir’de ve daha sonra tekrar ikinci defa Nazilli’de kongreler toplanmıştır. İstanbul Hükümeti bu kongrelere karşı çıkmıştır. Demirci Mehmet Efe’nin kendisine: *“Hoca! Ben senden çok memnunum. Lakin, senin için eski ittihatçılardandır; diyorlar... Bir müddet buradan uzaklaşsan iyi olur.”* Sözleriyle geçmişinden kurtulamadığından dolayı Aydın’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Eylül 1919’da Balıkesir’de vatanı kurtarma amaçlı toplanan milli kongrede Mahmut Celal Bey, Akhisar Alay Kumandanlığı’na atanmıştır. Hem Demirci Mehmet Efe’nin bu sözleri hem de kongrede alınan bu karar doğrultusunda daha etkin olacağı Akhisar’a yol almıştır. Burada hoca elbiselerini çıkararak Celal Bey, Kuvay-i Milliye kumandanlarının kullandıkları bir kıyafet giymiştir. Bu kıyafet, diz kapaklarına kadar olan siyah yün çoraplar, önden bağlamalı uzun bir ceket, boynunda Zeiz markalı bir dürbün, başında siyah kuzu derisinden bir kalpaktan ibarettir.⁶³ Celal Bey, milis kumandanı olarak yeni görünümü ile bu saatten sonra 1200 kişilik bir kuvvetten sorumlu olmuştur.⁶⁴ Bu kongre sonrası dönemin 57’nci tümen komutanı Albay Şefik Aker Bey de istifa etmiştir. Akhisar cephesindeki ilk izlenimini ve cephenin vaziyetini Celal Bey şu sözleriyle ifade etmiştir :

“Akhisar Cephesi, Hacim Muhittin Bey’in anlattığı gibi idareciler arasında çıkan şiddetli anlaşmazlık yüzünden perişan bir halde idi. Mıntıka Kumandanı Yarbay Süleyman Sabri Bey gelmiş, görevine başlamıştı. Ben de milli cepheyi ele almıştım. Sabri Bey daha çok resmi ve askeri işlerle meşguldü. Esasen karakteri de siyasetten ziyade mesleki meselelerle uğraşmaya müsaitti; disiplini seven ve korumaya çalışan ciddi bir askerdi. Cephedekilerle milli heyet arasında da anlaşmazlık vardı. Bu yüzden heyetten ve Balıkesir Kongresi’nce menzül müfettişliğine seçilen Reşat Bey, Akhisar’dan ayrılmış, İstanbul’a gitmişti. Kendisinin milli görevi başına dönmesini sağlamak için, İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinden Osmanzade Hamdi Bey’den (Aksoy) İstanbul’a gitmesini rica ettim. Hamdi Bey gidip Reşat Bey’i Akhisar’a getirdi. Küskün arkadaşlar barıştırıldı. Alınan tedbirlerle, işlerde normal bir hal temin olundu. Aklımda kaldığına göre Reşat Bey’den başka heyette, memleket ileri gelenlerinden belediye reisi Kamil ve Müderriszade Mehmet Efendiler de vardı.....”⁶⁵

⁶³ Şakir, (1952: 94).

⁶⁴ Kocatürk, a.g.m. s.332.

⁶⁵ Bayar, (1997d: 23-24).

Celal Bey, Akhisar Milli Alay Kumandanı olarak cephede göreve başladığında kendisinin de belirttiği gibi cephede idareciler arasındaki anlaşmazlıkları tespit etmiş ve bazı düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca yaptığı incelemelerle çevredeki Alevi köylerinden cephede asker bulunmadığını tespit etmiştir. Bu durum karşısında kendisi köyleri ziyaret ederek halkla iletişime geçmiştir. İzlenimlerine göre yanlış politikalar sonucunda burada yaşayan vatandaşların dışlandığını anlamıştır. Burada yaşayanlarla yeniden diyalog kurarak milli mücadelede yer almalarını sağlamıştır.⁶⁶ Bu dönemde Mahmut Celal Bey Akhisar'da milli alay kumandanı olarak görev yaparken Çerkez Ethem de Salihli, Alaşehir ve Uşak bölgesinde nüfuz sağlamış ve aralarında komşuluk ilişkisi gelişmiştir.⁶⁷ Balıkesir cephesinde; 1920 yılının Haziran ayına kadar bölgedeki bazı iç ayaklanmaların bastırılması, yerel kongreler, menzil yapılanması gibi faaliyetlerle başarı sağlanmış, en önemlisi de Yunan ilerleyişi belli bir süre durdurularak Anadolu'daki örgütlenmeye zaman kazandırılmıştır. Fakat Celal Bey, cephede ve sivil hayatta vatani için canını ortaya koymasına rağmen yine de bazı kesimlerin eleştirisine maruz kalmıştır. Örneğin; Sabık Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey Peyam-ı Sabah gazetesinde Celal Bey hakkında şunları yazmıştır:

“ İttihat ve Terakki Komitesinin şekavet ve çapulculuk devrinde faal vazife deruhte etmiş ve katibi mesullük gibi valiler fevkinde makamda iken, İzmir Rumları'nın akıbetini tayin etmiş bir adamın o günkü şekavetini şimdi eline silah olarak halkı iğfal edip devam ettirmesi, ancak bizim bedbaht memleketimizde görülecek hadiselerdir.”⁶⁸ Ancak “Galip Hoca” cephedeki siyasi görevini yerine getirirken parti politikası yapmamış, vatanın menfaatlerini her zaman ön planda tutmuştur. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra da Mustafa Kemal Atatürk Söylev'inde Celal Bey için şu satırlara yer vermiştir:

*“Aydın dolaylarında, İzmir'in işgalinden sonra, asker ve halktan bazı vatanseverler Yunanlılara karşı savunma, halkı cesaretlendirme ve silahlı milli teşkilat kurma gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu arada İzmir'den ad ve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Celal Bey (İzmir Milletvekili Celal Bey) 'in gayret ve fedakarlığı anılmaya değer.”*⁶⁹ Akhisar Bölgesi'nde tanınan ve sevilen Celal Bey, halkın ricası ile

⁶⁶ Bayar, a.g.e.,(1997d: 27)

⁶⁷ Bilmez, (2008: 144).

⁶⁸ Şenşekerci, (2000: 52).

⁶⁹ Atatürk, (2005: 323) .

1919 seçimlerinde mebus adayı gösterilmiş ve Saruhan'dan (Manisa) mebus seçilerek 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusanı'na katılmıştır.⁷⁰

1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Celal Bayar

Mebusan Meclisi'nde milli mücadele taraftarı milletvekilleri bulunduğu gibi işgal altındaki İstanbul'un akıbetinin ne olacağından tedirgin olduğu için susmayı tercih edenler de bulunmuştur. Celal Bey, burada da teşkilatçı karakteri göstermiştir. Yunan işgali altında olan yerlerden gelen iki protesto telgrafının okunmasını ve bu telgraflar üzerinde görüşme açılmasını meclis başkanlığına teklif etmiştir.⁷¹ Bu telgraflardan birisi Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Zaid Bey'den diğeri de Aydın ve Havalisi Kuvay-ı Milliye Kumandanı Demirci Mehmet Efe'den gelmiştir. İki telgrafta da Yunanlıların halka zulüm etmekte tahammül sınırlarını aştığından bahsedilmiştir.⁷² Celal Bey telgrafın okunmasından sonra söz alarak kürsüye çıkmış ve bahsi geçen Yunan mezaliminin 15 Mayıs 1919'dan beri sürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bu katliamı İzmir ile sınırlı tutmayıp Nazilli, Akhisar, Aydın'a kadar yaydıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁷³ Bu durumda hükümetin hiçbir şey yapmadığını kast ederek Osmanlı yöneticilerini sorgulamış ve bu konu hakkında acilen bir önlem düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Celal Bey'in mecliste yaptığı bu konuşması sansürlenmiş bu tarihten sonra konuşma zabıtlarının gazetelerde yayımlanması işgal devletleri tarafından yasaklanmıştır.⁷⁴ İki gün sonra İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. İşgalde Celal Bey'in bu konuşmasının da etkisinin bulunduğu hakkında bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Mebusan Meclisi'nin kapanması üzerine Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde çalışmalarını sürdürmeye karar veren Celal Bey, Ankara'ya gitmeden önce ailesini görme maksadıyla Bursa'ya gitmiştir.⁷⁵ Bursa'daki evine gider gitmez kapısı çalınmış ve Ankara'dan kendisine bir yazı gönderildiği söylenerek kağıt bırakılmıştır. Kendisinin işgal kuvvetlerince Malta'ya sürgün etmek ve sarayın da tutuklamak amacıyla her yerde arandığı bu dönemde Bursa'ya geldiğinde, Mustafa Kemal'in onu bulup emir vermesine

⁷⁰ Kutay, (1982b: 67).

⁷¹ Şakir, (1952: 97-98) .

⁷² Kutay, (1982b: 69).

⁷³ Birlik, (2011: 49).

⁷⁴ Bozdağ, (1986: 26-27).

⁷⁵ Bayar, (1955: 75).

çok şaşırdığını daha sonra ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Celal Bey'e gönderdiği bu kağıtta, “ *Anzavur, Bursa üzerine yürümektedir. Oradaki Kuvayı Milliye ile teşriki mesai ederek saldırının karşılanmasını ve def-ü tenkilini rica ederim.*” şeklinde askeri bir emir yazılmıştır.⁷⁶ Celal Bey'e bu emri verme nedenini daha sonra Mustafa Kemal Paşa şu sözleriyle açıklamıştır:

“*Ben Celal Bey'in hareketini ilk zamandan beri takip ediyor, yaptığı ve yapacağı işler hakkında teşhis koymuş bulunuyordum. Bir işin başında bulunan insanların muvaffakiyeti de ancak bu suretle temin edilir. Şahsen tanımadığı kimseler hakkında malumat almak suretile.*”⁷⁷ Celal Bey, Mustafa Kemal'den Anadolu hareketine katılması için aldığı bu telgraftan sonra ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. Celal Bey, bunu Mustafa Kemal Paşa ile ilk ilişkileri olarak belirtmiştir.⁷⁸ Celal Bey, Bursa'da bulunan askeri kuvvetleri hemen organize ederek, Anzavur Ayaklanması'na karşı gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Anzavur İsyanı Balıkesir'den gelen Çerkez Ethem kuvvetlerinin yardımıyla bastırılmıştır. Böylece Bursa, olası bir işgalden kurtarılmıştır. Celal Bey, Bursa'da kaldığı kısa süre zarfında burada Şeyhülislam Dürrizade'nin yayımladığı milli mücadele karşıtı fetvaya karşı harekete geçmiş ve bu fetvanın geçersiz olduğunun tüm yurda bildirilmesine de öncülük etmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasında M. Kemal Paşa tarafından verilen görevi yerine getirmekle meşgul olan Celal Bey, meclis açılışına katılamamıştır.⁷⁹ Görevini tamamladıktan sonra Eskişehir üzerinden Ankara'ya geçtiği sırada Demirci Mehmet Efe kendisini Aydın'a davet etmiştir. Fakat M. Kemal'e danıştıktan sonra Celal Bey Aydın'a gitmemiş ve M.Kemal'in isteği üzerine Ankara'ya Saruhan (Manisa) mebusu olarak gitmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa burada karşılaşmıştır.⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın; “*Burada mecliste beraber çalışırız.*” sözü ile başlayan birlikteliklerini, ilk tanışmalarını Mahmut Celal Bey, şöyle anlatmıştır:⁸¹

“*İlk yüz yüze gelişimiz, Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nin başkanlık odasında*

⁷⁶ Birlik, a.g.t.(2011: 52).

⁷⁷ Bayar, a.g.e.(1955: 76) .

⁷⁸ Mazıcı, (1996:.5).

⁷⁹ Mahmut Celal Bey'in meclise ne zaman katıldığı ile ilgili çok az bilgi yer almaktadır. Bazı kaynaklar Celal Bey'in meclise Mayıs sonunda katıldığını belirtmektedir. Celal Bey'in anılarına bakıldığında ise; Bursa'daki işlerini tamamladıktan 15-20 gün sonra Ankara'ya vardığını ve meclise katıldığını ifade etmiştir. Bkz: Bayar, Atatürk'ten Hatıralar, s.76.

⁸⁰ Demir, (2009: 62).

⁸¹ Birlik, (2011: 64).

oldu. Meclise milletvekili olarak katılmak için Bursa'dan gelmişim. Kendimi tanıtmak ve çalışmalara başlamak için ziyaretine gitmişim. Odasına girdim. Kalabalıktı. Mustafa Kemal Paşa, büyücek bir masanın arkasında vakur, sakindi. Odanın kenarlarına sıralanmış iskemlelerde milletvekilleri oturuyorlardı. Odanın ortasında sivil bir genç, emrindeki birliğin nasıl bir savaş düzeni içinde bulunduğunu anlatıyordu. Pek de uygun olmayan bir sırada içeri girdiğimi fark ettim. Fakat duraksamadan Mustafa Kemal Paşa'ya doğru yürüdüm ve tanıttım kendimi. Hoş geldiniz, dedi, eliyle yer gösterdi. Yanına oturdum. O, ayakta, açıklamalar yapan genci dikkatle dinliyordu. Ben, ilk defa gördüğüm bu genç kumandanı, bu genç devlet adamını seyrediyordum. Sakin yüzünden insanlara güç ve güven duygusu yayılıyordu. Ara sıra odadaki milletvekillerine bakıyor, sonra yine ayakta açıklamalar yapan genci dinliyordu. Bu genç, sivil giyinmişti ama, besbelli bir komutandı. Bir yerde Mustafa Kemal, gencin sözünü kesti: Kafi, buyurunuz, dedi. Genç odadan çıktıktan sonra bize döndü. Hepimizin dinlediklerini birkaç cümle ile değerlendirdi. Sonra: Bu gördüğümüz efendi, seksen yüz kişilik bir gönüllü birliğin komutanı.. Söylediğine göre, bir tepeyi tutan irtica kuvvetleriyle karşılaşmış, kuvvetini sağ ve sol cenaha ayırmış. Bir kısmı ile kendisi merkezde bulunmuş ve hücumla kalkmış. Ordu muharebesini andıran bir taktik.. Hücumun neticesi ne olmuş? Bunu söylemiyor.. Ben öyle zannediyorum ki, bu genç adam, o söylediği kuvvetlerle karşı karşıya bile gelmemiştir, dedi. İşte bir kumandan ki, yüzbinleri yönetmiştir.. İşte bir general ki dünyanın en güçlü ordularına karşı zaferler kazanmıştır. İşte bir devlet adamı ki, Türkiye'de hesaba alınması gereken ne kadar insan varsa, nerede ve ne yaptıklarını bilmekte, beni Bursa'daki evimde telgraf ile bulmaktadır. Bu insan bir gönüllü birliğin verip vermediği şüpheli bir savaşın teferruatı için, milletvekilleri ile dolu bir odada, bütün öteki işlerini bir kenara iterek meşgul oluyor, onu realist bir görüşle değerlendiriyor, hükme bağlayıp tasnif ediyor. Hiçbir şeye küçük iş diye sırtını çevirmeyen bu adam, besbelli ki devlet adamı olarak yaratılmıştı. “⁸²

Mahmut Celal Bey, bu tanışmadan sonra ve Bursa'nın işgali öncesinde de buradaki önlem amaçlı yapılan çalışmalara da katılmıştır. Ayrıca Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine yeni kurulan Tefik Paşa Hükümeti'nin Bilecik'te Büyük Millet Meclisi heyeti ile görüşmesinde de Mahmut Celal Bey yer almıştır. Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası üzerine olayları bizzat takip eden Mustafa Kemal Paşa meclise şu telgrafi

⁸²Bozdağ, (2005a: 9-10).

göndermiştir:

“ Meclisi Mebusan Riyaseti Vekaleti Celilesine;Düveli mutelifenin müdahalatı mükerreresine karşı nihayet Ali Rıza Paşa kabinesinin huzuru mecliste istifasını verdiği teessürle haber alınmıştır. Aydın cephesinde, mübarek vatani istila etmiye çalışan düşmanla kuvayi milliye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakar evlatlarının, naaşlarını defetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salahiyyet tarihin emrettiğı bu vazifeden milletimizi menedemeyecektir. İstiklali milli ve vatanımızın temini hususunda her fedakarlığa amade bulunan milletimizin heyecanı mukaddesini, ancak milletin itimadı tamını haiz bir hükümetin resikara getirilmesi tatmin edebilir. Bütün millet, bu tarihi günlerde, iradei milliyesinin vekaleti mutlakasını haiz bulunan mebuslarının, mukarreratı katiyesine naşekibane muntazırdır. Vatana ve tarihe karşı deruhte ettiğiniz mesuliyeti azimeyi ve bütün cihanın kürsi-i müzakeratınıza matuf olan enzarı tetkikini düşünerek, milletin azm-i fedakaranesiye mütenasip kararlar ittihaz buyurulacağından emin olduğumuzu ve vatanperverane mesainizde bütün milletin refik ve müzahir olduğunu arzeyleriz efendim. Heyeti Temsiliye Namına Mustafa Kemal”⁸³

M. Celal Bey, meclisteki hizmetlerine iktisat komisyonu mazbata yazarı olarak başlamıştır. Göreve başladığı ilk günden beri diğer meclis üyelerini tecrübeleri ile aydınlatmaya başlamış, bazı düzenlemelere gidilmesini sağlamıştır. Örneğin; meclise 9 Mayıs 1920 tarihinde verdiği bir önerge ile İstanbul’dan gelecek olan vekillerin göreve başlamalarının bir kurala bağlanmasında önemli rol oynamıştır. Celal Bey, bu görevini yerine getirirken 22 Haziran 1920 itibariyle başlayan Yunan saldırısı Bursa’ya kadar ulaşmıştır. Bursa’nın işgalden kurtarılması için 7 Temmuz 1920’de M. Kemal Paşa tarafından Celal Bey’e, Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey’e ve Albay Bekir Sami Bey’e görev verilmiştir. Fakat 8 Temmuz 1920 günü Bursa işgal edilmiş ve TBMM başkanlık kürsüsü siyah bir örtü ile örtülmüştür.⁸⁴ Bursa’nın düşmandan arındırılması görevini tebliğ ettikten sonra tekrar Ankara’ya dönen Celal Bey’e 10 Ağustos 1920’de yürütme organı içerisinde yeni bir görev verilmiştir. Bu yeni görev, Celal Bey için terfi niteliği taşımıştır. Moskova’ya gönderilen heyette yer alan Kastamonu Milletvekili İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’e vekalet etmek amacıyla yapılan seçimde 125 oy ile

⁸³ Kutay, (Tarihsiz: 44-45).

⁸⁴ Kocatürk, (1988: 181).

İktisat Vekaleti vekilliğine atanmıştır.⁸⁵ İktisat Vekili Celal Bey, dönemde yaşanan iktisadi zorluklar ve bunların nedenleri, iktisadi düşünceleri hakkında mecliste açıklamalar yapmıştır. İktisadi olarak geri kalmamızın sebebini Tanzimat Dönemi'ne kadar dayandırmış bu dönemden itibaren uygulanan kapitülasyonlar, ticaret ile uğraşan Müslüman ve Türklerin engellenmesi olarak belirtmiştir.⁸⁶ Bu dönemde Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği beyanında da Tanzimat'tan itibaren Avrupa sermayesinin vatanımıza girmesinin ticaretteki olumsuz sonuçlarından bahsetmiş, iktisadi düşüncelerinin “milli iktisat” çerçevesinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁷ İktisadi görüşlerini meclise sunmasından başka, göreve geldiğinden itibaren İstiklal Mahkemelerinin kurulması için de meclise önerge sunmuştur. Bu konuda Tevfik Rüştü ve Refik Şevket beylerle birlikte hareket etmiştir. Ve 11 Eylül 1920'de çıkarılan Firariler Hakkında Kanun'a dayanılarak kurulan İstiklal Mahkemeleri için şu sözleri söylemiştir:

*“Biz üç kişi, bu iş kuvvetle halledilir fikrindeydik. Ben, Tevfik Rüştü, Refik Şevket İnce bu düşüncede iddik. Bu bir ihtilaldir. O halde kuvvet şart... İstiklal Mahkemeleri için Fransız İhtilali'nden ilham aldık. Biz üç kişi takriri imzaladık ve meclise verdik.. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş sebebi, milli mücadelenin gayesini temin etmektir. TBMM nasıl bir gaye ile kurulmuş ise, onu korumak için de İstiklal Mahkemeleri kuruldu.”*⁸⁸

İktisat Vekaleti bütçesinin kabul edildiği tarih olan 27 Şubat 1921'de yapılan seçimle 136 mebusan 88 güven oyu alarak Celal Bey, İktisat Vekili seçilmiştir.

1.4.1. İktisat Bakanlığı Yılları

27 Şubat 1921 tarihinde meclis tarafından iktisat vekilliğine seçilen Celal Bey, savaş halinde bulunan ülkeyi iktisadi yönden güçlendirme maksadıyla çalışmalar yapmıştır.⁸⁹ Savaş zamanı erkek nüfusun silah altına alınması ve genel savaş koşulları tarımsal üretimde de ciddi daralmalara yol açmıştır.⁹⁰ Celal Bey'in göreve gelmesiyle ilk iş olarak, Vekiller heyetinin 18 Nisan 1921 tarihinde meclise sunduğu Zonguldak ve Ereğli bölgesindeki kömür madenlerinde çalışan amelelerin yararı için olan kanun

⁸⁵ Kocatürk, A.g.e.(1988: 192).

⁸⁶ Birlik,(2010: 78).

⁸⁷ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1921.

⁸⁸ Şenşekerci, (2000: 68-69).

⁸⁹ Akşit, (1967: 9).

⁹⁰ Boratav, (1988: 24).

tasarısı ele alınmıştır. Bu tasarıya göre; kömür tozları, amele heyeti idaresi tarafından satılacak ve bu heyet adına Ziraat Bankası'nda iktisat vekaletinin denetimi altında saklanacaktır. Celal Bey'in İktisat Vekilliği vekaleti görevi sırasında en çok üzerinde durduğu konulardan biri de başta Zonguldak'taki olmak üzere tüm yurttaki kömür madenleri ve madenlerde çalışan işçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi olmuştur. Ayrıca, Zonguldak ve Ereğli bölgesindeki kömür madenlerinde Osmanlı sermayesinin az olduğu, bu şirketlerin işletme hakkının çoğunlukla yabancı devletlerin elinde bulunmasına rağmen çalışanların çoğunun. Müslümanlardan oluşmasına dikkat çekmiştir.⁹¹ Mecliste yaptığı bir konuşmasında kömür madeninden elde edilen gelirden girişimleri ile artış olduğunu ifade etmiştir. Hakimiyet-i Milliye gazetesinde; Sevr Antlaşması'na dayalı olarak dış devletlerin, vatanımızdaki madenleri Türklerin kullanım alanı dışında bırakarak sahiplenme alanlarına ayırdıklarına dikkat çekmiştir. Bu durumun Anadolu halkının milli azmiyle aşılabileceğinden bahsetmiştir.⁹²

Tasarı görüşmelerinde dönemin Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Konya Mebusu Vehbi Efendi, Malatya Mebusu Feyzi Efendi, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Amasya Mebusu Mehmet Ragıp Bey, Adana Mebusu Zamir Beyler söz alarak Zonguldak ve Ereğli'de çalışan amelelerin yaşam şartlarının düzeltilmesi, onlar için bir hastane açılması, askerlikten muaf tutulmaları, kömür tozlarının sabun haline getirilerek bütçeye katkıda bulunması gibi önerilerde bulunmuşlardır.⁹³ Son olarak İktisat Vekili Celal Bey:

“Efendiler, diğer memleketlerde, İngiltere’de Amerika’da muntazam amele hayatı vardır ve bunlar makine gibi işlerler, birçok amele çocuğu mektepte okuduğu zaman mutlaka babası gibi amele olacağını düşünür. Ve sanatına kıymet verir ve o amelenin hayatı sermayedarlarla müterafik bir surette yürüyerek, memlekette bir buhran vücuda getirilmemek için tarafeyn daima nazarı dikkate alınır ve tarafeynin hakkı düşünülür ve telif edilir. Rusya’da olduğu gibi bir anarşi vücuda getirilmez. Fakat efendiler, yalnız bir taraf düşünülür, yalnız bir taraf tazyik olunur, yalnız bir tarafın hakkı düşünülerek olursa emin olunuz ki, o mağdur kısım mutlaka her ne zaman olursa olsun fevaran eder ve memleketin Heyeti Umumiyesi bundan mutazarrır olur. Herkesin hakkı tabisini vermekliğimizi Meclisi Alinizden rica ederim efendiler: Zira hiç kimsenin hakkını istihsal

⁹¹ Birlik, A.g.m. (2010: 79).

⁹² Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1921.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İctima:2, s. 25-32.

için müşkülata tesadüf etmesine, Meclisi Alinizde hiçbir fert yoktur ki, rıza ve muvafakat etmiş olsun. Biz, aynı zamanda burada her sınıfın vekilleriyiz ve öyle zannediyorum ki, fakre karşı müriüvvet, ahkamı islamiyenin en ziyade takdir ettiği bir şeydir....” sözleriyle oturumu sonlandırmıştır.⁹⁴ Celal Bey, bu günleri anılarında şu cümlelerle anlatmıştır:

“... Ankara’da ben Umuru İktisat Vekili olarak Havza-i Fahmiye (Zonguldak) maden ocaklarında çalışan işçilerin hayat şartlarını düzelterek kanun tasarısını, köy ekonomisinin düzelmesi için el sanatlarının teşvik ve geliştirilmesi kanun tasarılarını hazırlıyordum. Benim işim bu idi. Savaş kıyamete kadar sürecekti değildi. Bunları uygulayacak zamanlar önümüzde idi. İşte Atatürk’e gece yarısı yaptığımız ziyaretler sırasında bunlardan kendisini haberdar ederdim. Ne kadar sevinerek, zevk duyarak dinlerdi. Bunların hemen kanunlaşmasını, hemen uygulamaya geçirilmesini isterdi. İktisadın, devlet hayatındaki büyük yerini çok iyi biliyordu. Bir gün, Bakanlar Kurulu toplantısını idare ederken arkadaşlara: “Beyler, dedi. Her vekil işinden mesuldür. Fakat bazı işler vardır ki, her şey, o işin düzgün gitmesine bağlı olur. Böyle olunca hepimiz o işin gereği gibi yürümesini sağlamak zorundayız. İktisad bunlardan biridir. Celal Bey’in hazırladığı bazı tasarılar var. Bunların bir an önce kanunlaşması lazımdır. Hepinizin kendisine yardımcı olmanızı rica ediyorum.” Bu söylediğim günler, Ankara’da top sesleri dinlediğimiz günlerdi.”⁹⁵

Celal Bey’in iktisat vekilliği görevi sırasında mecliste görüşülen diğer bir konu da ulaşım sorunu olmuştur. 18 Haziran 1921 tarihli meclis görüşmesinde Osmanlı Devleti tarafından ithal edilecek olan yük araçlarının vergilerinden muaf tutulmaları konu olmuştur. Celal Bey söz almış ve ulaşım sorunlarından dolayı ürünlerin maliyetini çok arttırdığını bu nedenle de Amerikalılar, Avrupalılar ile rekabet içerisinde girmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu vergi muafiyeti teklifinin üretim üzerinde olumlu etkisinin olacağını vurgulamıştır. Afyon ile Antalya arasına nakliyat yapmak amacıyla yerli bir şirketin kurulması için girişimlerde bulduklarını da belirtmiştir.⁹⁶ Mahmut Celal Bey, meclisteki yoğun çalışmalara dayanamayarak 14 Ocak 1922 tarihinde herhangi bir gerekçe belirtmeyerek iktisat vekilliği görevinden istifa etmiştir.⁹⁷ Celal Bey, iktisat vekilliği görevi sırasında vekalette sabahtan akşama kadar yoğun bir biçimde

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, s.30-31.

⁹⁵ Bozdağ, (2005a: 42).

⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2

⁹⁷ Birlik, A.g.m. (2010: 85).

çalıştığını, geceleri de Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki vekiller toplantılarına katıldığını (genelde bu toplantıların sabaha kadar sürerdi), bu çalışma ortamının yanı sıra Yunan işgali ve İtilaf devletlerinin ülkeyi terk etmemekteki ısrarcı davranışları ile kötü günler geçirildiğini, bu buhranlı günlerin Mustafa Kemal Paşa'dan alınan manevi güçle atlatılabildiğini belirtmiştir⁹⁸

6 Şubat 1922 tarihinde yapılan Büyük Millet Meclisi toplantısında, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Londra Konferansı'na gitmesi üzerine ona vekalet etmek üzere yapılan seçimde 124 oy alarak Celal Bey, Hariciye Vekili seçilmiştir.⁹⁹ Hariciye vekilliği vekaletine seçilen Celal Bey, göreve başladığı zaman kendisinin Misak-ı Milli'yi kabul ettiğini, milletin de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni anlayıp öğrendiğini, insanca yaşama hakkını tüm milletimiz adına istediğini ifade etmiştir. Bu hakkı kabul eden devletlerle daima barışçıl politika yürütülerek birlikte hareket edileceğini belirtmiştir.¹⁰⁰ İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul ile ilgili olarak Hariciye Nazırı İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla görüşmesi, Vahdettin'in Büyük Millet Meclisi'ni tanınması gibi bazı önemli görevler verilmiştir. Fakat Yusuf Kemal Bey, Nutuk'ta da geçtiği üzere oyalanarak aldatılmıştır. Ayrıca İzzet Paşa ve arkadaşları Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini güçleştirmek amacıyla İzzet Paşa'yı Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den önce Londra ve Paris'e göndermiştir. Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.¹⁰¹

6 Mart 1922 tarihinde mecliste gizli görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde; İstanbul'da hükümet ve halife ile yapılan görüşmelerin Vekiller Heyeti'nin gözetimi altında olup olmadığı sorulmuştur. Bu görüşmelerde Celal Bey ve mebusların kullandıkları dil ve hareketlerinden padişaha karşı olan olumsuz tavırlar ortaya koyulmuştur.¹⁰² Celal Bey 6 Mart'ta yapılan gizli görüşme hakkında Anadolu Ajansı'na şöyle bir beyanat vermiştir:

⁹⁸ Bozdağ, (2005a: 15).

⁹⁹ Tural, (1987: 84).

¹⁰⁰ Birlik, (2010: 87).

¹⁰¹ Atatürk, A.g.e. (2005: 458-459).

¹⁰² Birlik, A.g.e. (2010: 87).

“ Ankara 7 Mart – Büyük Millet Meclisinin dünkü içtimasında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in İstanbul tarikiyle seyahati ve orada vuku bulan temasları hakkında verilen istizah takrirleri üzerine, Hariciye Vekaleti Vekili Celal Bey, beyanat-ı mühimmede bulunmuşlardır. Celal Bey beyanatında menafi memlekete münafi ef’al ve harekatta bulunan Damat Ferit kabinesinin sukutundan sonra Tevfik Paşa hükümetinin mevkii iktidara geldiğini, kuvvetli bir iman, salim bir fikir ve sağlam bir zihniyet sahibi olmadığı görülen ve şöhreti şayiasına istinaden memleketin hayat ve istiklali namına bir rol oynamaktan ve rüfekasiyle beraber düşman amal ve makasidini terviç ve teshile ve memleket içinde mekure itibariyle bir iftirak tevlid ederek Sevr muahedesi ahkâmına karşı açtığımız mukaddes mücadeleyi zaaf ve inhilale düşürmeye matuf mesaisinden hali kalmayan İzzet Paşa’nın Sevr muahedelerini bize kabul ettirmek maksadiyle Anadoluya geldiği ve burada şifahi ve tahriri mükalematında Sevr muahedesinin atiyen tadiline imkan bulunmadığını söylemek ve Anadoluya da kendi noktai nazarına imaleye çalışmak istediğini bertafsil izah etmiştir. Müteakiben İzzet paşa heyetinin Ankara’da cereyan eden müzakerat neticesinde tarzı siyasetimizi haklı bulduklarını, kendilerinin hatalı düşündüklerini kabul ve itiraf ile bize hemfikir bulduklarını beyan etmiş ve İstanbulda hususi ve ailevi işleriyle uğraşacaklarını ve gider gitmez istifa edeceklerini 7 Mart 337 tarihli tahriri bir vesika ile temin eylemiş oldukları halde bu teminat üzerine serbest bırakılmış olan bu zevatın İstanbul’a muvasalatını müteakip taahütlerine riayet etmiş olmak ve zevahiri kurtarmak için istifa ettikten sonra teşekiil eden kabineye girmekte tereddüt etmediklerini söylemiştir. Celal Bey İzzet Paşa’nın Hariciye Nezaretini işgal eder etmez Yunan taarruzu arifesinde Anadoluya keşide eylediği telgrafname ile Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin cevabi telgrafnamelerini okumuşlardır. İzzet paşa bu telgrafında vaziyeti siyasiyedeki vahamete ve itilaf devletlerinin Yunanistan’a muavenet hususundaki temayülâtın memleket ve bilhassa İstanbul hakkında dai olacağı tehlikeye binaen Hariciye Nezaretinikabul eylediğini ve iki günden beri Avrupa eftarında bir sukunet ve yeniden lehimize bir tahavül hasıl olduğunu bildiriyor. Ve İzmir’in tahliyesinin mevzuubahs olduğunu nikbinane bir lisanla ilave ediyordu. Mustafa Kemal Paşa hazretleri ise 28-29 Haziran 337 tarihli cevabında vaziyetinin Salih Paşa ile beraber vermiş olduğu ahde muhalif bulunduğunu da Ankara mükalematını hatırlatarak işgal edilmiş olmaktan korktukların bildirmekte idiler.”¹⁰³

¹⁰³ Kutay, (Tarihsiz: 77-80).

Tam da bu dönemde baş gösteren Yunan işgalini kayda değer bir saldırı olarak görmeyerek hem İzzet Paşa hem de Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya seyahate çıkmıştır. Yusuf Kemal Bey'in 3 Nisan 1922 tarihinde seyahatten döndüğü güne kadar meclisin gizli ve açık oturumlarında Celal Bey'in İstanbul Hükümeti ve saltanat aleyhine yaptığı bu tarz konuşmalar dikkat çekmiştir. O dönemde meclis ortamı bu tür konuşmalara elverişli olmadığı için bu konuşmalar sırasında birçok kişi Celal Bey'in kendisine ve fikirlerine karşı çıkmıştır. Fakat Atatürk, Celal Bey'i fikirlerini açık bir şekilde paylaştığı için kendisini her zaman desteklemiştir.¹⁰⁴

Kurtuluş Savaşı'nın son dönemlerinde düşmana karşı galip gelebilmek, son darbeyi indirebilmek için silaha, mühimmata olan ihtiyacın karşılanması amacıyla Roma ve Berlin'e gizli heyetler gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Celal Bey'e buralarda yapılan hesapların incelenmesi için görev vermiştir. Bu nedenle Celal Bey, uzun bir dönem yurt dışında kalmış, verilen bu önemli işi dikkatle yürütmüştür. Bu dönemde Lozan görüşmelerine gönderilecek heyete seçilmiş ve iktisat müşaviri olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁵ Fakat yurt dışında olduğu için Celal Bey, görüşmelere on gün kadar geç katılmıştır. Konferansta Duyun-ı Umumiye'den kalan Osmanlı borçlarının altın esası ile ödenmesi tasarısına karşı çıkmış ve Hasan (Saka) Bey ile görüşerek daha önceki konuşmaların ayrıntılarını öğrenmiştir. Konuşulan ödeme koşullarının yeni Türk devleti için çok ağır olacağını Hasan (Saka) Bey ve İsmet (İnönü) Paşa'ya bildirmiştir.¹⁰⁶ İsmet Paşa bu ekonomi konusunda yapılan toplantıda Celal Bey'e fikrini sormuş ve Celal Bey: *"Eğer bu koşulları kabul edersek Anadolu'da hükümet kuramayız. O kadar ağırdır bu"* şeklinde cevap vermiştir. Sonuç olarak hukukçular sorunu kendilerine yönlendirmelerini hukuk komisyonu ile bu meseleyi çözeceklerini bildirmişlerdir.¹⁰⁷

Bu dönemde Lozan görüşmeleri devam ederken Birinci Büyük Millet Meclisi dağılmış yerine 1923 yılında yapılan seçim ile İkinci Büyük Millet Meclisi kurulmuştur. Celal Bey, bu meclise İzmir milletvekili olarak katılmıştır. Lozan Antlaşması'ndan sonra hemen ele alınması gereken konulardan biri; antlaşma gereğince azınlıkların mübadelesi konusu olmuştur.¹⁰⁸ Fethi Bey'in başkanlığında oluşturulan bu ikinci vekiller heyeti

¹⁰⁴ Bozdağ, (1986: 33).

¹⁰⁵ Bozdağ, A.g.e. (1986: 34).

¹⁰⁶ Tural, (1987: 88-89).

¹⁰⁷ Aysan, (1997: 20-21).

¹⁰⁸ Bozdağ, (1986: 34).

programında ihtiyaç olarak yeni bir vekalet olan mübadele ve iskan vekaleti oluşturulmuştur. Fethi Bey, parti programını okuduğu 5 Eylül 1923 tarihinde bu vekaletin gerekliliğini şu sözleriyle belirtmiştir:

*“Vekillerimiz mübadele ve imar işleri için ayrı bir teşkilata ihtiyaç olduğu kanaatındadır. Bu teşkilatın diğer vekaletlere nazım olması ve bu hususta tatbiki icabından mukarreratın serian ittihaz ve icrası ve vilayetlerle memurini mülkiyenin riyaseti altında bilimum memurinin ve kumandanların muavenet ve müzaharetlerinin temini için bu teşkilatın İcra Vekilleri Riyasetine raptedilmesi muvafık görülmüştür.”*¹⁰⁹Bu görüşler neticesinde Ankara'nın devlet merkezi olduğunu kabul eden kanunun meclis tarafından kabul edildiği 13 Ekim 1923 günü Mübadele ve İskan Vekaleti de kurulmuştur. Celal Bey, Mübadele ve İskan Vekili olan Mustafa Necati Bey'in 6 Mart 1924'te Adliye Vekaleti'ne atanması ile bu göreve atanmıştır. 17 Temmuz'a kadar yani yaklaşık 4 ay gibi kısa bir süre bu görevde bulunmuştur. Celal Bey, Mübadele ve İskan Vekili olması teklifinin yapılmasını şöyle ifade etmiştir: *“ Bana dediler, bu işi sen yapacaksın. Ve çalışıyordum. Yani Mübadele ve İskan Vekili olarak.”*¹¹⁰ Mübadele ve İskan Vekaleti'nde Celal Bey'in görevi Yunanistan-Türkiye arasındaki mübadelede Yunanistan'daki Türk nüfusun Türkiye'ye transferi olmuştur.¹¹¹ Ayrıca Celal Bey, yeni kurulan vekaletin kadrolaşması ve örgütlenmesi için de çalışmıştır. Bu çalışmalarla yoğun bir şekilde meşgul olduğu beşinci ayda Mustafa Kemal Paşa kendisini Çankaya'ya çağırarak özel bir konuşma yapmıştır. Türklerin teşebbüslerini destekleyecek milli bir bankanın kurulması konusunda kendisi ile görüşmüştür.¹¹²

1.4.2. İş Bankası'nın Kurulması ve Bayar'ın Genel Müdürlüğü

Yeni Türkiye'nin varlığını sürdürebilmek için gerçekleştirdiği siyasal devrimin yanında iktisadi devrim sürecine girmesi de zorunlu olmuştur. Bu amaçla, yer altı ve yer üstü kaynaklarının değerlendirilmesi, tarımın ıslah edilmesi maksadıyla ticari bir atılım yapılması gerekli olmuştur. Bunun için eski Osmanlı işletmeleri yeni kurulan devletin kontrolünde düzenlenirken diğer yandan özel sermayenin de teşvik edilmesi söz konusu

¹⁰⁹ Arar, (1968: 34-35).

¹¹⁰ Aysan, A.g.e. (1997: 1).

¹¹¹ Şenşekerci, (2000: 99).

¹¹² Bozdağ, (1986: 34).

olmuştur.¹¹³ Cumhuriyetten önce; 1917 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti İtibar-ı Milli Bankası'nı kurmuştur. Kurucuları arasında İttihatçıların maliye nazırı Cavit Bey, Edebiyat-ı Cedide Hareketi'nden Halit Ziya Uşaklıgil gibi kişilerin bulunduğu bu banka Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe hisse senedi düzenleyen ve bütün işlemlerini Türkçe düzenleyen ilk banka olmuştur. Cumhuriyet öncesinde İtibar-ı Milli'nin yanında 1888'de kurulan Ziraat Bankası ve birkaç ulusal banka daha ortaya çıkmıştır. İttihatçıların iktisat politikalarıyla desteklenen bu bankalar arasında Konya Milli İktisat Bankası, Kayseri Köy İktisat Bankası, Milli Aydın Bankası gibi kurumlar yer almıştır. Cumhuriyet, savaşlar nedeniyle çalışmalarına ara vermiş, kısmen dağılmış bir banka ve kredi sistemini devralmıştır.¹¹⁴ Ulusal sermayenin oluşturulmasında önem taşıyan milli banka düşüncesinin temelleri cumhuriyet öncesi döneme dayanmakla birlikte cumhuriyet dönemindeki milli tasarruf heyetinin de rolü büyük olmuştur. Yeni kurulan milli bankanın hedefi iktisadi faaliyetlere kaynak oluşturmak olmuştur. Banka, kurulduğu günden itibaren bir yandan ulusal ve çağdaş bankacılığı ülkemizde kurup geliştirmeye çalışmış diğer yandan da cumhuriyetin sanayileşme çabasına katkı sağlamıştır.¹¹⁵ Celal Bey İş Bankası'nın kuruluşunu Geçit Dergisi'ne verdiği bir demeçte şöyle anlatmıştır:

“ İmar Vekili bulunuyordum. İşlerimiz çoktu. Türk ve Rumlar arasında değişim işlemleri yapıyorduk. Rumlar ticaret ve sanayi erbabı olarak Batı Trakya'yı terk ediyorlardı. Bu iki benzemez özellikteki insanların değişimi zordu. Bir gün Atatürk'ün kayınbiraderi Uşakızade Muammer Bey bana geldi. Gazi'nin ve kendilerinin 250 bin liralарının bulunduğunu, bununla ihracat ve ithalat işleri yapmak istediklerini fakat Gazi hazretlerinin kendilerine:

- Bir kere de Celal Bey'e sorunuz, ondan fikir alınız.

Dediğini söyledi. İthalat ve ihracat işlerinin çok riskli olacağını düşündüm. Sonra Gazi'nin bu gibi işlere isminin karışmaması gerektiğini düşündüm. Vaktiyle bankada çalışırken, Türk tacirlerinin yabancı bankadan faydalandıklarını görür, bir milli Türk bankasına daima ihtiyaç duyardım. Bu 250 bin lirayla bir milyon liralık bir banka kurulmasını, bunun aslında bir kamuhizmeti olacağını düşündüm. Bu telkini Muammer Bey'e yaptım. Atatürk bu fikri beğenmiş. Bir akşam konuyu sofrada ortaya attı. Üzerinde

¹¹³ Aydemir, (1980a: 450-451).

¹¹⁴ Atatürk'ün Bankası, (2001: 30-36).

¹¹⁵ Kocabaşoğlu (Der.), (2001: 2-3).

derinlemesine konuştu:

- *Ama kim idare edecek bunu? Bunu idare etmek için Celal Bey gibi bir adam lazım. Dedi. Atatürk bu bahsi bir gün bana açtı.*

- *Böyle bir şeyi kabul eder miydiniz? Diye sordu.*

- *Siz emrettikten sonra... Dedim.*

- *Ama vekilliği bırakmak gerekirse...*

- *Mümkündür. Dedim.*

- *Belki mebusluğu da bırakmak gerekir.*

- *Mümkündür paşam.*

O anda Atatürk'ün gözleri yaşarmış gibiydi. 26 Ağustos 1924 gününü bankanın yıldönümü günü olarak tayin etmeyi düşündüm.¹¹⁶

Türkiye İş Bankası'nın kuruluşu ile ilgili farklı kişilerin farklı tarihsel anlara ilişkin tanıklıklarına dayanan birden fazla öykü vardır. Bu anılarda, kuruluş aşamasında sermayenin nereden bulunduğuna ilişkin farklı kaynaklar gösterilse de görüş birliği vardır. Bu görüş birliği; Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan'daki (Pakistan) Müslümanlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen paranın harcanmayan kısmının ilk kuruluş sermayesini oluşturması yönünde olmuştur. Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa'nın Riyaset-i Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak şöyle anlatmıştır:

“ Açtığı çetin mücadeleye yardım maksadıyla Hindistan'dan şahsına yekunu takriben 500-600 bin lira kadar tutan bir para gönderilmişti. O bu paranın 500.000 lirasını Büyük Taarruz'dan önce maliyenin karşılayamadığı bazı hususi masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine vermişti. Zaferden sonra beş yüz bin liranın üç yüz seksen küsur bin lirası İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kendisine iade olunmuştu. Atatürk bu paranın memleket hesabına en hayırlı, en faydalı şekilde nerede ve nasıl kullanılabileceğini düşünüyordu. Bu sırada kendisine bir milli bankanın kurulması zaruretinden bahsedilmiştir. Binaenaleyh derhal kararını verdi. Elindeki paranın

¹¹⁶ Kemal, (1980: 15-16).

250.000 lirasını sermaye olarak bu işe tahsis etti.”¹¹⁷ Bankanın kuruluş sermayesi konusunda, kuruluşunda son derece önemli rol oynayan ve dokuz yıl genel müdürlüğünü yapan Celal Bey 1982 yılında bu konu üzerine sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir:

“Ben onu esasında bilmem. Fakat Hint Müslümanları milli mücadelede Atatürk’ün şahsına para göndermişlerdi. Bu paralar ordumuza sarf edilmişti. Belki bu para o paralardandır. Ama ben böyle bir şeyi araştırmaya lüzum görmedim. Böyle bir şeyi Atatürk’ün aleyhinde olanlar da yaymak isterler. Fakat bildiğim çok önemli bir konu vardır. Atatürk bu paradan aldığı temettüyü hiçbir zaman şahsına bir kuruş bile kullanmamıştır. Hep üzerine hisse senedi istemiştir. Temettüyü hisse senedine çevirmiştir. Bu para böylece çoğalıp yükselmiştir. Onunla Dil ve Tarih Kurumu’nu kurmuştur. Oraya sermaye olarak vermiştir.”¹¹⁸ Mithat Cemal Kuntay da İş Bankası’nın otuzuncu kuruluş yıl dönümü için yazdığı bir makalede bankanın kuruluşu ile ilgili şunları söylemiştir:

“Memleketimizde otuz yıl evvel 26 Ağustos’ta şu iki kelimedden bir banka çıktı: Bunu nemalandırınız. Bu iki kelimeyi İmar İskan ve Mübadele Vekili Mahmut Celal Beyefendiye Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri söylüyor ve onun emrine 250 bin lira veriyordu. Bu kısa cümle ve bu mütevazı para, 30 yıl evvel dört odalı bir evde bir banka kurdu.”¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa, milli bir banka kurma yönündeki girişimi 1924 yılının Temmuz ayında yapılan Vekiller Heyeti toplantısında dile getirmiştir. Sözü Celal Bey’e vermiş, o da milli bir bankanın gerekliliğinden bahsetmiştir. Ertesi gün bankaya konulacak isim üzerinde konuştuklarını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa kurulacak bankanın her şeyi ile Türk olacağından bankanın adının “Türkiye İş Bankası” olmasını önermiştir.¹²⁰ Anonim bir şirket olarak kurulan İş Bankası’nın ana sözleşmesinin hazırlanması görevi o dönemde ticaret vekilliği görevinde bulunan Trabzon Mebusu Hasan Saka Bey’e verilmiştir. Bankanın genel müdürlüğünde ise Celal Bey görevlendirilmiştir. Adı konulan, ana sözleşmesi düzenlenen, genel müdürü belirlenen bankanın yönetim kurulunun belirlenmesi konusunu Celal Bey şu şekilde anlatmıştır:

¹¹⁷ Soyak, (1973: 684).

¹¹⁸ Kocabaşoğlu, (2001: 5).

¹¹⁹ Son Posta, 27 Ağustos 1954.

¹²⁰ Birlik, (2010: 108).

“Hissedarlara gelince; hissedarlar meclis-i idaresi için Atatürk bana, 15 kişi gerek, kimleri uygun görüyorsun? dedi. Bense 30 isim yazayım, dedim. Yani dayatmak gibi olmasın diye. İşte o isimlere, gazetede yazı yazarlar, iktisadi meseleleri yazarlar filan, onları da ilave ettim. Aldı, baktı ve: Bu ukalaları neden başına istiyorsun? dedi. Ver bana listeyi, bu işi başaracaksın sen başaracaksın, batıracaksın sen batıracaksın, dedi. Sonra bankacılıktan anlayıp anlamamasına göre değil, şahsi münasebetlerde güvendiği, ahlaklı yakın arkadaşlarına şu talimatı verdi: Celal Bey ne derse onu yapacaksınız. Öyle edepsizlik istemem. Karışmayacaksınız işine. Onlar da bana yalnız yardımcı olurlardı, karışmazlardı işime.”¹²¹ Bu ilk yönetim kurulu, Mahmut (Soydan) Bey başkanlığında şu kişilerden oluşmuştur: Fikret (Dr.) Bey, Fuat (Bulca) Bey, İhsan Bey, Ali (Kılıç) Bey, Mahmut Celal (Bayar) Bey- Umum Müdür, Rahmi (Köken) Bey, Rasim (Başara) Bey, Salih (Bozok) Bey, Şakir (Kınacı) Bey.¹²² Türkiye İş Bankası, anonim şirket statüsü ile ortaya çıkan bir özel sektör kuruluşu olmasına rağmen o günün kanunları bu kuruluş için Bakanlar Kurulu kararını gerekli kılmıştır. Bu nedenle 20 Ağustos 1924 tarihinde bir kararname yayınlanmıştır. Bu kararnamede Reısicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet Bey, Maliye Vekaleti Vekili Hasan Hüsnü Bey, Ziraat Vekili Zekai Bey, Milli Müdafaa Vekili Kazım Bey, Dahiliye Vekaleti Vekili Doktor Refik Bey, Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey, Adliye Vekili Mustafa Necati Bey, Ticaret Vekili Hasan Hüsnü Bey, Maarif Vekili Vasıf Bey, Mübadele İmar ve İskan Vekili Refet Bey, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Doktor Refik Bey’in imzaları yer almıştır.¹²³ Bankanın kuruluş kararnamesinde “Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey ve Rûfekası” şeklinde belirlenen kurucular şu kişilerden oluşmuştur: Eski İktisat Vekili, Eski Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mahmut Celal Bey, Hüseyin Bey Zade İbrahim Bey, Mora- Yenişehirli Zade Etem Hasan Bey, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, Tüccardan Hanif Zade Ahmet Bey, Edirneli Emin Bey, Eşraftan Sükkeri Zade Tevfik Paşa, Süreyya Emir Paşa, Manifatura Tüccarı Hafız Halid Bey, Trabzon Mebusu Hasan Bey, Rıdvân Zade Hasan Bey, Kavalalı İbrahim Paşa Zade Hüseyin Bey, Attar Zade Rasim Bey, Sivas Mebusu Rasim Bey, İnegöllü Zade Mehmet Saffet Bey, Çubukçu Zade Mehmet Suphi Bey, İnegöllü Zade Mehmet Refet Bey, Uşşaki Zade Mahmut Muammer Bey, Tüccardan Altiğa Zade Mustafa Bey, Eczayı Tıbbiye Taciri Necip Bey, Yelkenci Zade Lütfü Bey,

¹²¹ Kocabaşoğlu, (2001: 15-17).

¹²² Türkiye İş Bankası 50. Yıl (1974: .34).

¹²³ Türkiye İş Bankası, a.g.e.(1974: 35).

İzmir Mebusu Rahmi Bey, Muhasebeci Zade Rıza Bey, Kınacı Zade Şakir Bey, Bozüyük Mebusu Salih Bey, Nemli Zade Sıtkı Bey, Bozüyük Eşrafından Akif Paşa, Hacı Ebubekir Zade Osman Bey, Ali Ramiz Bey ve Şürekası, Remzi Zade Ferit Bey, Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Bey, Rize Mebusu Fuat Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey, Avunduk Zade Mehmet Bey, Ragıp Paşa Zade Şakir Bey.¹²⁴

Türkiye İş Bankası, devlet desteğini alarak ülkede milli bankacılığı yaratmış, tasarruf ve mevduatın gelişmesi için çalışmış, İzmir İktisat Kongresi'nde önerilen ana kredi kurumunun oluşturulması görevini üstlenmiştir. Celal Bey, bankanın gelişme sebeplerini bankaya duyulan güven ve müşteriye gösterilen esneklik olarak değerlendirmiştir. İş Bankası'nın açılmasından sonra ulusal bankaların sektördeki payı artmıştır. 1924 yılında toplam mevduatta yabancı bankaların payı %78 civarı iken bu pay 1924-29 arasında %57'ye inmiştir. Kredilerde 1924'te %53 olan yabancı bankalar payı 1924-29 döneminde %47'ye inmiştir.¹²⁵ Bankanın kurulması ile İstanbul'da bulunan bazı mali kuruluşlar işlerinin sekteye uğrayacağı düşüncesi ile asılsız haberler çıkararak bankanın içte ve dışta itibarını sarsmaya çalışmıştır. Celal Bey, bunlara rağmen bankanın geliştiğini az veya çok herkesin bankaya itimat ettiğini belirtmiştir.¹²⁶ Türkiye İş Bankası, bankacılık sektöründe yenilikler getirmiştir. Bunlar arasında; tasarrufu desteklemek amacıyla oluşturulan ikramiye ve kumbara sisteminin ilk kez uygulanması, sigortacılığa öncelik etmesi yer almıştır. Celal Bey, bu anlamda sigortacılığın gerekli olduğunu ve bunun itibara dayandığını, bu sayede bankaya bedava para temin etmenin gerçekleştirileceğini anlatmıştır.¹²⁷ Bu nedenle İş Bankası, 500.000 TL sermaye ile Anadolu Anonim Sigorta Şirketi'ni kurmuştur. Türkiye İş Bankası asıl önemi kredilere ve sigortacılığa vermesi ile birlikte kurulduğu ilk yıllarda sanayi alanında da bir takım adımlar atmıştır. İlk sanayi yatırımı, 1925 yılında Bursa'da kurulan İpekiş¹²⁸ olmuştur. Tekstil alanındaki bu girişimi 1930'da Ankara'da kurulan "Yüniş" izlemiştir. İki fabrika da 1930'larda yenilenmiş ve 1940'tan sonra "İpekiş" adı altında birleştirilmiş, II. Dünya Savaşı yıllarında ordunun ve halkın yünlü giyim ihtiyacını karşılamıştır. Sanayi girişimlerinde ikinci adım ise 1926'da kurulan ve aynı yıl üretime başlayan "Maden Kömürü T.A.Ş.". ve yine 1926'da kurulup 1930 yılında çalışmaya başlayan "Kozlu

¹²⁴Türkiye İş Bankası, a.g.e. (1974: 38).

¹²⁵ Çavdar, (2003: 174).

¹²⁶ Birlik, (2010: 110).

¹²⁷ Aysan, (1997: 9).

¹²⁸ Banka, bu şirkete önce 20.000 TL sermaye ile katılmış, daha sonra hisselerin tümünü satın almıştır.

Kömür İşletmeleri T.A.Ş.”. olmuştur. İş Bankası, ülkenin şeker sanayini kurma çabasına da bu ilk dönemde girişmiş, İstanbul Şeker Fabrikaları’na %68 gibi önemli bir oranda ortak olmuştur.¹²⁹ Bu dönemde açılan fabrikalar milli iktisat uyanışı da gerçekleştirmiştir. Celal Bey, milletçe uyanan bu şevki İş Bankası’nın maddi imkanları dahilinde desteklemiş, teşvik etmiştir. Şakir Kesebir ve Hayri İpar adlı iki kişi vatandaşın girişimleri ile Alpullu Şeker Fabrikası kurulmuş fakat sermaye yetersizliğinden dolayı çalışmaya başlamamıştır. Celal Bey, fabrikaya gerekli işletme sermayesini bulmuş ve çalışmasını sağlamıştır. Daha sonra Uşak Şeker Fabrikası kurulmuştur. Türk sanayisinin gelişmesi için avans veren bir kuruluşa da ihtiyaç oluğu bu dönemde İş Bankası’nın girişimleri ile Umumi Mağazalar Anonim Şirketi kurulmuştur.¹³⁰ Banka, çok kısa bir zamanda bir okul halini almış, yüzlerce bankacı yetiştirmiştir. Atatürk bu gelişmeleri yakından takip ederek Celal Bey’in İş Bankası’nda başardığı işi, hükümette iktisat vekili olarak yurt ölçüsünde de başarmasını istemiştir. Fakat o yıllarda başvekil İsmet Bey devletçi görüşü benimsemiş, büyük sanayinin devlet eliyle yapılması gerektiğini belirtse de yatırımlara para bulmakta zorluk çekilmiştir. Bu sırada Celal Bey, İş Bankası olarak İzmit’te bir kağıt fabrikası kurmaya karar vermiştir. Hükümete bu fabrikanın yapılmasına müsaade etmesi için müracaat etmiş ve devlet aylar sonra kağıt fabrikasının hükümet tarafından yapılacağını bildirmiştir. Bu haber üzerine İş Bankası, fabrika ile ilgili çalışmalarını durdurmuştur. Fakat Mustafa Kemal Paşa durumdan haberdar olunca Celal Bey’i yanına çağırarak teşebbüs hakkında bilgi almıştır. Celal Bey, fabrikanın savaşta ve barışta Türk ekonomisine katkı sağlayacağından bahsetmiştir. Mustafa Kemal Paşa, iktisat bakanlığının iyi çalışmadığını uzun süredir ekonomik fırsatları değerlendiremediğini düşündüğü için dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey’i istifa ettirmiştir. Yerine Celal Bey’i tekrar iktisat vekili olarak atamıştır.¹³¹ Bankanın dokuzuncu kuruluş yıl dönümünde 26 Ağustos 1933 günü Mustafa Kemal Paşa Yalova Termal Otel’de kendisini ziyarete gelen banka yönetim kurulu üyelerine Celal Bey hakkındaki düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır:

“İş Bankasının 9. Yıldönümünü bütün mensuplarını tebrik ederim. İş Bankası, mütevazı bir sermaye ile işe başlamıştı. Mütevazı olan ancak maddi sermayesi idi. Fakat manevi sermayesi çok büyüktür. Çünkü işin başında gayet kıymetli, haluk ve sebatlı Celal

¹²⁹ Atatürk’ün Bankası, (2001: 93).

¹³⁰Bozdağ, (2005b: 32).

¹³¹Bozdağ, (1986: 35-36).

Bey ve onun yanında birkaç kişiyi geçmeyen güzide arkadaşları bulunuyordu. Bu maddi sermayenin yüzlerce misli ile işe başlamış ve hiçbir muvaffakiyet göstermeden batmış nice müesseseler tanırız. Demek ki, bir müessesenin yaşaması, inkişaf etmesi, muvaffak olması, o müessesenin başına geçenlerin haluk, dürüst ve imanlı zatlar olmasına bağlıdır... Banka, memleketimiz iktisadiyatına çok faydalı hizmetler ifa etmiştir. Bence bütün bu hizmetlerin fevkinde daha büyük olan bir hizmeti de, bankacılığa gençlerimizi yetiştirmiş olmasıdır. En çok bununla iftihar ederiz. Celal Bey'in İş Bankası'nı tesis ve onun inkişafında gösterdiği muvaffakiyeti, şimdi başında bulunduğu İktisat Vekaleti'nde de göstereceğinden şüphe yoktur. Bankanın yıldönümünde bu münasebetle Celal Bey'in adını anmayı bir borç bilirim. İş Bankası'na yeni ve daha parlak muvaffakiyetler dilerim."¹³²

1.4.3. Celal Bayar'ın İkinci İktisat Vekilliği Dönemi

Türkiye'nin iktisadi kalkınma sürecinde 1923-1933 dönemi, İş Bankası adına başarılı bir dönem olmuş fakat milli ekonominin bütünü için aynı biçimde olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide liberalizm ağırlıklı bir politika uygulamaya çalışılmış fakat 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı uygulanan ekonomi politikaları yeniden düzenlenerek politika değişikliğine gidilmiştir. 8 Eylül 1932'de Mustafa Şeref'in istifası üzerine İş Bankası Genel Müdürü Celal Bey iktisat vekili olarak tayin edilmiştir. Celal Bey'in Ankara istasyonunda kendisine karşılayan banka çevresine veda konuşması şu biçimdedir: “ Senden ayrılmak olur mu? Bundan böyle de hep beraber çalışacağız. Gayelerimiz müşterek değil mi? Resmi vaziyetim ne olursa olsun. İş Bankasını asla ihmal edemem. Şimdiye kadar olduğu gibi o müesseseye maddeten ve manen daima bağlı kalacağım.”¹³³ Celal Bey'in iktisat vekili olması devletçi sanayileşme politikası uygulama sürecini hızlandırmıştır. 1932 yılında başlayıp 1937 yılına kadar süren iktisat vekilliği görevi sırasında Celal Bey, temel ekonomik uygulamalarla devlet kapitalizmini güçlendirmeyi amaçlayan çalışmalarıyla dikkati çekmiştir. Ancak, Celal Bey iktisat vekilliği döneminde, bir yandan devlet yardımı ile özel teşebbüsün geliştirilmesine ağırlık verirken, bir yandan da devletçilik programı doğrultusunda çeşitli devlet işletmelerinin ve finansman kuruluşlarının (Sümerbank, Etibank, Halk Bankası vb.) açılmalarına yardımcı olmuştur.¹³⁴ Celal Bey'in iktisat vekili görevine gelmesinden bir

¹³² Şenşekerci, (200: 109-110).

¹³³ Akşam, 9 Eylül 1932.

¹³⁴ Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, (1984: 712).

hafta sonra Milli Sanayi Birliği temsilcileri kendisine yaptıkları ziyaretlerinde, İktisat Vekaleti'nin son dönemlerde aldığı kararlardan geri dönölmesi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun tanıdığı muafiyet ve bir takım ayrıcalıklardan 1942 yılına kadar yararlanmalarının sürdürölmesi gibi isteklerde bulunmuştur.¹³⁵ Celal Bey tarafından olumlu karşılanan istekler Bakanlar Kurulu'na götürölmuştür. 18 Eylül 1932 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararlar arasında ihracatı tespit komisyonlarının kaldırılması, ithalat haklarının korunması, hammadde ithalatının serbest listeye alınması, döviz sağlanması ve kolaylaştırılması ve ulusal paranın istikrarının korunması gibi önemli kararlar yer almıştır.¹³⁶ Celal Bey'in bu 5 yıllık iktisat vekilliği görevi sırasında birçok kararlar verilmiş ve bu kararlar uygulanmıştır. Ekonomi alanındaki bu önemli uygulamalar şunlardır: Paramızın istikrarını koruma, takas usulünü sonlandırma, kahve, çay, üzüm, incir, fındık işleri, milli tasarrufu sağlama, ölçüler, madencilik işleri, Sümerbank'ın kuruluşu, ucuz kredi, şeker endüstrisinin tesis edilmesi, petrol arama işleri, Yunanistan, Fransa, Almanya ile ticaret anlaşmaları, tütüncülüğe önem verilmesi, dış ticaretimizin canlandırılması, kömür havzasının iyileştirilmesi, Etibank, Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüd İdaresinin kuruluşu, balık sanayi, çitçi borçlarının taksitlendirilmesi, zirai satış kooperatif ve birliklerinin kuruluşu, Tarih Üzüm Kurumu, Kütahya linyit havzasının işletmesi, Ereğli bakır madeninin ıslahı, çimento sanayi, ekmek ve un sanayi ve ticareti, zeytinyağı rafinesi, yaş ve kuru meyve sanayi ve ticareti, et sanayi, soda sanayi, gülyağı sanayi, sabun sanayi, makine ve madeni eşya sanayi, deniz sanayi ve ticareti (Gemi, liman, fabrika ve emniyet meseleleri), su mahsulleri sanayi ve ticareti, kimya sanayi, Bankalar Kanunu, Kömür Havzası Amele Kanunu, Ziraat Bankası'na yeni şekil verilmesi, milli sigortacılığın kuruluşu, Ereğli Kömür Şirketi'nin satın alınması¹³⁷

Celal Bey'in iktisat vekilliği dönemindeki devletçilik anlayışı, Türkiye'deki diğer devletçi cepheler ile yöntem yönünden benzerlikler göstermişse de özel kesime bakış açısından kesin çizgilerle ayrılmıştır. Dönem boyunca, özel sermaye korunmuş ve ulusal burjuvazi yaratılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan yaratılmaya çalışılan burjuvazinin sistem içinde büyük bir güç haline gelmemesi için sıkı önlemler de alınmıştır.¹³⁸

¹³⁵ Kocabaşoğlu, (2001: 249).

¹³⁶ Kocabaşoğlu, A.g.e.(2001: 251).

¹³⁷ Şakir, (1952: 134-136).

¹³⁸ Şeşekerçi, (2000: 124).

1.5. Celal Bayar'ın Başvekilliği

Celal Bey'in 1937'de İsmet İnönü'nün başvekillikten istifası üzerine başvekil olmasının nedenleri olarak; Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın dış politika tercihleri ve iktisadi konulardaki bazı uyumsuzluklar gibi birçok varsayım ortaya atılmıştır. 1936-1937 yılları arasında başvekil İsmet İnönü ile cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk arasındaki ilk fikir ayrılığı Hatay Meselesi'nde görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Fransa'ya karşı Suriye'nin Türkiye'ye ait olduğunu savunmuş hatta milli mücadele döneminde Fransa ile yapılan müzakerelerde bu durumun da görüşüldüğünü belirtmiştir. Dönemin başbakanı İsmet İnönü ise bu durumun Türkiye ile Fransa'nın arasını açacağını belirterek Mustafa Kemal Paşa'yı bu isteğinden vazgeçirmeye çalışmıştır.¹³⁹ Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey'in arasındaki gerginliğin zirve noktası Nyon Konferansı olmuştur.¹⁴⁰ Falih Rıfkı Atay "Çankaya" adlı eserinde bu meseleyi şöyle anlatmıştır:

"Atatürk'le İnönü'nün ayrılığı, Nyon Konferansı sırasında olmuştur. İspanya iç harbi günlerinde Akdeniz'de, kimlerin olduğu bilinmeyen denizaltılar dolaşıyordu. İngilizler bu denizaltıların hep birlikte avlanması teklifini ileri sürmüşlerdi. Nyon Konferansı bu maksatla toplanmıştır. Konferansta Türkiye'yi temsil eden Tevfik Rüştü Aras, hükümete yolladığı raporların bir kopyasını da Florya'da dinlenen Atatürk'e gönderiyordu. Son anlaşma metninde bir madde Atatürk'ün dikkatini çekti. Fransızca yazılmış olan bu anlaşma maddesinden Atatürk, Fransa ve İngiltere devletlerinin Akdeniz'deki denizaltı korsanlığını önlemek için gerektiğinde Türkiye'den kuvvet yardımı isteyecekleri manasını çıkarmıştı. Yanında bulunan Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak'a dönerek:

- Acaba Hükümet bu maddenin farkına varabildi mi? diye sordu.

O sırada Atatürk, Soyak aracılığıyla sık sık hükümetle telefon görüşmesinde hükümetin, maddeden o manayı çıkarmadığını öğrendi. Bunun üzerine Atatürk, İnönü'nün dikkatini çekti. Başvekil bu uyarı üzerine adı geçen maddenin Türkiye'yi güç duruma sokabileceği vehmine düşerek Tevfik Rüştü'ye anlaşmayı imzalamaması için direktif verdi ve bunu Atatürk'e bildirdi. Atatürk, böyle bir tehlike olmadığı, bilakis İngiltere ve Fransa bizi eşit, büyük bir devlet saydıklarından bizim için pek faydalı

¹³⁹Bozdağ, (2005b: 73-74).

¹⁴⁰Mazıcı, (1996: 38-39).

*olduğunu, nihayet yapacakları bir müdahalede bizim zayıf harp gemilerimize ihtiyaçları da olmayacağı cevabını verdi. Sonunda, meselenin Tevfik Rüştü'ye yazılarak alınacak cevaba göre hareket edilmesine karar verildi.*¹⁴¹ Ayrıca İsmet Bey'in istifasına neden olan sorunlardan biri olan çiftlik konusunda da iki ihtilafli konunun olduğu görülmüştür. Bunlardan birincisi Orman Çiftliği'nin devri konusu, diğeri ise Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikasının genişletilmesi konusu olmuştur.

İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa ile bu konuya ilişkin konuşmasını şu ifadelerle açıklamıştır: *“Atatürk ile konuştum. Vaziyet bu dedim. Bira fabrikası ile mukavele yapılacak ve bunu Orman Çiftliği yapamaz. Mal sahibi olan tasarruf sahibi olan sizinle vekâlet arasında, inhisar (tekel) mukavelesi yapılmak lazım. Güldü Atatürk. Nasıl olacak dedi, Bu olmayacak dedim. Karşı karşıya geleceğiz de devlet reisi iken hükümet olarak inhisar mukavelesi yapacağız, olmaz bu dedim. Çiftlik hikayesinde vaziyet bu.”*¹⁴²

Ankara'daki çiftliklerin oldukça geliştiğini Hasan Rıza Soyak'a anlatan Mustafa Kemal Paşa, buraları Ziraat Bakanlığı'na terk etme düşüncesini İsmet Bey'e aktarmasını söylemiştir. Bunun üzerine Çankaya'da bir toplantı yapılmak istenmiş ancak Çankaya'ya çağrılan İsmet Paşa yemeğe oldukça geç katılmıştır. Ayrıca sofradaki tavırları Paşa'ya karşı bardağı taşıran son damla olmuştur. Gerginlik artınca Mustafa Kemal Paşa sofrayı terk etmiştir. Ertesi gün 20 Eylül 1937'de Dolmabahçe'de toplanacak olan II. Türk Tarih Kongresi için İstanbul'a giderken İsmet Bey'i kompartımanına çağırarak onun bir süre dinlenmesinin uygun olacağı görüşüyle başbakanlıktan çekilmesini önermiştir. Yerine Celal Bey'i uygun bulduğunu belirtmesi üzerine İsmet Bey bunu onaylamış böylece başbakanlıktan ayrılmış yerine vekaleten Celal Bey getirilmiştir. Alınan bu karar Tarih Kongresi'nin toplandığı 20 Eylül günü Anadolu Ajansı'nın yayımladığı resmi bir tebliğ ile şöyle duyurulmuştur: *“Başvekil Malatya mebusu İsmet İnönü'ye talep ve ricası üzerine, Reiscumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekalet vekaletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir.”*¹⁴³ İsmet Bey'in 25 Ekim 1937 tarihinde izin süresi tamamlanmadan istifa etmesi üzerine Celal Bey başvekilliğe ve dolayısıyla da CHP Umumi Reis Vekilliği'ne asaleten atanmıştır. 8 Kasım 1937 tarihinde hükümet programını okuyan Celal Bey aynı gün yapılan oylamada 364 beyaz oy ile

¹⁴¹ Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinden aktaran Bozdağ, (1993: 146-147).

¹⁴² Birlik, (2010: 268).

¹⁴³ Şenşekerci, (2000: 145).

güvenoyu olarak görevine başlamıştır.¹⁴⁴ Büyük bir bölümü ekonomik gelişmelere ayrılmış olan program Mustafa Kemal Paşa tarafından şu sözler ile onaylanmıştır:

*“Millete yepyeni bir program bildirdiniz. Bu program, benim millete vaat ettiğim hususlardır. Celal Bayar ve arkadaşları benim millete vaat ettiklerimi yapacaklarını bana ve millete vaat ettiler. Ben, milletle beraber Celal Bayar’ın ve arkadaşlarının programının nokta nokta tatbik edildiğini takip edeceğim. Daha iyi izah edeyim: Ben, Türkiye Reiscumhuru Atatürk ve Türk milleti, Başvekil Celal Bayar’ın ve onun hükümetinin programını takip ediyoruz. Ve fiili neticesini görmek istiyoruz.”*¹⁴⁵

I.5.1. I. Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937- 11 Kasım 1938)

25 Ekim 1937 tarihinde yayınlanan resmi tebliğ ile İsmet İnönü’nün 25 Ekim 1937’de başbakanlıktan istifa ettiği duyurulmuştur. Tebliğde; Atatürk’ün aynı gün, İzmir Mebusu Celal Bey’i yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiği, arz edilen Vekiller Heyetini onaylayarak Büyük Millet Meclisi’ne bildirildiği açıklanmıştır. Tebliğde bir de hükümet ve parti teşkilatının birleştirilmesi ile İsmet Bey’in başkan vekilliğinden de istifa ettiği bu görevin de Celal Bey’e verildiği bildirilmiştir.¹⁴⁶ Celal Bey’in kurduğu yeni Hükümet şu vekillerden oluşmuştur:

Başvekil	: Mahmut Celal Bayar
Adliye Vekili	: İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu
Milli Müdafaa Vekili	: Balıkesir Mebusu General Kazım Özalp
Dahiliye Vekili	: Muğla Mebusu Şükrü Kaya
Hariciye Vekili	: İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Aras
Maliye Vekili	: Elaziz (Elazığ) Mebusu Fuat Ağralı
Maarif Vekili	: Erzincan Mebusu Saffet Arıkan
Nafia Vekili	: Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya
İktisat ve Ziraat Vekili	: Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir
Sihhat ve İçtimai Muavenet V.	: Aydın Mebusu Hulusi Alataş

¹⁴⁴ Mazıcı, (1996: 45).

¹⁴⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1989: 142).

¹⁴⁶ Akşam, 26 Ekim 1937, s.1.

Gümrük ve İnhisarlar Vekili: İstanbul Mebusu Rana Tarhan

Basında başvekil değişikliğinin nasıl karşılandığına bakıldığında; İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın başvekil olmasının bir siyasi ayrılıktan kaynaklanmadığı bu nedenle de uygulanan politikaları değiştirmeyeceği yorumları yapılmıştır. Mecliste ise bu değişiklik ile ilgili basında işlendiği gibi siyasi bir sorun bulunmadığı ve uygulanan politikaların aynı kalacağı vurgusu yapılmıştır. Bayar kabinesinde; Sıhhiye Vekili Refik Saydam'ın yerine Aydın Vekili Hulusi Alataş'ın getirilmesi dışında İnönü'den devralınan kabinede başka değişikliğe gidilmemesi ve yeni hükümette siyasi müsteşarların atamalarında herhangi bir değişikliğin yapılmaması da bu durumun gerçekliğini göstermiştir. Bu mevcut yöneticileri değiştirmeme hassasiyeti Celal Bayar Hükümeti'nin ileriki dönemlerinde de devam etmiştir.¹⁴⁷ 1 Kasım 1938'de açılan meclis başkanlığına Abdülhaluk Renda tekrar seçilmiştir.

I. Bayar Hükümeti'nde 1938 Şubat ayından itibaren belirti vermeye başlayan Atatürk'ün hastalığı, Harp Okulu ve Donanma Davaları, Dersim Olayları gibi iç sorunlarla uğraşmıştır. İç politikada bu sorunlarla baş edilmeye çalışılırken dış politikada da yaklaşmakta olan yeni bir dünya savaşına karşı önlemler almak amacıyla Celal Bey'in yurt dışına yaptığı ziyaretler ile dış ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle iktisadi alanda köklü uygulamalara gidilemediği görülmüştür.

1938 Şubat ayından itibaren ilerleyen Atatürk'ün hastalığı yoğunlaşınca cumhurbaşkanlığı sıfatıyla başkanlık etmek durumunda olduğu Bakanlar Kurulu, 20 Ekim 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmak zorunda kalmıştır. Bu toplantıdan sonra Atatürk'ün Bayar ile yaptığı görüşmede 1 Kasım'da açılacak olan T.B.M.M. cumhurbaşkanı konuşmasına ilişkindir. Bayar'a verdiği yetkiyle cumhurbaşkanı konuşmasını başbakan sıfatıyla Bayar'ın okumasına karar vermiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda Bayar ile birlikte hazırladığı açış konuşmasında; bir önceki yılın huzur içinde geçtiğine, Tunceli'deki olayların tarihe karıştığına, ekonomik alandaki gelişmelere ve Atatürk'ün T.B.M.M.'ne başarı dilekleri yer almıştır. 10 Kasım 1938 günü Atatürk'ün vefatı haberini Başbakan Celal Bayar, bir resmi bildiri yayınlarak ulusa bildirmiştir. Bu resmi bildiri de şunları söylemiştir: “... *Bu acı olay ile Türk vatani büyük yapıcısını, Türk ulusu Ulu Şef'ini, insanlık büyük evladını kaybetti. Ulusumuza içimiz yanarak bir*

¹⁴⁷ Birlik, (2010: 278-281).

*tarife sığmayan kayıptan dolayı en derin baş sağlığı dileklerimi sunarım.*¹⁴⁸ 11 Kasım 1938 günü cumhurbaşkanı adayını seçmek üzere Bayar başkanlığında toplanan C.H.P. Grubu'nda açış konuşmasını yapan başbakan Celal Bayar, grup üyelerine istedikleri kişiye oy vermelerini en çok oy alan kişinin Genel Kurul'da aday gösterileceğini söylemiştir. Aynı gün yapılan seçim sonucu 348 milletvekilinin katıldığı seçimden 322 oyla İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmiştir.

I.5.2. II. Bayar Hükümeti(11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939)

11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanlığına İnönü'nün seçilmesinden sonra aynı gün II. Bayar Hükümeti hükümet kurmak üzere görevlendirilmiştir. II. Bayar Hükümeti şu bakanlardan oluşmaktadır:

Başbakan	: Mahmut Celal Bayar (İzmir)
Adliye Bakanı	: Hilmi Uran (Seyhan)
Milli Savunma Bakanı	: Kazım Özalp (Balıkesir)
İçişleri Bakanı	: Refik Saydam(İstanbul)
Dışişleri Bakanı	: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Bakanı	: Fuat Ağralı (Elazığ)
Eğitim Bakanı	: Saffet Arıkan (Erzincan)
Bayındırlık Bakanı	: Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar)
İktisat Bakanı	: Şakir Kesebir (Tekirdağ)
S. ve Sosyal Yardım Bakanı	: Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve Tekel Bakanı	: Ali Rana Tarhan (İstanbul)
Ziraat Bakanı	: Faik Kurdoğlu (Manisa)

Bakanlar Kurulunda Şükrü Kaya ve Tefvik Rüştü Aras'ın olmaması ve özellikle İnönü'ye yakınlığı Bayar'a uzaklığı ile tanınan ve ilk kabinede yer almayan Refik Saydam'ın İçişleri Bakanlığına getirilmesi dikkat çeken değişiklik olmuştur. Kaya'nın yerine getirilen Saydam II. Bayar Hükümeti'ne girmek istememiş ancak İnönü ısrar

¹⁴⁸ MAZICI, (1996: 121-123).

etmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca Atatürk'ün ölümü sonucu boşalan parti genel başkanlığı sorununu çözmek için 26 Aralık'ta Celal Bayar başkanlığında olağanüstü kurultay toplanmıştır. Buna göre Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve CHP'nin ebedi başkanı, İsmet İnönü de CHP Değişmez Genel Başkanı ilan edilmiştir.¹⁵⁰ Bu dönemde İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın yolsuzluk suçlamaları, tayyare kaçakçılığı, İmpex Olayı, gemi yolsuzlukları ve Satie Binası Olayı gibi sorunlarla baş edilmeye çalışılmış, bu süreç Bayar'ın istifasından sonra da çeşitlenerek devam etmiştir.¹⁵¹

Üstündağ Olayı;II. Bayar Hükümeti'nin kuruluşundan 20 gün sonra Manisa Valisi Dr. Lütfi Kırdar İstanbul valiliğine atanmış ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ içişleri bakanlığı emrine alınarak başta emniyet örgütünde olmak üzere bürokraside hızlı bir tasfiyeye başlanmıştır. Bazı valilerin, kaymakam ve müsteşarların da yerleri hızla değiştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Muhittin Üstündağ'a ilişkin yolsuzluk suçlamaları ve buna bağlı yargı süreci gündeme gelmiştir. Görülen davalar ve ertelenen mahkemeler sonucunda Üstündağ'a 50 TL para cezası verilmiş fakat bu ceza daha sonra tahsis edilmek üzere ertelenmiştir.¹⁵²

Uçak Kaçakçılığı Olayı; Hükümetin kurulmasından iki ay sonra da “tayyare kaçakçılığı” gündeme gelmiştir. 28 Haziran 1938'de toplanan parti grubu genel kurulunda dönemin Dışişleri Bakanı Aras, uluslararası bir kaçakçılık şebekesinin İspanya'ya iç savaşta Türkiye adına uçak sattığı hakkında Dışişleri Bakanlığına bir ihbar yapıldığını söylemiş ve konunun adliyeye intikal etmek üzere olduğunu belirtmiştir. Uluslararası boyuttaki bu kaçakçılık olayını yargılamada kendisini yetersiz gören I. Asliye Ceza Mahkemesi, davayı Ağır Ceza Mahkemesi'ne bırakmıştır. 5 yıl süren davada sonuç olarak Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, “König” lakabıyla anılan Ekrem Hamdi Bakan'ın kendisine çıkar sağlamak amacıyla sahte belge düzenlediği gerekçesiyle sanığın dört yıl hapsine, dört yıl kamu görevlerinden yoksun bırakılacağına ve mahkeme giderlerinin sanık tarafından karşılanacağına karar verilmiştir.¹⁵³

İmpex Olayı; İmpex, sinema yönetmenlerinden Osman F. Seden'in babası Kemal Seden ile amcası Şakir Seden kardeşlerin şirketidir. Üçüncü kardeş Süleyman Seden ise

¹⁴⁹ Mazıcı, (1996: 121-123).

¹⁵⁰ Giritlioğlu, (1965: 139).

¹⁵¹ Mazıcı, (1996: 129-140).

¹⁵² Mazıcı, A.g.e., s. 129-132.

¹⁵³ Mazıcı, A.g.e., s. 133-136.

Denizbank İstanbul Şubesi'nin Teknoloji Müdürlüğü'nde çalışıyordu. İmpeks, Denizbank tarafından İngiliz tersanelerine sipariş edilen 11 geminin siparişinde komisyonculuk yapıyordu. Daha sonra Bayar'ın 24 Ocak 1939'da CHP Meclis Grubu'nda açıkladığına göre firma, bazı İngiliz kuruluşlarına başvurarak kendisine %4 veya %6 komisyon ödendiği takdirde Türkiye ile yapılacak işlerin o kuruluşlara verilmesini sağlayacaklarını söylemiştir. Bu arada İngiliz Hükümetine bu şirketi Türk Hükümetinin tanımadığı haberi verilmiştir. Bunun üzerine haklarında soruşturma başlatılan İmpex şirketi sahiplerinden mahkeme sonucunda hiç kimse tutuklanmamıştır. Şirketin Denizbank ile de bağlantısı olduğu iddiaları üzerine, banka hakkında basında yer alan haberler sonucu Denizbank genel müdürü Yusuf Ziya Öniş 24 Ocak 1939'da istifa etmiş yerine Yusuf Ziya Erzin atanmıştır.

Satie Binası Olayı;İmpex Olayı ile eş zamanlı olan bu olay da yine Denizbank ve çalışanları ile ilgilidir. İstanbul Fındıklı'da yurtiçi ve yurtdışı deniz taşımacılığı yapan bir şirkete ait olan Satie adlı bina, Elektrik İdaresi'nce 106.000 TL'na satın alınacakken Denizbank bu binayı 250.000 TL'na satın almıştır. Bu satın alma durumunda Denizbank, devlete karşı dürüst davranmamakla suçlanmıştır. 21 Ocak 1942'de sonuçlanan Satie binası davasında, tüm sanıklar beraat etmiştir.¹⁵⁴

II. Bayar Hükümeti'nin 74 günlük ömrü zorlamalar ve skandallarla geçmiş, Parti Divanı'nın seçimlerin yenilenmesine karar verildiği 25 Ocak 1939 tarihinde, Parti Divanı'nın seçimlerin yenilenmesine karar verdiği 25 Ocak 1939 tarihinde Bayar ani bir biçimde istifa etmiştir. İstifanın gerekçesi olarak Bayar şu açıklamayı yapmıştır:

“Türkiye Reiscumhurunun yüksek huzuruna; Türkiye Büyük Millet Meclisi seçiminin yenilenmesine parti divanınca karar verilmiştir. Partimizin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha uygun ve faydalı mülahaza ettim. Bu imkanı zati devletlerine vermiş olmak için Başvekaletten istifamı arz ve takdim ediyorum...”¹⁵⁵

Bu istifa ile Refik Saydam başvekil olmuş ve Bayar 1945'e kadar “çekilme” dönemine girmiş bir milletvekili olarak bulunmuştur.

¹⁵⁴ Mazıcı, (1996: 136-142).

¹⁵⁵ Aydemir, (1980b: 40).

1.6. Çok Partili Döneme Geçerken “Celal Bayar”

1939-1945 yıllarındaki CHP karşıtı muhalefeti oluşturan unsurlar çok partili hayatın siyasi zeminini hazırlayan koşullar olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmasa da 1939-1945 yılları arasında savaş koşulları sebebiyle ekonomik ve siyasi sıkıntılar yaşamıştır. Savaşın Avrupa'da başlaması üzerine Türkiye'de kısmi seferberlik ilan edilmiş ve bir milyona yakın faal nüfus askere alınmıştır. Mevcut iş gücünün askere alınması beraberinde dış ticaret hacminde daralmayı meydana getirmiştir. Zamanla ortaya çıkan temel ihtiyaç maddelerinin yokluğu sorunu, hükümetin ordu ihtiyaçları için üretilenin belli bir miktarına el koyması vatandaşı huzursuz etmiştir. Bu dönemde, savaş zenginleri, vurguncular, tefeciler, ağalar olarak adlandırılan şahsiyetler çıkmıştır. İçinde bulunulan olağanüstü durum nedeniyle hükümet özel ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla yeni kanuni yetkilere gerek duymuştur.¹⁵⁶ Bu kanunlardan biri olan 18 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu hükümete geniş yetkiler vermiştir. Savaş yıllarında gerçek bir üretim artışı olmaksızın hızla gelişen para arzı artışı kısa sürede fiyatlar üzerinde de ciddi bir baskı yaratmıştır. Bu baskı, hükümet tarafından Milli Korunma Kanunu'nun zabıta önlemleri ile bastırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu durum karaborsaya neden olmuştur. 1942 kadar fiyat kontrolü uygulanmış, başbakan Refik Saydam'ın vefatı ile iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu fiyatları serbest bırakmıştır. Fiyatların serbest bırakılması ciddi anlamda fiyat artışlarına neden olmuştur.¹⁵⁷ Bu durum savaş zenginleri kitlesini yaratırken hükümet tarafından Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi yeni vergilerin konulmasına yol açmıştır. Önlem amaçlı oluşturulan bu vergiler iktisadi açıdan güçlü zümrelerin iktidar partisinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Demokrat Parti, savaş yıllarının huzursuz ortamında çeşitli zümrelerin ortak tepkilerinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁸

Celal Bayar, 25 Şubat 1939 tarihinde başbakanlıktan istifası sonrasında mecliste herhangi bir konuşma yapmamış, istifası sonrasında yaptığı ilk konuşma 1944 Yılı Bütçesi üzerine olmuştur. Bu konuşmasında, iktidardan ayrıldığı 1938 yılı ile kendisinden sonraki dönemi kıyaslaması ve kötüye gidiş olduğunu söylemiş ayrıca bazı konularda da yaptığı eleştiriler dikkat çekmiştir. Celal Bayar'ın bu konuşması, muhalefet

¹⁵⁶ Yeşil, (1988: 23-25).

¹⁵⁷ Timur, (2003: 25).

¹⁵⁸ Timur, A.g.e., s.28.

liderliğini üstlenmesinin ilk işareti sayılmıştır. Konuşmasının başında üzerinde durduğu ilk konu; 1944 yılı bütçesinde, adi bütçenin artmasına karşın milli savunmaya ilişkin bütçenin sabit kaldığını, dünya şartları nedeniyle bu durumun dikkati çektiği konusu olmuştur. Üzerinde durduğu diğer bir konu ise hükümet borcu meselesi olmuş, 1938 yılında 534.000.000 lira olan borcun 1943 yılında 1.480.000.000. liraya çıktığına dikkat çekerek, bu aşırı borçlanmadan korktuğunu ifade etmiştir. 1940 yılından sonra borçların oldukça yükseldiğini, vergi imkanlarının sonuna kadar zorlandığı için bütçede ciddi bir şekilde tasarruf sağlanması önerisinde bulunmuştur. Ayrıca memurun üç kat artan geçim giderlerine rağmen, bütçe gereğince, memurlardan kazanç vergisi, denge vergisi ve buhran vergisi alındığını belirtmiş, bu vergilerin alınmamasının uygun olduğunu düşündüğünü, bütçe gereği alınan tayyare (uçak) vergisini ise milli savunmaya ilişkin olduğu için eleştirmedeğini, ancak bunun da 100 lira ve üzerinde geliri olan memurlardan alınmasının uygun olacağını söylemiştir.¹⁵⁹

Celal Bayar'ın 1944 yılı bütçesini eleştirdikten sonra, CHP içindeki ikinci büyük girişimi, bazı kanunların değiştirilmesi talebiyle, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte verdikleri "Dörtlü Takrir" olmuştur. 7 Haziran 1945 tarihinde CHP içerisinde eleştirilerde bulunan kişiler ilk kez açıkça iktidar sorununu gündeme getirmiştir. Bu kişiler ileride kurulacak olan Demokrat Parti'nin dört kurucusu olan "Fuat Köprülü, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Adnan Menderes" olmuştur. Bu dört kişi, anayasada belirtilen milli egemenlik ilkesinin tam anlamıyla uygulanmasını ve parti işleyişinin demokrasiye uygun olarak yürütülmesini istediklerini belirtmiştir. 12 Haziran'da Meclis Grubu öneriyi tartışmış fakat sonuçta sorunun belli yasa ve yönetmelikleri değiştirmeyi amaçladığını ileri sürerek grubun yetkisi dışında olduğunu neden göstererek öneriyi red etmiştir. Bu tarihlerde İstanbullu bir sanayici olan Nuri Demirağ tarafından 7 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bunun üzerine CHP'deki muhalefet yükselmiş ve Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, dönemin sosyalist gazetelerinden olan Tan ve Vakit gibi gazetelerde eleştirel yazılar yazmaya başlamıştır. Bu durum, parti disiplinini bozma olarak görülmüş ve 21 Eylül 1945 tarihinde Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmiştir.¹⁶⁰ Bu ihraçları eleştiren Refik Koraltan'ın da partiden ihraç edilmesi üzerine Celal Bayar meclisteki görevinden istifa ederek partiden ayrılmıştır. Bu dönemde Celal Bayar'ın yeni bir parti

¹⁵⁹ Birlik(2010: 290-296).

¹⁶⁰ Ahmad, (2007: 29-30).

kuracağı söylentileri yayılmaya başlamış, CHP bu haberi olumlu bir tavırla karşılamıştır. Bunun üzerine İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisini açılış konuşmasında, Türkiye’de demokrasi usullerinin geçmişe dönük olarak hesapları yapılırken, büyük devrimlerin 1923’den 1939’a kadar yapıldığının, son altı yıldır da Dünya Savaşı içinde bulunulduğunun unutulmaması gerektiğini söylemiştir. İsmet İnönü, cumhuriyetin her devrinde demokratik karakterin korunduğunu, diktatörlüğün hiçbir zaman kabul edilmediğini, bunun Türk milletine yakışmadığını ve zararlı olarak itham edildiğini söylemiştir. İsmet İnönü konuşmasında, geçmişte iki kez girişimde bulunulan yeni siyasi parti oluşumunun, Hükümetin teşvikine rağmen, çıkan tepkiler nedeniyle başarısız olmasını talihsizlik olarak nitelemiş, ancak demokrasi ve hürriyet ortamının işlenmesi ile başka siyasi partinin de kurulmasının mümkün olduğunu söyleyerek çok partili hayata geçileceğinin sinyallerini vermiştir.¹⁶¹ Ve 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti kuruluşunu resmen ilan etmiştir. Böylece yakın dönem Türk siyasi tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak çok partili siyasal hayata geçilmiştir.¹⁶²

I.7. Demokrat Parti ve Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı

7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılan ve istifa eden bir grup milletvekili tarafından Demokrat Parti kurulmuş ve yakın dönem Türk tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak çok partili siyasal hayata geçilmiştir. Demokrat Parti, kuruluşu ve yapısı bakımından genellikle daha önceki muhalefet hareketlerine benzetilmiş, hatta bu muhalefet hareketlerinin sonuncusu olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın bir devamı gibi görülmüştür.¹⁶³ Demokrat Parti’nin sunmuş olduğu parti programında; demokrasi, örgütlenme, laiklik, özel girişim gibi hükümler ön plana çıkmıştır. Celal Bayar, Demokrat Parti’nin kurulduğu gün parti genel başkanlığına seçilmiştir.¹⁶⁴ Parti kurulduktan kısa bir süre içerisinde ciddi bir gelişme göstermiş ve birinci ayında üye sayısı bir milyonu aşmıştır.¹⁶⁵ Celal Bayar’ın Şubat başında başlayan Ege gezileri de parti teşkilatlanmasına hız kazandırmıştır. DP’nin kuruluşundan itibaren hızla teşkilatlanması CHP’nin Eylül ayında yapılacak belediye seçimlerini Mayıs ayına çekmesine yol açmıştır. İktidarın bu kararı sonucunda DP, seçimlere girmeme kararı

¹⁶¹ Timur, (2003: 33).

¹⁶² Ahmad, (2007: 30).

¹⁶³ Timur, A.g.e., s.11.

¹⁶⁴ Şenşekerci, (2000: 181).

¹⁶⁵ Eroğul, (2003: 17).

almıştır. Celal Bayar, partisinin bu aniden dört ay öne alınan seçimlere girmeme kararı aldığını şu şekilde “ *Eğer bu tip tertiplere devam edilirse genel seçimlere de girmeyeceklerini...*” ifade etmiştir.¹⁶⁶ CHP’nin belediye seçimlerini öne almasından sonra 1947’de yapılması gereken genel seçimleri de bir yıl öne alması ile birlikte iki parti arasında soğuk rüzgarlar esmeye başlamıştır. Bayar, 1946-1950 yılları arasındaki bu dönemde muhalefet durumunda olan partisi için “...*Yurdu baştan başa tarayarak, yorulmak, durmak bilmeksizin, en ücra köşelere kadar gitmek, her çeşit zorluklara, çetin koşullara katlanmak suretiyle sürekli ve sistemli biçimde..*”¹⁶⁷ çalışmıştır.

Yeni meclisin yaptığı ilk işlerden biri, Celal Bayar’ı cumhurbaşkanı seçmek olmuştur. Başbakanlık makamı ise Adnan Menderes’e verilmiştir. Celal Bayar anılarında bu durumu şöyle anlatmıştır:

“Çankaya’da, büyük salonun bitişiğindeki büromda bir başıma oturuyorum. Menderes’in geldiğini haber verdiler. Az sonra kapıdan ağır adımlarla girdi. Çekingen, mahcup bir hali vardı. Yer gösterdim, oturmadı, karşımda ayakta duruyor, ellerini ovuşturuyordu. Bir şey rica etmeye gelmiş mahcup insanların çekingenliği içindeydi. Tekrar yer gösterdim:

- Buyurun, oturun Adnan Bey, dedim.

Yine oturmadı. O nazik gülümsemesi içinde yumuşak bir sesle:

- Sizden, bir ricada bulunmaya geldim, Beyefendi, dedi. Beni mazur görmenizi rica ederim.

- Buyurun, söyleyin öyle ise, sizi dinliyorum, dedim.

*Arkadaşlarımızdan birini nasıl olsa hükümet kurmaya memur edeceksiniz. Mahzur görmezseniz, Fuat Köprülü arkadaşımızı tavsiye edecektim.*¹⁶⁸

Oturmadı. Ayakta duruyor, ellerini ovuşturarak yere baktıyordu. Benden bir karşılık beklediği belli idi.

¹⁶⁶ Yeşil, (1988: 62).

¹⁶⁷ Tekil, (1982: 186).

¹⁶⁸ Bayar, (2010: 141-142).

- *Başvekil sizsiniz Adnan Bey, dedim.*

Şaşırđı. Böyle bir şey beklemiyordu. Biraz da sanırım telaşlanır gibi oldu.

- *Bendeniz, Fuat Köprölü arkadaşım için ricaya gelmiştim.*

Ben sözüümü teyit ve tekrar ettim:

- *Başvekil sizsiniz, Adnan Bey, Fuat Köprölü arkadaşımız da değerli bir insandır. Bilim adamıdır, tecrübelidir, dil bilir. Kendisine kabinenizde uygun bir görev verebilirsiniz. Dışışleri Bakanlığı'na uygun bir formasyonu vardır, sanıyorum. Tabii, bu sizin bileceğiniz bir iştir. Kabinede, herhangi bir şekilde beraber çalışabilirsiniz.”¹⁶⁹*

Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin 22 Mayıs 1950'de saat 15.00'dan itibaren vazifesinin bittiğine dair İnönü'nün tezkeresine zabıt ceridelerinde rastlanmıştır.¹⁷⁰ Böylece 22 Mayıs 1950 tarihinden 1960 askeri darbesine kadar geçen on yıllık sürede Celal Bayar, Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak görevini ifa etmiştir.

¹⁶⁹ Bayar, (2010: 143).

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:IX, Cilt:1, Birinci Birleşim, s.8.

2. BÖLÜM

2. CELAL BAYAR'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDEKİ YURTDIŞI GEZİLERİ

1950-1960 tarihleri arasında cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı görevi süresince yurt içinde ve dışında birçok seyahatte bulunmuştur. Bu bölümde, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yurt dışında 13 ülkeye yapmış olduğu seyahatleri kronolojik sıralama ile yer verilmiştir.

Tablo 2.1 13 Ülkeye yapmış olduğu seyahatleri kronolojik sıralama

Tarih	Ziyaret Edilen Ülke
13-18 Şubat 1952	İngiltere
25 Kasım- 4 Aralık 1952	Yunanistan
28 Ocak- 27 Şubat 1954	Amerika
13-26 Şubat 1955	Irak
16-22 Haziran 1955	Lübnan
19-25 Eylül 1955	İran
3-8 Kasım 1955	Ürdün
3-11 Şubat 1958	Libya
7-10 Mayıs 1958	Almanya
12-26 Eylül 1958	Afganistan-İran- Pakistan
8-12 Haziran 1959	İtalya
20 Şubat 1960	Pakistan

Kaynak: Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi (1984).

2.1. 1952 Yılı Seyahatleri

2.1.1. İngiltere Seyahati (13- 18 Şubat 1952)

Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı döneminde ilk ziyaretini İngiltere'ye 13 Şubat 1952 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu seyahatin sebebi; dönemin İngiltere Kralı IV. George'nin vefatı üzerine olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir devlet başkanının yurt dışına seyahati Türk ve yabancı basında büyük bir ilgi uyandırmıştır.¹⁷¹ Bu anlamda Times Gazetesi "*Bu ziyaret Kahire mülakatı hariç, bir Türk*

¹⁷¹ Zafer Gazetesi, 14 Şubat 1952, Yıl:3, No:1017, s.1.

cumhurbaşkanının Türk topraklarından ilk ayrılışıdır.” olarak yazmış, Daily Mail Gazetesi ise *“Türkiye'nin Dostluğu”* başlıklı yazısında Celal Bayar'ın İngiltere'ye karşı sempati beslediklerini yazmıştır.¹⁷²

İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilen, başkanlığını Celal Bayar'ın yaptığı 12 kişilik heyetin listesi dönemin gazetelerinde de yer almıştır. 12 Şubat 1952 tarihli Akşam gazetesinde yer alan *“Celal Bayar Yarın Londra'ya Gidiyor”* başlıklı haberde; bu seyahatte Bayar'ın maiyetinde Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, Samsun milletvekili ve Dışişleri komisyonu başkanı Firuz Kesim, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi büyükelçi Cevat Açıkalın, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Nureddin Alpkartal, Hususi Kalem Müdürü Fikret Belbez, Donanma Komutanı Amiral Rıdvan Koral, Birinci Hava Kuvvetleri Komutanı Tekin Arıburnu, Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kadri Rizan, büyükelçilik Müsteşarı Orhan Eralp, Genelkurmay Başkanlığı Emir subayı Üsteğmen Ragıp Ulubay bulunacaktır. Gazeteci olarak da sadece Zafer gazetesi baş muhabiri Mümtaz Faik Fenik, Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nden Şerif Arzık adlı kişilerin cumhurbaşkanına refakat edecekleri yer almıştır.¹⁷³

Düzenlenecek cenaze merasimine ilk önce dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün katılması kararlaştırılmış, fakat daha sonra Fransa Cumhurbaşkanı'nın da merasime katılacağı durumu göz önüne alınarak törene cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın gitmesine karar verilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, bütçe görüşmeleri ile Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü de 20 Şubat'ta Lizbon'da düzenlenecek olan Atlantik Paketi'nin hazırlıkları ile meşgul oldukları için merasime katılamamıştır.¹⁷⁴ 12 Şubat 1952'de saat 13.00'te İngiliz Büyük elçiliğine gönderilen heyet listesinin başında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın adını duyan büyük elçi *“Ne şeref!..”* diyerek memnuniyetini belirtmiştir. Cenaze merasimine Kraliçe Elizabeth'in kıt'a gönderilmesi gibi bir külfete katlanılmamasını istemesi üzerine askeri birlik gönderilmesinden vazgeçilmiştir.

Celal Bayar, 13 Şubat 1952 tarihinde belirtilen heyet ile birlikte özel bir uçak ile saat 23.30'da Londra Havalimanı'na indiğinde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Bu ihtişamlı kalabalığın başında bulunan; vefat eden kralın kardeşi olan

¹⁷² Yeni Asır Gazetesi, 15 Şubat 1952, Yıl:56, No:14776, s.1.

¹⁷³ Akşam Gazetesi, 12 Şubat 1952, s.1-2.

¹⁷⁴ Demokrat İzmir, 12 Şubat 1952, Yıl:6 Sayı:1922, s.6

Gloucester dükü ve İngiltere eski Büyük elçisi Sir Noel Charles de Bayar ve Türk heyetini karşılamış, Sir Noel Charles, Gloucester dükünü Bayar'a takdim etmiştir. Türk heyeti, havaalanında bir süre kaldıktan sonra Londra'da kaldığı süre zarfında ikamet ettikleri Türk Büyükelçiliğine geçmiştir.¹⁷⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kraliçe Elizabeth tarafından Buckingham Sarayı'nda kabul edilmiştir. 15 Şubat 1952'de saat 14.45'de Türk heyetini, 18.45'de de Celal Bayar'ı özel olarak davet etmiştir. Bu davette kraliçenin yanında kocası Altes Edinburg Dükü de hazır bulunmuştur. Görüşmeler yarım saat devam etmiştir. Türk heyeti ile birlikte Londra'ya gitmiş olan Ankara Radyo gazetesi yorumcusu Şerif Arzık B.B.C. radyosunda yaptığı konuşmasında bu görüşme ile ilgili şunları dile getirmiştir:

“Pek muhterem dinleyicilerim; Bu sene ikinci defa olarak sizlere Londra'dan hitap ediyorum. Fakat bu sefer çok hazin vesile ile Londra'da bulunuyoruz. Dost ve müttefik İngiliz milletinin büyük matemine bütün Türk milletinin candan iştirak etmiş olması, burada derin akisler uyandırmış bulunmaktadır. Müteveffa VI. George'un yarın yapılacak olan cenaze merasimine bizzat iştirak etmek üzere dün maiyeti ile temsili mahiyetteki heyetle Londra'ya muvasalat eden Cumhurbaşkanımız Celal Bayar öğleden evvel yanında baş mihmandar sabık Ankara Büyük elçisi Sir Noel Charles ve Baş Yaver Kurmay Yarbay Necati Eratan olduğu halde Cumhurbaşkanlığı bayrağını taşıyan otomobille büyük elçilikten hareketle Edinburg Dükünün ve Valide Kraliçe'nin defteri mahsuslarını imzalamıştır. Öğleden sonra saat 15.30'da Kraliçe Elizabeth, yanında kocası Edinburg Dükü ve Dışişleri Bakanı Eden olduğu halde Bukingham Palas'da devlet bakanlarını, harici heyetleri, bu arada heyetimizi kabul etmişlerdir. Bilahare bütün heyetlerin birlikte bulunduğu salonda Kraliçe Elizabeth ve kocası heyetimizle hususi surette meşgul olmuşlardır. Edinburg dükü ordumuzu temsil eden Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut'a Türkiye'de kendisine gösterilen samimi misafirperverliğin hatırasını daima taşıdığını söylemiş ve Orgenerale o zamanki tanışmasını ve konuşmalarını anmıştır. Bu arada II. Elizabeth bu akşam 18.45'de hususi ikametgahın da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı kabul etmiştir. Kraliçenin yanında kocası Altes bulunmaktaydı. Bu kabulde cumhurbaşkanının maiyetinde Dışişleri Bakanlığı umumi katibi Cevat Açıkalın da bulunmuştur. Görüşme yarım saat devam etmiştir. Burada sözlerime son veriyorum. Bu akşam İngiliz milletinin büyük mateminin en hazin

¹⁷⁵ Demokrat İzmir Gazetesi, 15 Şubat 1952, s.6.

gününün arifesidir. Daha evvel Ankara radyosunda radyo gazetesinde bildirdiğim derin taziye hislerimizi burada bir kere daha tekrarlıyorum..”¹⁷⁶

Cenaze törenine, Norveç, Danimarka, Yunan, İsveç, Irak kralları ve Hollanda kraliçesi olmak üzere altı yabancı hükümdar katılmıştır. Bunun yanında Fransa, Türkiye ve Yugoslavya'nın cumhurbaşkanları ve üç veliaht ile yedi yabancı prens de törene iştirak etmiştir. Merasimde kral ve veliahtların hizasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Yugoslav Cumhurbaşkanı yürümüş, aralarında İngiltere Milletler Topluluğu Yüksek Komiserleri yer almıştır. Onların arkasında da yabancı murahhas heyetleri başkanları yürümüştür. Ayrıca Amerika Dışişleri Bakanı Dean Acheson ve Mısır'ın Londra Büyük elçisi Amir Paşa, İspanya Dışişleri Bakanı Alberto, Batı Almanya Başbakanı Adenauer de alayda yer almıştır. Takiben kralın doktorları ve gerisinden Fransa Dışişleri bakanı Schuman, Belçika Başbakanı Van goutte gibi yabancı diplomat ve devlet temsilcileri bulunmuştur. Demokrat İzmir gazetesinde “*Müteveffa Kralın naaşı törenle toprağa verildi*” başlıklı haberde cenaze töreninin detayları şu şekilde anlatılmıştır:

“Tabutu taşıyan top arabası daha halkla tıklım tıklım dolu Hayd parkın kuzey doğu köşesinde Marble Arch civarında iki kilometre geride bulunurken muazzam cenaze alayının başı Paddington İstasyonu'na vardı. Askeri birlikler alay alay Paddington'a giden yoldan geçtiler, istasyonun etrafını kuşatarak dizilip mevki aldılar. Yavaş yavaş ilerleyen top arabası geldi. İstasyonun siyahlara bürülü cümle kapısının önünde durdu. Kapıların üzerine gelinciklerden örülmüş bir çelenk asılmıştı. Üzerinde şunlar yazılı idi: (Vazife yolu zafere giden yoldur.) Tabut top arabasından kaldırılırken İskoç muhafız alayından bir erin öttürdüğü tiz bir düdük sesi duyuldu. Kraliçe İkinci Elizabeth annesi, kız kardeşi ve halası saltanat arabasından inerek tabutun ağır ağır istasyondan içeriye götürülüşünü seyrettiler. İhtiram kotaları tabut önlerinden geçerken esas vaziyeti alıp bayraklarını yere indirdiler. Askerler tabutu usulca cenaze vagonunun içine sürdüler. Kraliçe 2. Elizabeth ve yanındakiler vagonun kapılarının kapanışını ve mühürlenişini beklediler. 85 yaşındaki Kraliçe Mary cenaze alayına katılmamış, ancak cenaze geçerken seyrettiği pencereden elini kaldırarak son defa oğluna veda etmiştir. Vestminster Hal'den cenaze kaldırıldığı zaman binlerce insan son ihtiram vazifesini eda etmiştir. Tabut mor bir örtü ile sarılı idi. Cenaze alayına 10 bin asker iştirak etmiş, 1,5 kilometre uzunluktaki alay sokaklardan gayet ağır adımlarla geçerken müteaddit bandolarla

¹⁷⁶ Demokrat İzmir, 15 Şubat 1952, s.6.

cenaze marşları çalınmıştır. Tabutun üzerinde kralın taşı, asası, diz bağı nişanı ve ayrıca tek bir beyaz çelenk görülmekteydi. Nihayet tabut St. George kilisesinin gotik kapısından içeri taşındı. Kraliçe klisede cereyan eden ayin süresince tabutun başında bulunmuştur. Kralın naşı mezara indirildikten sonra Kraliçe adet gereğince tabutun üzerine bir avuç toprak silkerek İngiliz Milletler camiasının aziz kralını ebedi istirahatgahına tevdi etmiştir. Saat 2’de bütün İngiliz halkı müteveffa kral için tertiplenen 2 dakikalık sükûta iştirak etmiş ve bu saatte İngiliz halkı işini terk ederek tam bir sükût içinde aziz ölüye son saygı duruşunu yapmıştır.”¹⁷⁷

Cenazenin kaldırılacağı gün olan 15 Şubat 1952 günü bütün yurdumuzda da sabahtan akşam 18.30’a kadar İçişleri Bakanlığı kararıyla yas ilan edilmiştir. Sabah saat sekizden itibaren tüm bayraklar yarıya indirilmiş; sinema, tiyatro, gazino, bar gibi eğlence yerleri kapalı tutulmuştur. İzmir Alsancak’taki İngiliz kilisesinde cenaze sebebiyle dini bir ayin yapılmıştır. Bu ayinde diğer dost memleketlerin konsolosları hazır bulunmuştur. Ayrıca İzmir vali muavini Hayri Özlü, Belediye Başkanı Rauf Onursal, General Tahsin Yazıcı, İzmir banka müdürleri, Ticaret Odası Umumi Kâtibi ve basın mensupları da katılmışlar ve bir saat süren mistik bir anma töreni yapılmıştır.¹⁷⁸ Ayrıca İstanbul Galata’da bulunan İngiliz kilisesinde de bir ayin yapılmış, Vali, Belediye Başkanı, İstanbul Merkez ve Deniz Komutanları, İstanbul Üniversitesi Rektörü, İstanbul’da bulunan yabancı devletler başkonsolosları katılmıştır.¹⁷⁹

İngiltere Kralı VI. George’nin cenaze töreni nedeniyle gidilen İngiltere’den, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Türk heyeti 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye’ye dönmüştür. Türkiye’nin bu seyahatinde, yakın zamanda imzalanacak olan Atlantik Paktı’na katılacağı haberinin İngiltere’de büyük bir sevinç ve memnuniyet yarattığı görülmüştür. Bu durum İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüleri, iki müttefik memleket münasebetlerinin dostane bir biçimde ilerlediğini ve Türkiye’nin büyük bir kuvvet olarak Atlantik Paktı’na katılacağından dolayı İngiltere’de büyük bir memnuniyet duyulduğunu belirtmiştir. Bu konu ile ilgili 17 Şubat tarihli yayımlanan Zafer gazetesinde; Zafer gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik’in konuşması şu şekilde yer almıştır:

¹⁷⁷ Demokrat İzmir, 16 Şubat 1952, Yıl:6, Sayı:1927, s.1-5.

¹⁷⁸ Yeni Asır, 16 Şubat 1952, Yı:56, No:14777, s.2.

¹⁷⁹ Akşam, 18 Şubat 1952, Sene:34, No:11987, s.2.

“ Biliyorsunuz ki, üç günden beri Cumhurbaşkanımız sayın Celal Bayar’ın yüksek refakatinde Kral Altıncı George’un cenaze törenine iştirak etmek için Londra’da bulunuyoruz ve vazifemiz dün bittiği için bu akşam Londra saatile 12’de yani gece yarısı tayyare ile İstanbul’a hareket ediyoruz. Cumhurbaşkanımızı getirecek tayyare yarın sabah sekiz, sekiz buçuk raddelerinde İstanbul’da olacaktır. Sayın Bayar, Amerika Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye’nin Atlantik Pakti’na iltihaka resmen davet edilmesi üzerine Büyük Millet Meclisi’nin pazartesi günkü celsesinde yapılacak tarihi müzakereleri takip etmek arzusunu izhar etmiş ve bunun için dönüş tarihini bir iki gün evveline almıştır. Bu hakikaten tarihi bir celse olacaktır. Sevgili dinleyicilerim, şimdiye kadar takip ettiğimiz dürüst ve azimkâr siyaset böylece en güzel meyvelerini vermektedir. İngiliz dostlarımızın bu mevzuda gösterdikleri büyük alakayı burada bilhassa tebarüz ettirmek isterim. Hepiniz biliyorsunuz ki, Türk-İngiliz dostluk münasebetleri gün geçtikçe kuvvet bulmakta ve gelişmektedir. Sayın Bayar’ın Majeste VI. George’un cenaze merasiminde bulunmak üzere bizzat Londra’ya gelmesi, bu dostluğun derecesini göstermeğe kâfidir sanırım. Hepiniz bilirsiniz ki, bu ziyaretin hiçbir siyasi manası yoktur. Bu doğrudan doğruya bizim İngilizlere karşı duyduğumuz samimi hislerin bir ifadesidir. Sayın Bayar, Londra’ya kadar bu seyahati ihtiyar etmiş olmakla bütün Türk umumi efkârının duygularına tercüman olmuştur. Birkaç gün evvel yazdığım makalemde belirttiğim gibi, biz Türkler bir milleti sevince severiz. Onun dertleriyle dertlenmek onun sevinciyle sevinmek bizim insanı hislerimizin icabıdır. Türkçede bir darbı mesel vardır; “Lakayt ve hodbin adamlar için ne düğünde güler ne cenazede ağlar.” derler. Biz o insanlardan değiliz. İngiliz dostlarımız da bu hakikatı çok iyi bildikleri için bizimle beraber bulunmaktan, bizimle beraber çalışmaktan ve bizimle beraber müşterek barış cephesini korumaktan fevkalade memnun olduklarını sevinçle müşahede ediyoruz. Atlantik Pakti hakkında gösterdikleri alaka bunun en bariz delilidir. Şunu söylemek lazımdır ki, bütün Atlantik Pakti kuvvetli bir Türkiye ile daha çok kuvvet bulmuş ve memleketimiz bu paktla emniyetini daha çok garanti etmiştir. Eğer müşterek barış cephesine karşı bir taarruzu aklından geçirecek gafiller çıkacak olursa, bunlar artık ellerini şakaklarına koyup başlarına gelecek akıbeti düşünmek zorundadırlar. Bu cihetin böylece bütün cihana malum olması gerekir.

Sevgili dinleyicilerim, İngiliz gazeteleri Cumhurbaşkanımızın Londra’yı ziyareti dolayısıyla gerek sayın Bayar’ın şahsiyeti, gerekse Türkiye hakkında çok samimi, çok

candan makaleler yazmışlardır. Görülüyor ki, Türk- İngiliz dostluğu artık hükümetlerin resmi protokolleri üstüne çıkmış ve milletlere mal olmuştur. İngiliz milleti Türkleri tanıyor, Türkler İngilizleri seviyorlar ve böylece dostluk münasebetlerimiz her gün daha kuvvetleniyor. Gazeteci olarak, radyo sözcüsü olarak, biz bu dostluğu artık güzel bir gelenek haline koymak için elimizden gelen gayreti sarf etmeliyiz.

Sevgili dinleyicilerim, sözlerimi bitirirken hepinize saadet ve barış içinde iyi günler dilerim.”¹⁸⁰

2.1.2. Yunanistan Seyahati(16 Kasım- 4 Aralık 1952)

16 Kasım 1952 tarihinde Yunanistan’da yapılan seçimlere Venizelos ve Plastiras’ın oluşturduğu koalisyon, Eda Partisi ve Mareşal Papagos’un partisi katılmış, olaysız bir seçim yapılmıştır. Seçimleri büyük bir fark ile Mareşal Papagos’un partisi kazanmıştır.¹⁸¹ Yeni Yunan hükümeti kurulduktan sonra Celal Bayar hem yeni hükümeti tebrik amacıyla hem de 1952 Haziran ayında ülkemize gelen Yunan kral ve kraliçesinin yaptıkları ziyareti iade etmek üzere Yunanistan’a bir ziyarette bulunacağını bildirmiştir. Ziyaret haberini alan Yunan hükümeti ayrıntılı bir program hazırlamış ve bu ziyaretten duyacakları memnuniyetlerini bildirmiştir. Yunan basını, bu ziyaretin hükümetleri tarafından çok önemli olduğunu Balkan yarımadasının güvenliği için de önem taşıdığını belirten yazılar yayınlamıştır.¹⁸² Bayar’ın ziyareti için hazırlanan program dönemin gazetelerinde şu şekilde yer almıştır:

“ Cumhurbaşkanımız ve refakatlerindeki heyet ile birlikte Savarona yatı Limnos açıklarında ulaştığında Aetos ve Panter isimli Yunan gemileri tarafından karşılanacak ve Faler Limanı’na kadar yata eşlik edilecektir. Ayrıca Atina hava meydanında Yunan uçakları da yatı karşılayarak alçaktan uçacak ve cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı selamlayacaktır. Paşa limanından karaya çıkılacak ve Majeste Yunan kral ve kraliçesiyle Yunan Başbakanı Papagos, bakanlar, genelkurmay başkanı, Yunan kara deniz ve hava kuvvetleri komutanları, Pire belediye başkanı ve diğer birçok kişi tarafından karşılanacaktır. Bu sırada Pire sahil kuvvetleri tarafından top atışıyla selamlanacaktır. Yunan gazetelerinde görülen haberlere göre Atina ve Pire belediyeleri ellerinde bulunan

¹⁸⁰ Zafer, 17 Şubat 1952, Yıl:3, No: 1020, s.4.

¹⁸¹ Akşam, 17 Kasım 1952, Yıl:35, No: 12255, s.1.

¹⁸² Yeni Asır, 20 Kasım 1952, Yıl:57, No: 15048, s.1.

mevcut Türk bayraklarına ilave olarak bayrak sipariş etmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanımızın Atina'da kaldığı süre boyunca şehrin elektrikle olağanüstü aydınlatılması ve donatılması için hazırlıklar yapılmıştır. Yunan- Türk dostluk cemiyeti de ayrıca bir karşılama programı hazırlamıştır. 29 Kasım günü Celal Bayar Yunan kral ve kraliçesi ile beraber eski Korent'e gidecek öğleden sonra da Salamin Körfezi'nde demirli Yunan donanmasını teftiş edecektir. 30 Kasım Pazar günü ise Selanik'e hareket edilecek orada Sedes Adası'nda Yunan askeri birliklerini teftiş edeceklerdir. Hazırlanan programa göre; 1 Aralık Pazartesi günü ise Kavala'ya oradan da Gümölcine'ye gidecek burada kendi isimleri verilerek açılacak olan Türk Lisesi'nin açılış merasimine katılacaklardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve heyeti 2 Aralık 1952 Salı günü yurda dönmek üzere Kavala'dan hareket edecektir. Yunan basınının verdiği bilgilere göre, Celal Bayar Atina'da kaldığı sürece Yunan hükümeti tarafından yeni satın alınan Maksimus Sarayı'nda misafir edilecektir.”¹⁸³

Celal Bayar ve heyeti 25 Kasım 1952 tarihinde Savarona Gemisi ile İstanbul'dan hareket etmiştir. Seyahatinde Bayar'a; kızı Nilüfer Gürsoy, Kütahya milletvekili Ahmet Gürsoy, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Nurullah Tolon, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Fikret Belbez, Başyaver Kurmay Yarbay Nurettin Alpkartal, Muhafız Kıtası Komutanı, Dış İşleri Bakanlığı Umumi Katibi Büyükelçi Cevat Açıkalın, protokol umum müdürü Tefik Kazım Kemahlı, protokol umum müdür muavini Şemsettin Mardin, bir gazeteci grubu ve Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi refakat etmiştir.¹⁸⁴ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yurt dışında bulunduğu süre zarfında kendisine dönemin meclis başkanı Refik Koraltan vekâlet etmiştir.¹⁸⁵ Celal Bayar ve heyeti Yunanistan'da karaya çıktıklarından itibaren büyük bir coşku ve tezahüratla karşılanmıştır. Atina ve Pire arasındaki 12 kilometre uzunluğundaki caddenin iki tarafı da ellerinde Türk ve Yunan bayrakları taşıyan öğrenciler ve halk tarafından doldurulmuştur. Cumhurbaşkanı ve heyeti böyle bir geçitten sonra saraya varmıştır. Sarayda heyeti Kraliçe Frederika ve saray erkanı karşılamıştır. Kısa bir istirahatten sonra ise Kral Paul, Celal Bayar'a Atina'da kaldığı sürece tahsis edilen Ferode Apticus Sarayı'na kadar eşlik etmiş, saat 13.00'da kral ve kraliçe ile birlikte yemek yenmiştir. Akşam sarayda Celal Bayar adına resmi bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette Kral Paul şöyle bir konuşma yapmıştır:

¹⁸³ Yeni Asır, 22 Kasım 1952, Yıl:57, No: 15050, s.3.

¹⁸⁴ Yeni Asır, 21 Kasım 1952, Yıl:57, No:15049, s. 1-3.

¹⁸⁵ Akşam, 25 Kasım 1952, s:2.

“Ekselanslarınıza en derin ve kalbi heyecanla hoş geldiniz demek ve milletimin en samimi selamlarını iletmekle bahtiyarlık hissediyorum. Kraliçe ve ben geçen Haziran ayı içinde Türkiye’ye yaptığımız seyahatin tatlı hatırasını kıymetle muhafaza etmekteyiz. Türk milletinin Ekselansınızın ve Türk hükümetinin göstermiş bulunduğu hararetli karşılama kalplerimiz de asla silinmeyecek izler bırakmıştır. Türkiye’de samimi dostluk ve muhabbet tezahürler ile bizleri saran sevgi havası ve bilhassa müşterek ideallerle zenginleşen müteakbil duygular hayatımızın en mesut ve bahtiyar anlarını teşkil etmiştir. Ekselansınızın burada aramızda bulunuşu, bu kıymetli hatıraları kalplerimizde tekrar yaşatmaktadır. Şu dakikada Ekselansınıza bütün Yunan milletinin hislerini iletmekle övünmekteyim. Türk ve Yunan milletleri misafirperverlik duyguları ve askeri hasletlerden başka ortak özellikler de taşıyan iki millettir. Bugün Türk milletinin babası olan Ekselansınız, burada aramızdaki mevcudiyetinizin Yunan milletinde hasıl ettiği muhabbet ve samimiyet duygusunu şahsen müşahade etmektedir. Öyle sanıyorum ki insanlık tarihinde Yunanistan ve Türkiye gibi çok sıkı rabıtalara birbirine bağlı iki milleti bulabilmek pek güçtür. Birliğimiz o kadar kuvvetlidirki bizler için dahi bunun sınırını tayin zor olacaktır. Bizler yalnız ortak menfaatler ve birbirini tamamlayan iktisadi zounluluklar yüzünden birleşmiş bulunmuyoruz. Birbirimize çok benzeyen adetlerimiz ve uzun asırların ürünleri ortak mevcudiyetimizle birleşmiş bulunuyor. Bizleri birleştiren etkenler, yalnız karşılıklı saygı duygusu, müşterek faziletler, bir kahramanın diğer kahramana gösterdiği saygı ve demokratik ideallerdeki benzeyiş değildir. Bizi birleştiren amillerin en başında iki milletimizin hürriyet ve sulh gayelerinin ön safında şeref mevkiinde yer almış bulunmasıdır. Bizi birleştiren hür insanlığın, Türkiye ve Yunanistan’a inanmış ve ona dayanmakta bulunmuş olmasıdır. Aramızda asırlarca süren ihtilaflara rağmen tarih ve mukadderatın tayin ettiği yolda bizlere milletler arası bir vazifenin tevdi edilmiş bulunması bugün birleşmemizi tam ve mutlak hale getirmiştir.”¹⁸⁶

Kral Paul’un bu nutkuna cevap olarak Celal Bayar şu konuşmayı yapmıştır:

“Haşmetmeap, Kraliçe hazretleri; uzun yıllardan sonra bu sabah dost Yunanistan topraklarına heyecanla ayak bastım. Bu yıllar zarfında Yunan milleti, maruz kaldığı ıstırap ve işkencelerden kurtulmaya, şeref ve itibarını bir kat daha artırmaya muvaffak olmuştur. Burada şahsıma gösterilen hüsnü kabulün ve memleketim hakkında yürekten coşkun dostluk tezahürlerinin tesiri altında bu asil misafirperverlikten dolayı

¹⁸⁶ Demokrat İzmir, 29 Kasım 1952, Yıl:8, Sayı:2908, s.2.

teşekkürlerimi arz ederim. Memleketimize yaptığınız son seyahatin parlak hatırası vatandaşlarımızın kalplerinde ve zihinlerinde hala canlıdır. Vatandaşlarımızın samimi hayranlıklarının tercümanı olmak ve Yunan milletine Türk milletinin dostluğunu ve kardeş selamını getirmek benim için büyük şereftir. Derin bir mana taşıyan bugünde memleketlerimiz yaklaşımlarının en canlı bir anını yaşamaktadırlar. Müşterek bir ideal etrafında toplanmış olan memleketlerimiz biri hissi, diğeri ahdi, fakat her ikisi yekdiğerinin zaruri mütemmimi ve kuvvet kaynağı iki cepheli bir ittifak içinde birleşmiş bulunmaktadır. Coğrafi durumumuz dolayısıyla memleketlerimiz mevcudiyetlerini ve istiklallerini korumak için birleşmek mecburiyetindedirler. Aramızda en emin ve en kuvvetli bağı teşkil eden vehakkıyla iftiharedebileceğimiz eserin en sağlam teminatı olan müşterek idealimiz yalnız memleketlerimizin karşılıklı siyasetinin sembolü değil, aynı zamanda bazen çok çetin imtihanlar şeklinde tecelli etmiş müşterek tarihimizin ve dünya hadisatından edinilmiş tecrübelerin de hazırlık semeresidir. Bugün iftiharla söyleyebiliriz ki bu müşterek ideal, mevcudiyetimizin mana ve sebebini teşkil eder. Bu ideal, aynı prensiplere bağlı olanlarla sulh ve ahenk içinde yaşamaktan başka gayeleri olmayan istiklallerine aşık milletlerin idealidir. Bu, uzun ve tecrübeli bir çalışmanın müşterek tehlikeler karşısında mukadderat birliği yapmayı bilmiş milletlerimizin olgunluk ve sağduyuları mahsuludur. Milleterimiz, bir milletin saadetinin hodbin esaslara dayanamayacağına inanmış bulunmaktadır. Bu idealleri muhafaza ve müdaafaya azmetmiş olduğumuz içindir ki birliğimizi ve kuvvetlerimizi iman ile sulh davasının hizmetine vermiş bulunuyoruz...¹⁸⁷

Celal Bayar, konuşmasının devamında geçmişteki bazı olumsuz Türk-Yunan münasebetlerini kardeş kavgası olarak nitelendirmiş ve içinde bulunduğu dönemdeki Türk-Yunan dostluğuna dikkat çekmiş, bu dostluk köprüsünün kurulmasında emeği geçenlere minnettar olduğunu ifade etmiştir.

Kral Paul ve Celal Bayar arasındaki bu dostane muhabbetten sonra Yunan hükümeti tarafından Celal Bayar ve maiyetindeki misafirlere hediyeler takdim edilmiştir. Celal Bayar'a som altından yapılmış olan vazolar takdim edilmiştir. Bu vazolar, Peloponez'de yapılan kazılarda bulunan Atine Müzesi'nde sergilenen milattan önce 1500 yıl öncesine ait olan vazolar numune edilerek yapılmıştır. Celal Bayar'ın kerimesi Nilüfer Hanım'a zümrütle işlenmiş Yunan sanatına ait bir muhafaza, Celal Bayar'ın

¹⁸⁷ Demokrat İzmir, 28 Kasım 1952, Yıl:6, Sayı:2807, s.1-6.

maiyetindeki zevata ise platin ve elmasla kraliyet arması işlenen altın kol düğmeleri hediye edilmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca Atina belediye dairesinde düzenlenen bir tören ile Celal Bayar'a Atina hemşeriliği de verilmiştir.

Bu törenden sonra Bayar, Meçhul Asker Abidesi'ni ziyaret ederek abideye çelenk bırakmıştır.¹⁸⁹ Ayrıca Selanik'e geçmeden önce Celal Bayar, Yunan donanmasını teftiş etmiş, Helli Kruvazörü'nden atılan 21 pare top ile Yunan donanması tarafından selamlanmıştır. Bu görüşmelerin Avrupa Birliği'nin çekirdeğini oluşturduğu söylemleri dönemin Yunan neşriyatında büyük yer kaplamıştır. 1 Aralık 1952 tarihinde Bayar ve maiyeti, Atina'da sabah saatlerinde arkeolojik bölgeleri ziyaret etmiştir. 2 Aralık 1952 tarihinde Bayar, Majeste Elenler Kralı ve Kraliçesi ile birlikte Selanik'e seyahat etmiştir. Selanik'te cumhurbaşkanımız Bayar ve maiyeti çok büyük bir törenle ve Kuzey Yunanistan Valisi Bakan Stratos, Kolordu komutanı ve Selanik valisi tarafından karşılanmıştır. Türk- Yunan marşları eşliğinde Yunan donanması teftiş edilmiştir. Daha sonra Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev ziyaret edilmiştir. Ertesi gün ise deniz yolu ile Kavala'ya ardından kara yolu ile Gümülcine'ye gidilmiş, Gümülcine'de Celal Bayar'ın adı ile inşa edilen ve Trakya Müslümanlarına tahsis edilen Türk lisesinin açılışına katılmıştır. Celal Bayar Lisesi'nin açılışında yapılan törende Kral Paul ve Kraliçe Frederika kraliyet yardım kurumu başkanı ve Majeste kralın daimi yaveri Amiral İonni şu konuşmayı yapmıştır:

“Haşmetmeap, kraliçe hazretleri ve ekselans, Celal Bayar Lisesi'nin kuruluşu, ekselansınıza ve dost Türk milletine yapılan bir nezaket jesti olmayıp en samimi ve içten gelen dostluk bağlarından ilham alan ve iki millet arasında mevcut derin anlayış ve birliğin verdiği meyvedir. Kraliyet yardım kurulu, Celal Bayar lisesinin inşası şerefinin kendisine bahşedilmiş olmasından sonsuz bir sevinç duymaktadır. Bu irfan merkezi ilelebet Türk- Yunan dostluğunu temsil edecektir.” Devamında Yunan Milli Eğitim Bakanı da şunları söylemiştir:

“ Türk milletinin cumhurbaşkanının ülkemizi ziyareti bizlerin sonsuz bir sevinç duymamızı sağlamıştır. Celal Bayar lisesinin kuruluşu bizim de kardeşlerimiz sayılan ve bizim için iki milleti birleştiren dostluk bağlarını temsil eden kardeşlerimizin kültür

¹⁸⁸ Yeni Asır, 29 Kasım 1952, Yıl:57, No:15057, s.3.

¹⁸⁹Şakir, (1953:31-32).

seviyesinin yükselmesine yardım edecektir. Ekselans, büyük milli şefimiz tarafından ihdas edilen sıkı ve çözülmeyen dostluğu hepimize hatırlatması için bu lise sizin adınızı taşımaktadır. Ekselans, sizi temin ederim ki, Türk milletine karşı sonsuz derin bir sevgi beslemekteyiz. Türk ve Yunan milleti insanlık ideali bayrağı altında birleşmiştir. Türk ve Yunan milletini hiçbir kuvvet birbirinden ayırmayı başaramayacaktır. Yaşasın Türkiye, yaşasın dost Türkiye Cumhurbaşkanı !"¹⁹⁰ Günümüzde hala eğitime devam eden Gümölcine'de bulunan bu Türk lisesinin (Komotini) açılışında da gazetelerde yer verildiği üzere Yunan diplomatlarının ve halkının Türklere duydukları sevgi gözler önüne serilmiştir. Açılışı müteakiben Kavala'ya dönülerek Elen milleti yöneticileri ile vedalaşan Celal Bayar ve maiyeti, halkın tezahüratları eşliğinde Savanora yatına binerek Türkiye'ye dönmek üzere yola çıkmıştır.

Celal Bayar'ın Yunanistan'a yaptığı bu resmi ziyaretleri ve Yunan hükümeti ile bu dostane görüşmeleri Moskova radyosunun 4 Aralık 1952 tarihli 18.30 ve 21.30 saatli Türkçe yayını arşiv belgelerinde şu biçimde yer almıştır:

“ Sayın dinleyiciler, Celal Bayar'ın Yunanistan'ı ziyaretine dair makalemizi okuyoruz: Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti, Türk ve Yunan basınının dikkatini çekmektedir. Gazeteler, hep Türk- Yunan dostluğundan dem vuruyor. Bu laf ebeliğinden güdülen biricik maksat, Balkanlarda ve bütün Akdeniz bölgesinde barışa ve güvenliğe karşı tertiplenmekte olan suikasti gizlemektir. Bayar, bu şüpheli Türk- Yunan dostluğunu sağlamlaştırmak için değil, Ankara- Belgrad- Atina saldırganlık blokunu pekiştirmek yolunda Amerika'nın kurduğu planları yerine getirmek için Yunanistan'a gitti. Amerikalı harp kundakçıları tarafından Kuzey Atlantik saldırganlık birliğine Balkanlarda bir kol salmak hazırlıkları çoktan beri yapılmaktadır. Türkiye'ye ve Yunanistan'a defalarca gelmiş olan Atlantik Birliği silahlı kuvvetleri başkanı Ridgway ve bu yazın sonlarında Belgrad'ı, Ankara'yı ve sonra da Atina'yı ziyaret etmiş olan Amerikan ordu bakanı Pace, Yunan- Türk- Yugoslav birliğini kurmak yolunda harıl harıl uğraşmışlardır. Atlantik birliğinin Güney Avrupa silahlı kuvvetleri komutanı Amerikalı amiral Carney ve İzmir'deki Atlantik kurmay başkanı da bu işte az rol oynamıyorlar. Yunan- Türk- Yugoslav askeri ittifakı dedikleri bu yeni saldırganlık blokunu para babalarına uşaklık eden işte bu Amerikalı generaller ve amiraller kuruyor. Bu askeri ittifakta, Yunan, Türk ve Yugoslav halklarının değil, Amerikalı harp kundakçılarının

¹⁹⁰ Yeni Asır, 4 Aralık 1952, Yıl:57, No:15062, s.4.

menfaati vardır. Geçenlerde Atina'da görüşmeler yapan Bayar ve Yunan makamları Washington'dan gelen emirleri uşakçasına yerine getirmekten başka bir şey yapmıyorlar. Fransız ajansının bildirdiğine göre, Atina'ya Bayar'dan sonra Ridgway da gelecek;

Kuzey Atlantik birliğine dahil batı Avrupa memleketleri silahlanma programını yerine getirmekten çekiniyorlar. Atlantik ordusunun kurulmasını ileri süren program, geniş halk yığınlarının Amerikan silahlanma programına karşı koyuşunun artması ve bu memleketlerde iktisadi ve mali güçlüklerin derinleşmesi yüzünden suya düşmüştür. Bunu Amerikan basını bile gizliyemiyor.

Top ağzına sürülecek asker arayan Amerikalı kasaplar, düşmüş buldukları bu vaziyetten kurtulmak yeltenişiyile şimdi Yugoslavyaya, Yunanistan'a, Türkiye'ye aç gözle bakıyorlar. Bunda şaşılacak bir şey yok. Sovyetler birliği komünist partisi merkez komitesi sekreteri Melenkof, parti kongresine verdiği raporda bu memleketlerden bahsederken, bunların birer Amerikan sömürmesine döndüğünü haklı olarak söylemiştir. Amerikalı harp kundakçıları düşündüren bir şey var; Atlantik ordusunun kurulmasındaki güçlüklerden kurtulmak için buna, Yugoslavyayı, Türkiyeyi, Yunanistan'ı sürüklemeli. Bundan dolayı Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti, Atlantik saldırganlık bloku için asker devşirmekte Türkiye'nin yayılcı Amerikalılara ajanlık yaptığını ap açık gösterir. Kayda değer bir şey de şudur: Yunan-Türk- Yugoslav askeri birliği çatıştırılırken top ağzına sürülecek erler devşirmek işinde başlıca rol Türkiye'ye ayrılıyor. Hatırlarda olduğu üzere Ridgway, Türkiye'den Atlantik birliği için 18 tümen istemiştir. Amerikalı emperyalistlerin saldırganlık planlarını yürütmek için Ridgway, Türk askerlerini daha münasip sayıyor. Bunlar cahildir ve mahrumiyetlere zaten alışmıştır, diyor.

Sayın dinleyiciler, görüyorsunuz ki, Amerikalı harp kundakçıları Türkiye halkını dostluk mostluk lafları ile aldatmaya uğraşıyorlar. Bir Amerikan gazetesi hiç çekinmeden şunları yazıyor: Bu memleketlerde Birleşik Amerikayı ilgilendiren iki şey var, bunlar gelecekteki harp için verilecek askerler ve uçak üsleridir. Bundan ötürü Celal Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti dolayısıyla Yunan- Türk dostluğu etrafından Türk ve Yunan gazetelerinde koparılan yaygaranın, Washington'un dayattığı Yunan- Türk- Yugoslav birliğinin asıl maksadını gizlemek için olduğu gün gibi aşikardır.

Bir Yunan gazetesi de Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti ile ilgili askeri meseleleri

tahlil ederek şöyle yazmıştır: Halkımız Yunan- Türk yakınlaşmasını büyük endişe ile takip etmektedir. Yunan- Türk ittifakını çatıştırmakla Amerikalı harp kundakçıları Yunanistan'ı ve Türkiye'yi tehlikeli maceralar yoluna saptırıyor ve onlara harp hazırlığının getirdiği yeni ıstırap ve mahrumiyetini çektiriyorlar."¹⁹¹

Yunanistan seyahatini 4 Aralık 1952 tarihinde tamamlayarak Türkiye'ye dönen Celal Bayar, İstanbul'da büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Celal Bayar, Yunanistan'dan ayrıldığı sırada Savarona'dan, Yunan Kralı Paul'un şahsına ve Yunan milletine teşekkür ve iyi dileklerini içeren bir telgraf çekmiştir.

Kral Paul ise Helli kruvazöründen Celal Bayar'a şu cevabı göndermiştir :

"Sayın Cumhurbaşkanı; aramızda geçirmiş olduğunuz günler, sadece Kraliçe ile benim için değil aynı zamanda bütün Elen milleti için de derin bir sevinç vesilesi olmuştur. Bu heyecanlı ve içten gelen tezahürat her şeyden önce ekselansınızın şahsındaki şaşalı ifadeye olduğu gibi, aynı zamanda müşterek mukadderat şuurunun ifadesi olan canlı dostluk sembolüne de hitap eylemiştir. Güzel telgrafınız kraliçeyi ve beni çok memnun etmiştir. Telgrafınızın ifade ettiği bütün hisleri bütün kalbimizle paylaştığımıza inanmanızı rica eder, dost ve müttefik Türk milletinin saadetiyle zatiâlinizin ve Bayan Bayar'ın saadetleri için en hararetli temennilerimizi arz eyeriz."¹⁹²

2.2. 1954 Yılı Seyahati

2.2.1. ABD Seyahati (28 Ocak- 27 Şubat 1954)

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı sırasında yaptığı yurtdışı seyahatleri arasında en uzun süreli olan Birleşik Amerika ziyareti, 1954 yılı Ocak-Mart aylarını kapsayan resmi ziyareti olmuştur. 1952 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan Başkanı Eisenhower, 1953'te Celal Bayar'ı ABD'ye davet etmiş, Bayar da bu daveti kabul etmiştir.¹⁹³ Bu ziyarete, Amerikan ve Türk basınında, gazete sütunlarında önemli yer ayrılmıştır. Washington Star ve dönemin diğer gazetelerinin yazarı olan Constantine Brown, Wall Street Journal'dan William Henry Chamberlain, Los Angeles Times'dan Robert T.

¹⁹¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Belge No: 030 01, Ankara, 5 Aralık 1952.

¹⁹² Demokrat İzmir, 5 Aralık 1952, Yıl:6, Sayı:2918, s.1-3.

¹⁹³ Cumhuriyet, 18 Eylül 1953, Sayı:10464, s.6.

Hartmann, Washington Daily News'dan Evelyn Peyton Gordon, New York Times'dan Anne O'Hare McCormick gibi yazarlar bu ziyaretle ilgili yorum yapanlar arasındadır. Ayrıca New York Times "*Siperdeki Adam*", New York Daily Mirror "*Sağlam Dost ve Müttefik*" ve Pittsburg Press "*Kardeş Hoş Geldin*" başlıklı makaleleri yayımlamıştır.¹⁹⁴Uzun süreli planlanan bu ziyaretin hazırlık aşamasında ABD'den elçi Dulles imzası ile gelen telgrafta (1953'ün Eylül ayı) seyahate çıkacak kafilenin 10 kişi ile sınırlandırılması gerektiği ve New York'a geliş-gidiş masraflarının Türkiye tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre ABD'ye gidecek heyet belirlenmiştir.

Devlet arşivlerinde bu seyahate dair Celal Bayar'a refakat edecekler hakkındaki karara şu şekilde yer verilmiştir:

*"Başkan Eisenhower'in daveti üzerine Birleşik Amerika'yı teşrif buyuracak olan Sayın Reisicumhur Celal Bayar'a Dışişleri Vekaleti Umumi Katibi Büyükelçi Cevat Açıkalın, Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı nezdinde Türkiye Daimi Delegatesi Büyükelçi Fatih Rüştü Zorlu, Korgeneral Rüştü Erdelhan, Başyaver Kurmay Yarbay Nurettin Alpkartal, Dışişleri Vekaleti İkinci Daire Umum Müdürü Orhan Eralp, Riyaseticumhur Hususi Kalem Müdürü Fikret Belbez'in refakat etmeleri ve Emniyet memuru Nevzat Emrealp ve Reşat Hallı ile Riyaseticumhur hizmetlilerinden Emin Sönmez'in de heyetle birlikte Birleşik Amerika'ya gitmeleri; Dışişleri Vekaletinin 7/1/1953 tarihli ve 68868/4 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 11/1/1954 tarihinde kararlaştırılmıştır."*¹⁹⁵

Bu resmi seyahat kapsamında Türk heyeti, Amerika'nın çeşitli eyaletlerindeki üniversiteleri, fabrikaları, sanayi tesisleri, barajları, film ve radyo tesisleri ziyaret edilerek dünyadaki yeni uygulamaları yakından görme fırsatına sahip olmuştur. Ziyaret programı şu şekildedir:

¹⁹⁴ Resmi Ziyaret, " Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikayesi Ocak-Mart 1954, (Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi tarafından neşredilmiştir), Ankara, s.2.

¹⁹⁵ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, T.C. Başvekalet Muameleat Umum Müdürlüğü Kararlar Müdürlüğü, Karar Sayısı 2072., Fiş No: 134-105-7.

Tablo 2.2. Ziyaret programı

Tarih	Ziyaret Edilen Yer
27-29 Ocak 1954	Washington
30 Ocak 1954	New York (Ortodoks Klisesi ziyareti), Birleşmiş Milletler Binası, Princeton Üniversitesi
31 Ocak 1954	New York
1 Şubat 1954	New York Belediyesi ve Columbia Üniversitesi
2 Şubat 1954	New York Dünya İşleri Konseyi
3 Şubat 1954	Toledo Sanat Eserleri Müzesi ve Willys Motor Fabrikası
4 Şubat 1954	Chicago’da fabrika ziyaretleri
5 Şubat 1954	İndiana Whiting Belediyesi ziyareti
6 Şubat 1954	San Fransisco
7 Şubat 1954	California’da Dünya İşleri Konseyi
8 Şubat 1954	Stanford Üniversitesi
9-10 Şubat 1954	Los Angeles
11 Şubat 1954	Las Vegas’ta magnezyum tesisleri ve Hoover Barajı
12-13 Şubat 1954	Teksaş petrol sahaları
14-15 Şubat 1954	Dallas
16-17-18 Şubat 1954	Kuzey Carolina Üniversitesi
19 Şubat 1954	Sheltonmensucat fabrikası ziyareti
20-27 Şubat 1954	New York

Kaynak: Aynı Tarihi, Başvekalet Devlet Matbaası, 1954, s.17-18.

Celal Bayar, 15 Ocak 1954 günü yataklı ekspres ile Ankara’dan İstanbul’a geçmiş Haydarpaşa Garı’nda kendisini dönemin başbakanı Adnan Menderes, İstanbul valisi ve komutanı başta olmak üzere yoğun bir kitle karşılamıştır. 18 Ocak’ta Yeşilköy Havalimanı’ndan (Atatürk Havaalanı) Londra’ya hareket edecek olan Bayar’a bir aydan daha fazla sürecek olan Amerika seyahatinde refakat edeceklerin listesi şu şekildedir: Eşi Reşide Bayar, Hariciye Umumi katibi Cevat Açıkalın, NATO daimi delegesi Fatın Rüştü Zorlu, Hariciye Vekaleti ikinci daire umum müdürü Orhan Eralp, Korgeneral Rüştü Erdelhun, Cumhurreisliği başyaveri Nurettin Alpkartal ve hususi kalem müdürü Hikmet Belbaz. 18 Ocak 1954 tarihinde Celal Bayar, eşi Reşide Bayar ve maiyetindekiler Yeşilköy Havalimanı’ndan Londra’ya hareket etmiştir.

Londra Havaalanı’nda Celal Bayar ve maiyetini Londra büyük elçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Kraliçe adına gelen Wellington Dükü ve hükümet üyeleri ile dış işleri

müsteşarı Lord Reading karşılamıştır. İngiltere’de kaldıkları iki gün boyunca ikamet edecekleri şehir olan Bournemouth’ın tüm binalarında Türk ve İngiliz bayrakları aydınlatılmış şekilde asılmıştır. Türk heyeti, İngiliz Hükümeti’nin misafiri olarak Royal Bath isimli otelde konaklamıştır.¹⁹⁶

Celal Bayar’ın Amerika seyahatinin akislerinden biri olan Newyork Herald Tribune adlı Amerikan gazetesinin 17 Ocak 1954 tarihli Pazar nüshasında verilen şu yazı ile bu resmi ziyaretin amacı da şu şekilde belirtilmiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti’nin reisi Celal Bayar, Başkan Eisenhower’in misafiri olarak 27 Ocak 1954’te Amerika’ya gelecektir. Türkiye Reisi cumhuriyetin bir sahilinden diğer sahiline üç haftalık bir seyahat yapacaktır. Seyahatin esas amacı; Eisenhower idaresine ve Amerikan milletine Türkiye’nin bir askeri müttefik ve garbin komünizme karşı mücadelesinde siyasi ve iktisadi bakımlardan bir ortağı olarak önemini anlatmaktır. Bayar’ın memleketin askeri sorumluluklarını daha etkili ve daha bağımsız olarak yerine getirebilmesini teminen Amerika’nın Türkiye’ye yaptığı iktisadi yardım üzerinde duracağı tahmin edilmektedir. Yunanistan, Fransa ve İspanya gibi Türkiye de bu yıl Amerika’dan geniş iktisadi yardım görecektir. Diğer Avrupa memleketlerine yalnız askeri yardım yapılmaktadır. Bayar’ın Türkiye’nin elinde bulunan 22 tümen ile 4 tepkili uçak birliğini idare edebilmek için 1954-55 mali yılı zarfında müdaafasını desteklemek üzere iktisadi olarak 76 milyon dolara ihtiyacı olduğunun tebarüz ettirilmesi beklenmektedir. Ancak bu takdirde Türkiye buğday, pamuk, krom, manganez ihracatını garp memleketleri ittifakının stratejik mevki içerisindeki rolünü idameye yeter bir seviyeye yükseltebilecektir...”¹⁹⁷

Celal Bayar ise Amerika’ya hareket etmeden önce İngiltere’de Bournemouthda United Prese Ajansı’na verdiği beyanatında bu söylemleri tekdüz etmiştir. Bayar’ın konuşmasının tam metnine dönemin gazetelerinde yer verilmiştir. Bu konuşma şu şekildedir:

“ Dünyanın kuvvet kaynağı olan Birleşik Amerika’ya gitmek üzere vapura binerken tahassüslerimi bildirmek için bana bu fırsatı vermiş olduğunuzdan dolayı müteşekkirim. Aynı ideal uğruna mukadderat birliği yapmış olan memleketler halkını ve

¹⁹⁶ Akşam, 19 Ocak 1954, Sene:36, No:12678, s.1-2.

¹⁹⁷ Yeni Asır, 18 Ocak 1954, Yıl:58, No: 17257, s.3.

yaşayış tarzını kendi gözleriyle görmesi aralarındaki dostluğu yalnız gaye birliği itibariyle değil karşılıklı anlayışa ve sevgiye dayanan bir kardeşlik halinde faydalıdır. Ayrıca gerek şahsen benim gerek Türk milletinin memleketlerimizle yüksek vasıflarını bizzat görmek şerefine nail olduğumuz dostum başkan Eisenhower ve diğer mümtaz Amerikalı dostlarımı orada göreceğimden çok seviniyorum..”¹⁹⁸

İngiltere’de iki gün konaklayan Celal Bayar ve refakatindekiler 20 Ocak 1954 tarihinde Mauretania transatlantiği ile Amerika’ya hareket etmiştir. 26 Ocak 1954 günü Mauretania transatlantiği Hell’s Gate’den New York limanına girmiştir. Birleşik Amerika’ya ilk ziyaretini gerçekleştiren Türk reisinin ziyareti böylece başlamıştır. Bu seyahat sırasında Türk heyetine gösterilen ilgi ve saygının yanı sıra birçok hediye ve ödüller de takdim edilmiştir. Bu ödül ve hediyelerden bazıları şunlardır: 28 Ocak 1954’te Washington’da Başkan Eisenhower tarafından verilen liyakat nişanı ,komondor rütbesi, 1 Şubat 1954’te Newyork Belediyesi tarafından takdim edilen Newyork şeref madalyası, Columbia Üniversitesi dönemin rektörü GraysaKirk tarafından Hukuk Doktorluğu unvanı, 3 Şubat 1954’te Toledo’nun anahtarı, 17 Şubat 1954 Birmingham Belediye Başkanı tarafından verilen ve her kapıyı açtığı söylenen altın anahtar, 19 Şubat 1954 yılında Kuzey Carolina eyaletinin armasının bulunduğu bir levhadır.¹⁹⁹

Bayar’ı ve heyetiniNew York’ta karşılayanlar arasında; Büyükelçi Richard C. Patterson, Türkiye’nin Washington büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler daimi delegesi büyükelçi Selim Sarper, Dışişleri bakanlığı protokol umum müdürü büyükelçi John F. Simmons yer almıştır. Celal Bayar’a dışişleri bakanlığı umumi katibi Cevat Açıkalın ve Türkiye’nin NATO’daki daimi delegesi büyükelçi Fatin Rüştü Zorlu refakat etmiştir. Bayar, etrafını saran sinema ve gazete muhabirlerinin sorduğu Amerika’da en çok neyi görmek istiyorsunuz sorusuna cevap olarak: “ *İlk olarak Amerikan halkını, ikinci olarak da vücuda getirdikleri mükemmel işleri görmek istiyorum.*” cevabını vermiştir.²⁰⁰ Celal Bayar’ın Birleşik Amerika’yı ziyareti dolayısıyla milletlerarası dostluk ve iyi niyet gösterisi olarak 25 Ocak itibariyle bir hafta Türkiye Cumhuriyeti haftası olarak ilan edilmiştir. Bu hafta boyunca okullarda her kademedeki konferanslar verilmiş, radyo programları mitingler tertip edilmiş ve Patterson Ticaret

¹⁹⁸ Demokrat İzmir, 21 Ocak 1954, Yıl:7, Sayı:3461, s.3.

¹⁹⁹ Ayın Tarihi, (1954), s.6-15.

²⁰⁰ Resmi Ziyaret, A.g.e., s..9-11.

Odası ile Rotary Club'un düzenlediği Türk mahsulleri ile sanat eserlerini gösteren bir sergi açılmıştır. New York'ta ilk resmi merasim 1 Şubat günü başlamıştır. New York'ta belediye binasına giden Türk heyeti burada da coşkuyla karşılanmıştır. Türk- Amerikan dostluğunun bir nişanesi olarak tabir edilen bir madalya, belediye reisi Wagner tarafından Bayar'a takdim edilmiştir. Wagner madalya takdiminde şu sözleri ile Türk- Amerikan dostluğuna dikkat çekmiştir:

“ Sizin ve bizim memleketlerimiz hürriyete olan bağlılığımızda tam ortaklıklar; zulme karşı cephe almakta tam ortaklıklar; daha fazla iktisadi ve siyasi inkişafı temin şeklindeki müşterek gayemizde tam ortaklıklar. Biz New Yorklular sizi selamlıyor ve memleketinizin bütün insanlarına samimi dostluk elimizi uzatıyoruz..” ²⁰¹New York da Columbia Üniversite'sini ziyaret edilmiş, burada üniversite başkanı Dr. Grayson Kirk tarafından Bayar'a fahri Hukuk Doktoru unvanı verilmiştir.

New York'ta konakladıkları sırada, Radio City'deki National Broadcasting Radyo şirketinin tesisleri de ziyaret edilmiştir. Reşide Bayar, protokol çerçevesi dahilinde düzenlenmiş programdan zaman ayırabildiğinde dönemin New York Sağırklar Okulu'nu ziyaret etmiş, okuldan ayrılırken Bayan Bayar ziyaretçi defterine *“Sağırklar da insandırlar, tahsil onların da hakkıdır.”* diye yazmıştır.²⁰²

New York'tan sonra 27 Ocak 1954 tarihinde Celal Bayar ve refakatindekiler, Başkan Eisenhower'in hususi uçağı –Columbine- ile Washington'a gitmiştir. Washington'daki Milli Hava Meydanı'nda büyük bir kitle heyecanla Türk heyetini karşılamıştır. Uçak hava alanına inerken Amerika Birleşik Devletleri Başkan Yardımcısı Richard Nixon'un riyasetinde resmi bir geçiş töreni düzenlenmiş ve beraberinde 21 pare top atılmış, Türk-Amerikan milli marşları dinlenmiştir. Celal Bayar ve eşi Reşide Bayar, Richard Nixon ve eşinin refakatinde şeref konukları olarak belediye binasına ardından Beyaz Saray'a gitmiştir.²⁰³ Başkan Eisenhower, Beyaz Saray'da bir ziyafet vermiş, ziyafet sırasında Bayar'a liyakat nişanı komandör rütbesi verilmiştir. Bu nişan Amerika hükümetinin barış zamanında bir yabancıya vereceği en yüksek nişan niteliğindedir. Eisenhower, ziyafette; Bayar'ın ve iki ülke davetlilerinin toplanmasıyla şehirlerinin şerefliğini söyleyerek söze başlamış ve uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında

²⁰¹ Resmi Ziyaret, A.g.e., s.15.

²⁰² Resmi Ziyaret, A.g.e., s.19.

²⁰³ Akşam, 28 Ocak 1954, Sene:36, No:12687, s. 1-2.

buldukları dönemden elli yıl öncesine kadar Türkiye ile ilgili olaylar ve isimlerin kendileri tarafından çok az bilindiğini şu an ise müttelikleri olarak adlandırmaktan onur duyduklarını, bunun da Mustafa Kemal Atatürk ve grubunun sayesinde olduğuna değinmiştir. Bu konuda şu sözleri söylemiştir:

“Atatürk hayalini bir avuç sadık arkadaşı ile – memleketlerine kendilerini hasretmek, feragatle çalışmak ve hizmet etmek suretiyle- hakikat haline getirmesini bilmiştir. Bu insanlar kendilerini düşünmiyerek, hayatlarını ve kabiliyetlerini mensup oldukları memlekete hasretmişlerdir. 1923'ten beri vukua gelen değışiklikleri müşahede etmekteyiz. Şimdi büyük Atatürk ölmüş bulunuyor. Fakat eseri hala yaşamaktadır. Bu akşam misafirimiz bulunan şahıs, bu büyük değışikliğı tahakkuk ettirmek ve Türkiye'yi bugünkü gibi büyük ve her gün daha da büyüyen bir millet haline getirmek için Atatürk ile birlikte çalışan o ilk grubun mensuplarından biridir. Misafirimiz, 1923 yılından beri, hemen hemen devamlı bir şekilde memleketinin meclisinde yer almıştır. Bundan başka başvekillik vazifesi de dahil olmak üzere hükümet dahilinde hemen hemen her türlü vazifede bulunmuştur. Bugün de memleketindeki en yüksek mevkiye getirilmek şerefine nail olmuştur. Bir millet ve devlet olarak Türkiye'ye karşı Amerikan hükümetinin ve milletin duyduğu takdir hissini naçiz bir nişanesini göstermek gayretiyle hükümetimiz Cumhurreisi Celal Bayar'a liyakat nişanının (legion of merit) Chief Comander rütbesini tevcih etmiştir ki bu, Amerikan hükümetinin Amerikan vatandaşı olmıyan bir şahsa barış zamanında verebileceğı en yüksek nişandır..”

Eisenhower, Celal Bayar'a liyakat nişanını takdim ederken bu nişanın beraatını da bizzat okumuştur. Eisenhower'ın bu konuşmasına cevaben Celal Bayar, Türkçe olarak şu konuşmayı yapmıştır ve İngilizce tercümesi de protokol şefi John Simmons tarafından yapılmıştır:

“Bay Başkan, Amerikan topraklarına ayak bastığımdan beri karşılaştığım sıcak hüsnü kabul ve hakiki dostluk tezahürleri beni çok mütehassis etmiş bulunuyor. Bilhassa bu gece, bu tarihi binada, samimi misafirperverliğinize mazhar bulunmaktan bilhassa memnunluk duymaktayım. Memleketim hakkındaki nazikane sözlerinizi dinlerken duyduğum heyecan, sadece o kadar iyi ifade etmesini bilmiş olduğunuz samimi duygulardan değil, aynı zamanda memleketimde, kendini medeniyet ve insanlık davasına hasretmiş olan evlatlarından birinin rehberliğinde, hür memleket camiasında yerini

kazandığı ve insanlık hizmetindeki vazifelerini yüklediği güne kadar husule gelen inkılabın bu memlekette ne kadar iyi anlaşıldığını müşahede etmiş olmamdan ileri gelmektedir. Büyük bir general ve mümtaz bir devlet adamı olan zatıalınızın büyük Amerikan milletinin en yüksek otoritesi olarak söylemiş olduğunuz bu sözlerin bütün vatandaşlarım için sonsuz bir sevinç kaynağı teşkil edeceğine şüphe yoktur. Bundan başka hakkımdaki nazikane ve takdirkar sözlerinizden dolayı da size teşekkür etmek isterim. Söylemiş olduğunuz gibi memleketimin kurtarıcısı, modern Türkiye'nin kurucusu ve Türk inkılabının mimarı Kemal Atatürk ile ilk gününden son gününe kadar birlikte çalışmış olmanın verdiği manevi hazzı hala duymaktayım. Fakat Atatürk rehberliğinde toplanan ve o zaman Kuvvayı Milliye adı verilmiş olan grup, hür ve bağımsız bir Türk toprağı davası ve en yüksek beşeri telakkilere uygun olarak hür ve bağımsız bir dünya ideali için mukadderatlarını kendisine tevdi etmiş olan Türk milletinin sembolüdür. Bugün Türk milletinin hedeflerine erişilmiştir. Türkiye şimdi, hürriyetleri ve bağımsızlıkları için fedakarlıklarda bulunan hür dünya milletleriyle müşterek bir mukadderatın mesuliyetini paylaşmaktadır."²⁰⁴

Newyork Herald Tribune gazetesinin 28 Ocak 1954 tarihli basımında Celal Bayar'ın Washington'a ziyaretine şu şekilde bir makale ile yer verilmiştir: "Türkiye, komünizme karşı girişilen dünya çapındaki mücadeleye kalpten doğan bir arzuyla katılmış bulunuyor. Kore mücadelesinde gönüllü olarak yardıma koşan ilk devlet Türkiye'dir. Dahilde politika bakımından Türkiye, tam bir demokrasiye sahiptir. Demokratlar; Bayar'ın başkanlığında 1950 seçinlerini kazanmışlar ve bu suretle - Her Türk hür doğar, hür yaşar. - prensibi hakikat haline inkılap etmiştir. Bayar'ın Türkiye'nin bünyesinde husule getirdiği en büyük değişiklik iktisadi sahada serbest teşebbüse varılan ehemmiyette tecelli etmektedir. Bayar idaresinde Türkiye'nin milli istihsali yüzde kırk nisbetinde artmıştır. Türkiye, bu sene Amerika'dan oldukça büyük bir iktisadi yardım görecektir. Bu yardım daha da arttırıldığı takdirde Türkiye ihracatını çoğaltabilecek ve bu suretle de Batı ittifakında daha mühim bir rol oynayacaktır. Bayar'ın ziyareti, hiç şüphe yok ki, iki memleket menfaatine iyi neticeler verecek ve her iki memleketin de içinde bulunduğu büyük ittifakı, daha kuvvetli bir hale getirecektir."²⁰⁵

²⁰⁴ Akşam, 29 Ocak 1954, Sene: 36, No:12688, s.4.

²⁰⁵ Yeni Asır, 28 Ocak 1954, Yıl:58, No: 17277, s.4.

29 Ocak 1954 tarihinde Celal Bayar, Amerika kongresinde bir nutuk vermiştir. Kongrede temsilciler meclisi reisi Bayar'ı "*Kritik bir devrede sulh davasına bağlılığını isbat eden bir milletin reisicumhurunu sizlere takdim etmekle büyük bir şeref ve bahtiyarlık duymaktayım.*" sözleriyle kürsüye davet etmiştir. Büyük alkışların arasından kürsüye çıkan Sn. Bayar, Amerika'nın ülkemize yaptığı yardımlara dikkat çeken ve bu yardımlar için Türkiye adına teşekkür içeren bir konuşma yapmıştır.²⁰⁶

Cumhurreisi Bayar, konuşurken sağında duvarda Kanuni Sultan Süleyman'ın bir kabartma resminin bulunması dikkat çekmiştir. Bu resim Mümessiller Meclisi salonunda bulunan ve dünyanın en büyük kanun yapımcılarına ait yirmi dört resimden biridir.

Bayar, 30 Ocak 1954'te Washington'da yaptığı konuşmasında ise atom enerjisinin insanlığın sağlığı hizmetinde kullanılmasını desteklediğini ve Amerika'nın bu konudaki teşebbüsünün dünya barışına katkısı olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Bayar, " Türkiye Cumhuriyetini ilan ettiğimiz günden beri biz Türkler '*Yurtta sulh cihanda sulh*' prensiplerine sadık kaldık ve mütecavize tecavüzün cezasız kalmayacağını ispat edecek, dünya vatandaşlarına kıskançlık ve ihtirastan uzak kalmayı öğretecek milletlerarası bir teşekkülün kurulmasını müstakbel harplerin önlenmesi için yegane çare bildik." diyerek dünya barışının korunması gerekliliğini ve bunun için çalıştıklarını belirtmiştir. Bayar'ın atom enerjisi ve dünya barışını destekleyen bu görüşlerinden sonra Türkiye ile ABD arasında atom enerjisinin sivil alanda kullanılması konusunda işbirliği için 1955 yılının Haziran ayının 10'unda Washington'da bir antlaşma yapılmış ve 27 Ağustos 1956'da başkanlığa bağlı Enerji Komisyonu Örgütü kurulmuştur.²⁰⁷

Washington'dan New York'a geçerken New Jersey eyaletindeki Princeton Üniversitesi ziyaret edilmiştir. New York'a dönen Bayar, 1 Şubat 1954'te Birleşmiş Milletler Merkezini ziyareti sırasında basın mensuplarına verdiği beyanatta; Türkiye'nin doğu ve güney sınırında huzur ve güvenliğin hakim olmasının en büyük amaçları olduğunu belirterek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bir kolu olarak bu bölgede huzur ve güvenliğin devamı için her türlü yardıma hazır olduğunu belirtmiştir. Birleşmiş Milletler hakkında; "*Birleşmiş Milletler Teşkilatı en asil ideallerine karşı sarf edilen gayretlerin çerçevesini teşkil etmektedir. Bu teşkilat birçok bakımlardan kuvvetli ve*

²⁰⁶ Yeni Asır, 30 Ocak 1954, Yıl:58, No:17279, s.3.

²⁰⁷ Resmi Ziyaret, a.g.e., s.69.

müessirdir. Fakat kanaatimizce daha da kuvvetlendirilmesi ve kati kararlar alabilecek ve bu kararları müessir şekilde yerine getirebilecek vaziyete konulmalıdır.” Sözleriyle teşkilatın kesin kararlar alıp uygulayacak pozisyona getirilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁰⁸

2 Şubat 1954'te Ohio eyaletindeki sanayi şehri olarak bilinen Cleveland'da Cumhurreisi Bayar, Republic Çelik Şirketi'ni gezmiştir. Daha sonra bu şehre trenle iki saat mesafede bulunan dönemin ünlü jeep otomobilleri fabrikası Willys Motors İnc'i gezmiştir. Bu şirkette çalışan kadın sayısının fazla olduğunu görmüş ve bunun üzerinde çok büyük etki ettiğini belirtmiştir. Toledo'dan ayrılmadan önce Willys Motors tarafından Toledo Kulübü'nde şereflerine verilen ve ABD'nin birçok sanayicilerinin katıldığı bir ziyafette bulunmuştur.²⁰⁹

Chicago'dan 45 dakika mesafedeki Indiana'da Whiting Kasabası'na yaptığı seyahatte Whiting Belediye Reisi Andrew Kovacık tarafından Bayar'a şehrin büyük bir anahtarı teslim edilmiştir. Chicago'dan sonra 6 Şubat 1954'te Amerika'nın İstanbul'u (İstanbul ve Roma gibi San Fransisco da yedi tepe üzerine inşa edilmiştir.) olarak bahsedilen San Fransisco'ya hareket edilmiştir. Türk heyeti; 48 saat süren yolculuktan sonra San Fransisco'ya varılmış, coşku ve tezahüratla karşılanmıştır. Burada Celal Bayar ve refikaları Reşide Bayar, San Fransisco Hastanesi'nde tedavi edilmekte olan Kore Savaşı yaralılarını ziyaret etmiştir. San Fransisco'yu ziyareti anısına Bayar'a California servi ağacından üretilmiş ve üzerinde San Fransisco şehrinin som altın mührü bulunan bir tokmak hediye edilmiştir. Burada buldukları sırada, dönemin dünyaca ünlü iki köprüsü olan Golden Gate ve Oakland Bay Bridge'den geçmiştir. Stanford Üniversitesi'ne gidilmiş bu üniversite Türk heyeti içeri girerken Hoover Kulesi'ndeki çanlar İstiklal Marşımızı çalmıştır. San Fransisco'da Commonwealth Kulübü'ndeki toplantıya katılan Bayar'a görüşmelerden sonra sorulan sorular sorulmuştur.²¹⁰ Bu sorular genellikle siyasetle ilgili olup (Türk partilerinin isim müşabehetleriyle ilgili) bir de Boğazlarımızda atom silahlarının kullanılıp kullanılmayacağı sorulmuştur. Bayar'ın bu soruya yanıtı: *“Türkiye bir müdafaa manzumesi içindedir. Müteaddi vemütecaviz olmak fikrimiz katiyen yoktur. Tek emel ve gayemiz bizim sulhumuz hürriyetimiz ve istikbalimizle*

²⁰⁸ Ayın Tarihi, s.51, Akşam, 2 Şubat 1954, Sene:36, No:12692, s.2

²⁰⁹ Resmi Ziyaret, a.g.e., s.75-80.

²¹⁰ Demokrat İzmir, 10 Şubat 1954, Yıl:8, Sayı:3450, s.1.

beraber milletlerin sulh ve hürriyetini ve istiklalini korumaktır.” şeklinde olmuştur.²¹¹

Celal Bayar, San Fransisco’ndan sonra Los Angeles’a gitmiştir. Los Angeles da belediye binasında yaptığı bir basın konuşmasında Amerikan usulüne göre yeniden teşkilatlandırılmış ordu ve ziraatın motorlaştığı ve karayolları şebekesinin genişlediğinden bu durumun da Türk petrol ithali için gerekli döviz için tasarruf sağladığını belirtmiştir. Los Angeles’ta dünyaca ünlü “film diyarı” olan Hollywood’u ve Santa Monica’da bulunan Douglass Aircraft Company adlı uçak fabrikasını ziyaret etmiştir.²¹²

Bayar, 11 Şubat 1954’te özel bir uçakla Las Vegas’a gitmiş, burada Birleşik Amerika Ayan Meclisi Nevada üyesi Pat McCarran karşılamıştır. Las Vegas’ta, petrol kuyuları, tesisleri ve Hoover Barajı ile elektrik santrali tesisleri gezilmiştir.²¹³ Las Vegas’tan sonra Texas Eyaleti’ndeki Dallas’a hareket edilmiştir. Bayar, Dallas’a büyük bir kovboy şapkasıyla giriş yapmıştır. Dallas’ta büyük bir coşkuyla karşılanan Bayar’a Vali Allan B. Shiver’in hususi bir kararnamesi ile Dallas Eyaleti’nin fahri hemşerilik vesikası verilmiştir.²¹⁴ Dallas’tan sonra Kuzey Carolina, Birmingham, Raleigh gibi yerlerde bulunan hastane, üniversite, tütün, pamuk fabrikaları ziyaret edilmiştir.

Bayar ve maiyeti, 27 Şubat’ta New York’tan ayrılarak bir İtalyan transatlantiği Andera Doria vapuru ile Napoli’ye, oradan da bir harp gemisiyle Türkiye’ye dönmüştür. Bayar, İstanbul’a döndüğünde Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Fuad Duyar’ın ABD ziyaretiyle ilgili sorduğu soruya şu yanıtı vermiştir: “ *Türk-Amerikan dostluğu şu veya bu şahsın şu veya bu partinin malı olmaktan çıkmış, Türk milletinin malı olmuştur. İşte bundan dolaydır ki bugün İstanbul, Türk-Amerikan dostluğuna tes’id ediyor.* ”²¹⁵ Bir ay süren bu seyahatin yankıları ulusal ve uluslararası basına büyük ölçüde yansımıştır. Bunları örneklendirecek olursak:

Zafer Gazetesi’nde yayınlanan 18 Ocak 1954 tarihli yazıda Mümtaz Faik Fenik; Demokrat Parti iktidarının, ABD ile ilişkisinde yakınlaşma politikası izlediği ve bu politikanın 1950’den beri hızla ilerlediğini dile getirmiştir. Türk-Amerikan dostluğunun

²¹¹ Demokrat İzmir, 10 Şubat 1954, Yıl:8, Sayı:3450, s.2.

²¹² Resmi Ziyaret, a.g.e., s.83-85.

²¹³ Akşam, 11 Şubat 1954, Sene:36, No:12701,s.2.

²¹⁴ Resmi Ziyaret, a.g.e., s.90.

²¹⁵ Cumhuriyet, 11 Mart 1954, Sayı:10.638,s.6.

sağlam temellere dayandığını “*Türk-Amerikan dostluğu günden güne kuvvetlenmiş ve hele Türkiye Atlantik Paktı’nda yer aldıktan sonra en üst seviyeye ulaşmıştır.*” sözleriyle ifade etmiştir.²¹⁶

Bozkurt Gazetesi’nde yayınlanan 25 Ocak 1954 tarihli “*Cumhurbaşkanımızın Seyahati*” başlıklı yazıda Orhan Serhatoğlu; Cumhurbaşkanı Bayar’ın Amerika seyahatinin siyasi çevreleri meşgul eden bir konu olduğu ve bu seyahatten endişe duyanlardan birinin de Kıbrıs Meselesi dolayısıyla Yunan Hükümeti olduğunu ifade etmiştir. Bu konuyu şu sözleriyle ele almıştır: “*Eğer Türk Cumhurbaşkanı Kıbrıs meselesi etrafında Amerikan siyasetleriyle fikir teatisinde bulunacak olursa, Kıbrıs meselesi suya düşmüş demektir. Çünkü Amerika bu konuda Türk görüşünü destekleyecek ve Kıbrıs meselesine itiraz ettiği takdirde, Yunan rüyası tahakkuk etmeyecektir.*”²¹⁷

Cumhuriyet Gazetesi’nin 10 Mart 1954 tarihli sayısında “*Hoş Geldin Bayar*” adlı yazısı ile Nadir Nadi, Cumhurbaşkanı Bayar’ın ABD’ye yaptığı seyahatin Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir aşamayı teşkil ettiğini belirtmiş ve Amerikan halkının Bayar’a gösterdiği ilginin çok büyük olduğundan bahsetmiştir. Bu sevgi gösterilerinin nedensiz olmadığı yönündeki düşüncelerine şu sözlerle açıklık getirmiştir: “*Bir defa Sayın Bayar ve eşi, Türk karakterinin en tipik vasıflarını nefislerinde toplamış, şatafattan hoşlanmayan, olduğu gibi görünen, cana yakın ve alçak gönüllü bir çift. Şüphesiz Amerikan vatandaşlarında Atatürk devrimlerinden beri Türk milletine karşı uyanmağa başlayan merak ve sevgidir. Hele Kore Savaşı ile birlikte fiilen yürürlüğe giren silah ve ülkü arkadaşlığı o merak ve sevgiyi bir hayranlık derecesine vardırılmıştır.*” Ayrıca bu seyahatin dünya barışına olumlu katkı sağlayacağı yönündeki düşüncelerini de ifade etmiştir.²¹⁸

Daily News Gazetesi’nde yayınlanan 1 Şubat 1954 tarihli yazıda, Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasetinin büyük bir bölümünü sürdürmekte olan Cumhurbaşkanı Bayar ve hükümetinin ülkesini Ortadoğu’nun komünizme karşı en sağlam kalesi olarak güçlendirdiği ifade edilmiştir. Türkiye’nin Amerikan askeri ve ekonomik yardımının ziyan edilmediği tek ülke olduğu belirtilmiştir. Türkiye için övgü dolu ifadeler kullanılarak “*Amerikalılar, Türkiye için bir dost ve bir müttefik olarak gurur duymaktadırlar.*” sözlerine yer verilmiştir.²¹⁹

²¹⁶ Aynı Tarihi, s.167.

²¹⁷ Bozkurt, 25 Ocak 1954, Yıl:3, Sayı:288, s.1.

²¹⁸ Cumhuriyet, 10 Mart 1954, Sayı:10637,s.1.

²¹⁹ Aynı Tarihi, s.208.

2.3. 1955 Yılı Seyahatleri

2.3.1. Irak ve Pakistan Seyahati (13-26 Şubat 1955)

Celal Bayar, Pakistan'ın daveti üzerine iade-i ziyaret amaçlı 1955 yılı Şubat ayının ikinci haftası bir seyahat tertip edilmiştir. Aynı tarihlerde dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in imzalanacak olan Irak Paktı dolayısıyla Bağdat'ta olacağından Bayar ve maiyeti de Pakistan'a geçmeden önce birkaç gün de Irak da konaklama planlanmıştır. Fakat tam tersi olmuş, ilk önce Pakistan'a ardından Irak'a ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bağdat basını da *"Türkiye Reisisumhuru Celal Bayar, bu ayın 24'ünde refakatinde Başvekil Adnan Menderes ve Hariciye Vekili Fuat Köprülü olduğu halde Bağdat'a gelecek ve Irak Kralı İkinci Faysal'ın resmi davetlisi olarak bir ziyarette bulunacaktır. Bildirildiğine göre, bu ziyaret üç gün sürecek ve Türkiye Reisisumhuru oradan Bahreyn'e geçerek kendisini orada bekleyecek olan Savarona Yati'na binerek Pakistan'a gidecektir."* yazısıyla seyahatin programına günler öncesinden yer vermiştir.²²⁰

13 Şubat 1955 tarihinde yola çıkmak üzere Diyarbakır'a giden Bayar burada: *"Necip Pakistan milletine milletimin sevgi ve muhabbetlerini götürmek, hayatımın en müstesna zevklerinden biridir."* sözleriyle bu seyahatten duyduğu mutluluğu dile getirmiştir. Ayrıca Bayar, Anadolu Ajansı'na da şu beyanatı vermiştir: *"Pakistan'a resmi bir ziyaret yapmak üzere yola çıkıyorum. Bu ziyaretimizin sıfatı resmi olmakla beraber, hakikatte ben ve bana refakat edenler, teklifsiz bir kardeşe misafir gittiğimiz hissini taşıyoruz. Çünkü Pakistanla aramızda uzak mazilere kadar giden, tarihi bağlar vardır. Yakın mazide iki millet yekdiğerinin refahına, saadetine ve istiklaline karşı en samimi ve hararetli alakayı göstermiş ve yekdiğerinin sevinçlerini, ıstıraplarını candan paylaşmıştır. Her zaman, memleketimden ayrılırken tabii bir hüznü duyarım. Bununla beraber, şimdi şu dakikada Pakistan'daki çok kıymetli dostlarıma kavuşma, necip ve civanmert Pakistan millerinin fertleri ile temas etmek iştiyakının heyecanı içindeyim. Bu şerefe eriştiğim zaman bahtiyarlığım çok büyük olacaktır."*²²¹ Celal Bayar'ın bu seyahatinde refakat edecekler: eşi Reşide Bayar ve hususi katibesi Bayan Armağan Otman, dönemin Savunma Bakanı Ethem Menderes, Meclis Hariciye Encümeni Reisi Cihad Baban, İzmir mebusu Nuriye Pınar, hariciye vekaleti umumi katibi Muharrem

²²⁰ Akşam, 10 Şubat 1955, Sene:37, No:13060, s.1.

²²¹ Akşam, 14 Şubat 1955, Yıl:37, No: 13064,s.1.

Nuri Birgi, deniz kuvvetleri kumandanı Koramiral Sadık Altıncan, Tümgeneral Arif Güvenç, Riyaseticumhur hususi kalem müdürü, başyaveri, hariciye vekaleti protokol dairesi reis vekili ve ikinci daire umum müdürü, riyaseticumhur başdoktoru, Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanı, Müdafaa Vekaleti yaveri, riyaseticumhur muhafız alayı kumandanı, riyaseticumhur yaverleri, Anadolu Ajansı Ankara merkezi müdürü, muharrir Adviye Fenik.²²²

14 Şubat 1955'te sabah 07.05 uçağı ile Diyarbakır'dan hareket eden Türk heyeti, Bahreyn'e varmış, burada Bahreyn Şeyhi Altes Selman cumhurbaşkanı Celal Bayar şerefine sarayda akşam ziyafeti tertiplemiştir. Bahreyn Şeyhi, Bayar'a altın bir kılıç ve hançer, eşine ise Bahreyn incilerinden bir gerdanlık hediye etmiştir. Bu akşam yemeğinden sonra Celal Bayar ve refakatindekiler, Hint Okyanusu üzerinden Karaşi'ye gitmek üzere Savarona Yata'na binmiştir. 18 Şubat 1955 tarihinde Karaşi'ye varan Türk heyeti büyük bir coşku ve muhabbetle karşılanmıştır. Programda yapılan bir değişiklikle Lahor'da bir gece daha kalma eklenmiştir. Bunun sebebi Pencap Üniversitesi tarafından Sayın Bayar'a verilecek olan fahri hukuk doktorluğu unvanıdır.²²³ Bayar, Pencap ve Lahor'u da ziyaret etmiştir.

Bayar ve maiyeti 28 Ocak 1955'te Irak'tan ayrılarak Bağdat'a hareket etmiştir. Türk heyetini varışlarında olduğu gibi ayrılışlarında da Pakistan halkı tarafından heyecanla uğurlanmıştır. Bayar bu konuda verdiği beyanatta Pakistan halkının misafirperverliğinden çok memnun kaldığı, Türkiye ile Pakistan arasındaki mevcut bulunan anlaşmanın geçerliliği ve dünya barışına katkısı ile bu seyahatte edindiği güzel intibalarını Türkiye'ye memnuniyetle yansıatacağı gibi konulara değinmiştir.²²⁴

6 Mart 1955 tarihinde saat 13.15'te hususi bir Irak uçağı ile Bağdat'a giden Celal Bayar ve maiyetindekileri Kral İkinci Faysal ve veliahdı Emir Abdülillah karşılamıştır. Havaalanında İstiklal Marşı ve Irak milli marşı çalınmış ardından Bayar, orada bulunan Hassa Alayı'na bağlı bir kıt'a olan Alay Sancağı'nı teftiş etmiştir. Bağdat'ta buldukları süre zarfında kendilerine tahsis edilen Zuhur Kasrı'nda ikamet etmişlerdir. Bayar, Kral ikinci Faysal'ı ve veliaht Abdülillah'ı Türkiye'ye davet etmiştir.

²²² Yeni Asır, 13 Şubat 1955, Yıl:59, No:17653,s.4.

²²³ Yeni Asır, 18 Şubat 1955, Yıl:59, No:17658, s.3.

²²⁴ Demokrat İzmir, 1 Mart 1955, s.1.

Bağdat'ta; Harp Okulu ve Kurmay Okulu, Verem Hastanesi, Türkiye Büyükelçiliği, Melike Aliye Kız Enstitüsü (Sayın Reşide Bayar ile birlikte) ziyaret edilmiştir.10 Mart 1955 günü Ankara'ya hareket edilmiştir.²²⁵

2.3.2. Lübnan Seyahati (16-22 Haziran 1955)

Lübnan'a iade-i ziyaret amaçlı düzenlenen resmi ziyaret 16 Haziran 1955 günü başlamıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başvekil Adnan Menderes'in beraber gidecekleri günler öncesinden basında bildirilmiştir. Fakat Adnan Menderes bu seyahate katılamamıştır. Bu nedenle Lübnan başvekiline bir mesaj göndermiştir. Bu telgrafta, Reiscumhur Celal Bayar ile birlikte Lübnan'ı ziyaret etme hususunda kendisinin büyük sevinç ve arzu duyduğunu fakat memleketteki işleri dolayısıyla bu ziyarete iştirak edemeyeceğinden büyük mahcubiyet duyduğunu belirtmiştir.²²⁶ Bu hususta Adnan Menderes'in Celal Bayar'a haber verme amaçlı yazdığı 17 Haziran 1955 tarihli şu yazıda seyahate niçin katılamadığı kendisi tarafından açıklanmıştır:

“ Pek Sayın Cumhurbaşkanımıza

*Yarın Amerikan sefiri ve iktisadi yardım misyonu şefi General Rilley ile ehemmiyetli bir görüşmemiz olacak. Bu emrinizi almadan önce kararlaştırdım. Bu görüşmeyi ehemmiyetli bulmaktayım.Ayın 19'unda da Bağdat Paktı'na iltihak meselesini görüşmek üzere Pakistan Harbiye Nazırı ile Hariciye Umumi katibi gelmektedirler. Onlarla da hiç olmazsa ilk görüşmeyi yaptıktan sonra ve burada daha vazih mühim işleri gördükten sonra gelmem iyi olur. Bu taktirde Pazar öğleden sonra veya Pazar ertesi günü gelmem mümkün olacaktır. Tensiplerine arz eder derin hürmetlerimle ellerinizden öperim.”²²⁷*Adnan Menderes'in bu yazısına cevaben Celal Bayar da 18 Haziran 1955 tarihli şu yazıyı göndermiştir:

“Pek Sayın Başvekil Adnan Menderes,

Mühim işlerinizin hitamında teşrifiniz pek samimi dostluk ve yakınlık hislerini izhar ve ifade eden devlet ve hükümet reislerini memnun edecektir. Teşriften sarfı nazar buyurmanızı muhalefetin etmekte olduğunu öğrendim. Teşrifiniz zamanını tespit

²²⁵ Demokrat İzmir, 10 Mart 1955, Yıl:9, Sayı:2886, s.1.

²²⁶ Akşam, 17 Haziran 1955, Yıl:37, No:13185, s.1-2.

²²⁷ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Hususi Kalem Müdürlüğü, Belge No:030 01.

buyurarak Başveki Sami Sulh'a karşılama merasimi izharına imkan verecek tarzda bildirmeniz muvafık olur. Kıymetli mesainizde muvaffakiyetler diler derin muhabbetle gözlerinizden öperim."²²⁸

Bu seyahatte kendilerine Kütahya Mebusu Ahmet İhsan Gürsoy ile Nilüfer Gürsoy, Hariciye Vekâleti Umumi Katibi Muharrem Nuri Birgi, Cumhurbaşkanlığı Hususi Kalem Müdürü Fikret Belbez, Başyaver Refik Tulga, yaver Kemal Eken, Başvekalet Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü refakat etmiştir. Gazeteci olarak bu resmi ziyarete Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık katılmıştır. Bu ziyaret için başvekâlet tarafından çıkarılan bir kararname ile yüksek miktarda yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararnamede şu bilgilere yer verilmiştir: "1955 mali yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (H) cetveli gereğince itası mümkün olan en yüksek misil üzerinden yevmiye verilmesi; Hariciye Vekaleti'nin 15/7/1955 tarihli ve 18199/196 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 25/7/1955 tarihinde kararlaştırılmıştır." ²²⁹

Bu ziyareti protesto eden ve Türk-İrak Paktı'na karşı olan bir grup tarafından Beyrut'ta iki bomba patlatılmıştır. Hükümet sağlam güvenlik önlemleri almıştır. Bayar ve refakatindekiler Lübnan'a ulaştıklarında tören ve merasimle karşılanmış ve 21 pare top atılışı ile selamlanmıştır. Türk heyeti, Lübnan'da buldukları süre boyunca kendilerine tahsis edilen Sörsök Sarayı'nda konaklamıştır.

Lübnan'da Baelbek, Zahle ziyaret edilmiş ve 18 Haziran 1955'te Bayar ile Lübnan Devlet Reisi Camille Chamoun Lübnan'ın ikinci başkenti olan Trablusşam'a resmi bir ziyaret yapmıştır. Bu ziyaret sırasında kendisine belediye adına şehrin altın bir anahtarı hediye edilmiştir. Ayrıca Trablus Belediyesi Bayar'a Trablus şehrinin fahri hemşehrilik ünvanını da vermiştir.²³⁰ 22 Haziran'da Türkiye'ye dönen Celal Bayar Lübnan reiscumhuruna bir teşekkür telgrafı çekmiştir.

²²⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Hususi Kalem Müdürlüğü, Belge No:030 01 8/20.

²²⁹ BOA, Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Fiş No: 105-47.

²³⁰ Akşam,19 Haziran 1955, Yıl:37, No:13187, s.1-2.

2.3.3. İran Seyahati (19-25 Eylül 1955)

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Şehinşah Rıza Pehlevi'nin ziyaretini iade etmek ve bazı iktisadi meseleleri görüşmek amacıyla bu seyahati gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bayar hareketinden önce Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta şunları söylemiştir:

“İran, cihan medeniyet tarihinde mümtaz bir mevkie malik bulunmak mazhariyetine kavuşmuş olan mahdut memleketlerden biridir. Her millet, her zaman kendi kollarında bu kadar parlak bir mazinin mirasını taşımak kuvvetini bulamaz. İran milleti bu bakımdan da talihli bir millettir. Çünkü mazisinin parlak meşalesini vakarla ve kuvvetle dimdik tutmakta ve daima daha parlak atıye doğru yürümektedir. Coğrafi durumumuzun iki memleketimiz için arzettiği ehemmiyet, milletlerimiz arasındaki ananevi rabitalar, sevgi ve hürmet, bugün her iki memleketimizin de azami ölçüde yekdiğerini istifade ettirmesi lazım gelen birer nimet teşkil etmektedir. Ben şimdi Şehinşah Hazretlerinin ve İran milletinin davetlisi olarak İran'a yapmakta bulunduğum ziyaretin Atatürk'ümüz zamanında memleketimizi şereflendiren Şehinşah Rıza Pehlevi hazretlerinin o zaman bize getirip ifade buyurdıkları hislerin aksi sadasını teşkil ettiği kanaatindeyim.”²³¹

19 Eylül 1955 tarihinde askeri bir uçakla Diyarbakır'a giden Bayar; burada Erkânı Harbiye Umumiye Reis Vekili Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboşlu ve Erkânı Harbiye Umumiye İkinci Reisi Korgeneral Rüştü Erdelhun olduğu halde ihtiram kıtasını teftiş etmiştir. Etimesgut Havalimanı'nda B.M.M. Reisi Refik Koraltan ve Başvekil Adnan Menderes, vekiller ve mebuslar tarafından uğurlanmıştır.

İran'a yapılan bu resmi ziyarette Bayar'a Devlet Vekili ve Hariciye Vekaleti Vekili Fatin Rüştü Zorlu ile B.M.M. Hariciye Komisyonu mazbata muharriri ve İstanbul mebusu Firuzan Tekil, Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, Erkânı Harbiye Umumiye İkinci Reisi Korgeneral Rüştü Erdelhun, Riyaseti Cumhurbaşyaveri Kurmay Albay Refik Tulga, Hariciye Vekaleti İkinci Daire Umum Müdürü Orhan Eralp, Protokol Umum Müdürü Şemsettin Arif Mardin, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, Hariciye Vekaleti Ticaret Dairesi Umum Müdür Muavini Oğuz Gökmen, Riyaseticumhur yaverlerinden Binbaşı Kemal Ekerve, Binbaşı Mustafa Tayyar

²³¹ Akşam, 19 Eylül 1955, No:13275, s.1-2.

ile Devlet Vekaleti Hususi Kalem Müdürü Hayrettin Ozansoy'dan oluşan heyet refakat etmiştir. Heyete Tahran Büyükelçimiz İzzet Aksalur mahallinden katılmıştır.

Türk heyetinin ziyareti dolayısıyla İran Başvekili Anadolu Ajansı Umum Müdürü'ne şu konuşmayı yapmıştır: *“Ekselans Bayar, memleketine büyük hizmetler ifa etmiş ve İranlıların da bilhakkın hayran oldukları mümtaz bir devlet adamıdır. Reısicumhur Atatürk'ün müteveffa hükümdarımız Rıza Şah Pehlevi'ye gösterdiği hararetli kabul hatırımızdadır. Reısicumhur Bayar'ın ziyareti münasebetiyle İran hükümeti ve milleti dost ve kardeş bir devletin reisini aralarında görmekte duydukları sevinci izhar etmek isterler..”*²³²

Bayar'ın bir hafta süren ziyareti süresince Türkiye ile İran arasında ekonomik ve kültürel işbirliğinin artırılması, karşılıklı dostluk ilişkilerinin artarak devamının sağlanması konularında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Her iki tarafta da olumlu izlenimler bırakan ziyaretin gündem maddelerinden birisi de İran'ın Bağdat Pakti'na katılması konusu olmuştur. Bayar bu konuda:

*“Böyle bir vakıanın müşterek bölgemizde sulhun ve emniyetin takviyesine yarayacağından emin olduğumuz için, İran hükümeti ile bu meseleyi de görüştük. Kendimizin de dâhil bulunduğumuz bu manzumenin dünya sulhuna yarayacağına ve İran'ın bu manzume içinde yer almasının bizzat kendilerine de büyük faydalar temin edeceğine kanaatimiz tam olduğundan, İran'ı işbirliğine davet ettik. Esasen bizzat İranlılar da daha biz gelmeden evvel bu yolda arzu izhar etmişlerdi. Netice hakkında kararı, başta hazreti hümayun olduğu halde büyük İran milleti verecektir. Bu karara intizar etmekteyiz.”*²³³ demıştır. Sonuçta; Muhammet Rıza Şah, Bayar'a, Bağdat Pakti'na katılma kararını bildirmiş, 23 Ekim'de bu kararı resmen açıklanmış ve gerekli prosedür tamamlandıktan sonra 3 Kasım 1955 tarihinde İran, Bağdat Pakti'na katılmıştır.²³⁴ Ayrıca yapılan bu seyahatle kuvvetlenen Türk-İran dostluğu, sınır görüşmelerinin müspet şekilde sonuçlanması ile takviye edilmiş ve aradaki pürüzler kaldırılmıştır.²³⁵ İsfahan ziyaret edilmiş, Tahran Üniversitesi'nin yıllık bayramına katılmış ve bu tören sırasında Celal Bayar'a fahri doktorluk unvanı verilmiştir. Bu ziyarette ve görüşmelerde ilk

²³² Demokrat İzmir, 19 Eylül 1955, Sayı:3074, s.2.

²³³ Aynı Tarihi, Eylül 1955, s.68.

²³⁴ Kara, (2010: s.292).

²³⁵ Demokrat İzmir, 24 Eylül 1955, Sayı:3079, s.2.

Türkiye-İran arası radyo telefon görüşmesi yapılmıştır. 25 Eylül 1955'te gerçekleşen bu görüşmede Bern yolu ile temin edilen ilk radyo-telefon konuşması P.T.T. Umum Müdür Muavini Abdullah Parla ile İran P.T.T. Nazırı Eşragı arasında yapılmıştır.

İran meclisinde bir konuşma yapan Bayar, iki ülke arasında tarihten gelen bağların sıklığına vurgu yaptıktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Her iki memleket ve millet hürriyet ve istiklâllerine sahip olarak yaşamak istiyorlar. İşte biz bunu temin için el ele vermek arzusundayız. Milletlerimiz için beklediğimiz refah, saadet ve ümran ancak birleşmek ve münasebetlerimizi kuvvetle tanzim ederek ilerlemektir. Bu yolda olduğumuzu memnuniyetle müşahede etmekteyiz. İran'ı ziyaretimden, Türk milletine götüreceğim manevi kıymetleri çok büyük hediyelerim vardır. İran'da ne gördün diye sordukları zaman şu cevabı vereceğim: Efkâr, mukadderat ve vicdan birliğinin manası orada çok iyi anlaşılmıştır. Oradaki kardeşlerimizin kalbi bize karşı muhabbet ve samimiyetle çarpmaktadır. Temennim her iki milletin bugünkü istikrar rejimleri altında müreffeh olması ve istikbalde de tarihî ihtişamlarına kavuşmasıdır.”*²³⁶

Türkiye'ye dönmeden önce 25 Eylül 1955 akşamı, Keraniye Kasrı'nda ziyafet verilmiş bunu takiben büyükelçiliğimizde kabul töreni düzenlenmiştir. Bu ziyafetten önce Şehinşah, Reiscumhur Celal Bayar'a Pehlevi nişanının kolyeli Grand Kordon Rütbesini vermiştir. Bu nişan yabancı hükümdar olarak o zamana değin sadece İngiliz Kraliçesin'e verilmiştir.

Celal Bayar ve refakatindekiler 27 Eylül'de Türkiye'ye dönmüştür.

2.3.4.Ürdün Seyahati (3-8 Kasım 1955)

Ürdün Meliki Abdullah, 1951 yılının Mayıs 15'inde Etimesgut Askeri Havaalanı'na inen özel bir uçakla Ankara'ya gelmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar başta olmak üzere devletin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Bayar, Ürdün Meliki'ni : *“Hoş geldiniz, sizi memleketimde selamlamakla bahtiyarım.”* Diyerek karşılamıştır. Melik cevaben: *“ Memleketinizi ziyaret etmek hususundaki arzumuzu isaf buyurduğunuz için minnettarım.”* Diyerek mukabele etmiştir.²³⁷ Kral Abdullah'ın Türkiye'ye yaptığı bu geziden kısa bir süre sonra Temmuz 1951'de Kudüs Mescid-i Aksa çıkışında Filistinli bir

²³⁶ Ayın Tarihi, Eylül 1955, s.68.

²³⁷ Yeni Sabah, 16 Mayıs 1951, s.1.

milliyetçi tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür. Yerine oğlu Tallal kral olmuştur. Kısa bir süre sonra rahatsızlığı sebebiyle Tallal tahttan indirilerek yerine oğlu Melik Hüseyin idareyi ele almıştır. Ürdün Kralı Hüseyin bin Tallal 23 Ağustos 1954'te hükümetin davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiş, Yeşilköy Havalalanı'nda Celal Bayar, dönemin TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes tarafından muhabbetle karşılanmıştır.²³⁸ Bu ziyaret Arap devletleriyle kurulan dostluk ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde oldukça önem taşımaktadır.

Bağdat Paktı'nın²³⁹ kurulmasından sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kral Hüseyin bin Tallal'ın davetlisi olarak 3 Kasım 1955'te Ürdün'e iade-i ziyaret yapmıştır.²⁴⁰ Bu resmi ziyaret 8 Kasım 1955'te sona ermiştir. Celal Bayar'a bu ziyaretlerinde; devlet vekili ve Hariciye Vekaleti Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Hariciye Vekaleti umumi katibi büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, Ürdün'ün Ankara Büyükelçisi ekselans Şerif Abdülmecit, Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Korgeneral Tekin Arıburnu, Riyaseticumhur başyaveri Kurmay Albay Refik Tulga, Hariciye Vekaleti ikinci daire umum müdürü Orhan Eralp, protokol umum müdürü Şemsettin Arif Mardin, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, riyaseticumhur Başdoktoru Prof. Dr. Recai Ergüder, Muhafız Kıt'ası Kumandanı Kurmay Albay Bahaddin Ertürk, riyaseticumhur yaverleri Binbaşı Mustafa Tayyar, Kemal Eker ve Ertuğrul Çokdeğer devlet vekaleti hususi kalem müdürü Hayrettin Ozansoy refakat etmiştir.²⁴¹ Bu ziyaret süresince Reysicumhur Celal Bayar'a dönemin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Refik Koraltan'ın vekalet edeceğine dair tezkere zabıt ceridelerinde yer almıştır.²⁴²

Bu ziyaretin amacının dönemin gazete manşetlerine de yansıyan Ürdün'ün Türk-Irak Paktı'na katılması hususunda olacağı bildirilmiştir. Bayar ve refakatindekiler Amman'da büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Bahren Sarayı'nda Celal Bayar şerefine resmi bir ziyafet düzenlenmiştir. Bu ziyafette diğer ülkelerde teati edilen nutukların aksine Ürdün protokolu gereği nutuklar söylenmemiştir.²⁴³ 6 Kasım 1955'te Celal Bayar, Ürdün Meliki Hüseyin ile beraber İsrail hududundaki karakolları ziyaret etmiş, ardından

²³⁸ Zafer, 24 Ağustos 1954, s.1.

²³⁹ Bağdat Paktı, 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında imzalanan karşılıklı işbirliği antlaşmasıdır. Pakta 4 Nisan'da Birleşik Krallık, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran katılmıştır.

²⁴⁰ Akşam, 4 Kasım 1955

²⁴¹ Yeni Asır, 2 Kasım 1955, No:17910, s.3.

²⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, Cilt:8, İçtima:2, s.32.

²⁴³ Yeni Asır, 4 Kasım 1955, No:17912, s.3.

Kudüs'te Hazreti Ömer Camii ziyaret edilmiştir. Bayar caminin iç mimarisiyle yakından ilgilenmiş, mozaiklerin tamiri için Türkiye'den mütehasşsın gönderileceğini ve tarihi caminin restorasyonunu bizzat takip edeceğini kaydetmiştir. Buradan sonra göçmen mahalleleri ziyaret edilerek göçmenlere 85 bin ton buğday göndereceği vaadinde bulunmuştur.Bağdat'ta Türk-İrak görüşmeleri yapılmış, toplantıda İsrail'in yaptığı tecavüzlerin müzakere edildiği ve bu husustaki Türk görüşünün Irak hariciyesine bildirildiği açıklanmaktadır. Türk elçisi, Ortadoğu'da ortaya çıkabilecek herhangi bir tehditte nereden gelirse gelsin Türk hükümeti tarafından derhal müdahale edileceği bildirmiştir.²⁴⁴

9 Kasım 1955'te Türkiye'ye dönen Türk heyeti saat 13'e doğru uçakla Adana Havaalanı'na inmiştir. Bayar burada yaptığı konuşmada: *“Evvelce Türkiye adeta yalnız gibiydi. Hepimiz, bir zamanlar bu halin büyük sıkıntılarını çektik. Bundan dolaydır ki, hür dünyanın en kuvvetli teşkilatı olan NATO içinde kuvvetli mevkimizi aldık.”*Sözleriyle Türkiye'nin artık dünyada statüsü olduğunu ve diğer ülkelerin korunması ve dünya barışının sağlanması hususunda hazır bulunduğunu ifade etmiştir.²⁴⁵

2.4. 1958 Yılı Seyahatleri

2.4.1. Libya Seyahati (3-11 Şubat 1958)

Libya Kralı Majeste İdris'in 1956 senesinde Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade etmek üzere 3 Şubat 1958 tarihinde Celal Bayar ve refakatindekiler Galata Rıhtımı'ndan Gemlik muhribi ile uğurlanmıştır.²⁴⁶ Bu iade-i ziyarette Bayar'a refakat edecek kişilerin listesi şu arşiv vesikasında karşımıza çıkmıştır:

“Libya hükümetinin vaki daveti üzerine Trablus'u teşrif buyuran Sayın Reiscumhurumuz Celal Bayar'a Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, TBMM Hariciye Encümeni Reisi Muammer Çavuşoğlu, Üzeyir Avunduk, Tümamiral Teyfik Sargut, Riyaseticumhur Hususi Kalem Müdürü Faruk Berkol, Riyaseticumhur Başyaveri Kurmay Yb. Faik Taluy, Hariciye Vekaleti Birinci Daire Umum Müdürü Talat Benler, Protokol UmumMüdürü Veysel Versan ve eşi Mübeccel Versan, Hariciye Vekaleti Dördüncü Daire Umum Müdürü Ziya Tepedelen, Riyaseticumhur Başdoktoru Prof. Dr. Recai

²⁴⁴ Yeni Asır, 7 Kasım 1955, No:17915, s.2.

²⁴⁵ Demokrat İzmir, 9 Kasım 1955, Sayı:3125, s.5.

²⁴⁶ Demokrat İzmir, 3 Şubat 1958, Sayı:3894, s.1.

Ergüder, Riyaseticumhur Muhafız Alay Kumandanı Kurmay Alb. Bahaettin Ertürk, Hariciye Vekaleti Ağırhama ve Levazım Dairesi Umum Müdürü Orhan Şeref Apak, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, Riyaseticumhur Yazı İşleri Müdürü Tahir Akın, Riyaseticumhur Yaveri Bnb. Mustafa Tayyar, Protokol Umum Müdür Muavini Enver Özalp, Riyaseticumhurdan Özel Şahingiray, Arapça Tercümanı Ömer Sener."²⁴⁷

Libya'ya ulaşıldığında Türk heyeti, samimi bir hava ile karşılanmıştır. Öğle yemeği Trablusgarp Umumi Valisinin davetlisi olarak Arap usulü çadırlarda yenmiştir. Daha sonra saat 18.00'de Bayar, Huld Sarayı'nda hazır bulunan diplomatik Misyon şeflerini kabul etmiştir. Trablusgarp'ta Türk denizcisi Turgut Reis'in türbesi de ziyaret edilmiştir. Öğle yemeğini Libya Meliki ile baş başa yiyen Bayar, öğleden sonra Romalılara ait meşhur Sabata Harabeleri'ni görmüştür.²⁴⁸

Libya hükümeti ile Türk heyeti dostluk havası içinde görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler sonucunda 10 Şubat 1955 tarihinde iki ülke arasında işbirliği ve kültür anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı yıllardan beri süregelen Türk-Libya dostluğunu muhafaza etmek ve geleceğe taşımaktır. İmzalanan anlaşmada; iki ülke arasında öğrenci, öğretmen ve eksperlerin mübadelesi, spor ve izcilik müsabakaları ve karşılıklı kültür haftaları düzenlenmesi ayrıca sanat, müzik, resim ve radyo alanlarında işbirliğini benimsenmesi, bilim kongrelerinin tertip edilmesi gibi konulara yer verilmiştir. Bu anlaşmanın teftişini temin etmek için Maarif Vekillerinin görüşleri doğrultusunda bir kültür komitesinin kurulması kararlaştırılmış gerektiğinde bu komiteler toplantılar yapması öngörülmüştür. Anlaşmayı Türkiye adına Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu imzalamıştır.²⁴⁹

Toplam altı gün süren bu resmi ziyaret 13 Şubat 1958 tarihinde Celal Bayar ve maiyetinin Türkiye'ye dönmesi ile son bulmuştur. Heyet İstanbul'a geldiğinde Başvekil Adnan Menderes, beraberinde Dahiliye Vekili Dr. Namık Gedik, İstanbul belediye reisi Mümtaz Tarhan başta olmak üzere coşkuyla karşılanmıştır.

²⁴⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Dosya No: 105-176-156.

²⁴⁸ Yeni Asır, 10 Şubat 1958, No: 18729,s.2.

²⁴⁹ Demokrat İzmir, 10 Şubat 1958, Sayı:3901, s.1-2.

2.4.2. Almanya Seyahati (7 -10 Mayıs 1958)

7 Mayıs 1958'de başlayıp 10 Mayıs'a kadar süren bu resmi ziyaret Federal Almanya Cumhurbaşkanı'nın ziyaretini iade maksadıyla 7 Mayıs günü Yeşilköy Havaalanı'ndan Bonn Havaalanı'na kalkan Viskont uçağı ile başlamıştır. Bayar'a bu seyahatinde Hariciye Vekili Fatih Rüştü Zorlu ile birlikte resmi olarak 20 kişi refakat etmiştir. Zorlu, NATO Konferansı'na katıldıktan sonra 7 Mayıs'ta Danimarka'dan ayrılmış ve aynı günde Bonn'da Sayın Bayar'a mülaki olmuştur.

Celal Bayar, bu ziyaret ile Almanya'yı ziyaret eden ilk devlet reisi olmuştur. Bu nedenle Almanya Dışişleri Bakanlığı ayrıntılı bir program hazırlamıştır. Bu programa göre Celal Bayar Alman devlet adamları ile görüşecek ve Alman başkentinin dönemin ünlü oteli olan Tates Berk de misafir edilecektir. Federal Almanya Başkanı "Büyük şahsi dostum" diye bahsettiği Bayar'ın ziyaret programı ile en ufak ayrıntılarına kadar bizzat ilgilenmiş ve hazırlıklara girişilmiştir.²⁵⁰ Bayar ve refakatindekiler Bonn Havaalanı'na indiklerinde her yerin Türk-Alman bayrakları ile donatıldığını adeta bir bayram coşkusu yaşandığına şahit olmuştur. Alman Hariciye Vekilinin Bayar şerefine verdiği ziyafete katıldıktan sonra Berlin'e geçilmiştir. Berlin Üniversitesi Bayar'a fahri iktisat doktorluğu payesini vermiştir.²⁵¹ Burada bir konuşma yapan Bayar, teşekkürlerini sunduktan sonra Türkiye-Almanya arasındaki kültürel ilişkilerin çok eski tarihlere dayandığına, Alman kültürüyle yetişmek için Almanya'ya gönderilen Türk öğrencilerinin ülkelerine katkılarına, bu kültürel dayanışmanın bir örnek olması ve her alana özellikle de iktisadi alana yansımından memnuniyet duyulacağına dikkat çekmiştir.

Bu seyahat boyunca Türk-Alman dostluğunun pekişmesinin yanı sıra Türk heyeti ve Alman iktisat çevreleri arasında müspet iktisat görüşmeleri başlamıştır. Alman Hariciye Vekili Henry Von Brentano tarafından düzenlenen Ren gezisi bu açıdan önemli görülmüştür. Alman İktisat Vekili Ludwig Srhardt'ın da katıldığı görüşmelerde, iki devleti de ilgilendiren çeşitli sorunların gözden geçirilmesi hususunda anlaşılmıştır. Bu iktisadi görüşmeler doğrultusunda Bayar, Demag fabrikalarını da ziyaret etmiştir.

²⁵⁰ Yeni Asır, 7 Mayıs 1958, s.2.

²⁵¹ Bozkurt, 12 Mayıs 1958, Yıl:7, Sayı:730,s.1.

Bayar ve refakatindekiler 14 Mayıs 1958’de Türkiye’ye dönmüştür.

2.4.3. Afganistan- Pakistan- İran Seyahati (12-26 Eylül 1958)

1957 yılında Afganistan, Pakistan ve İran’ın üst düzey yöneticileri Türkiye’ye gelmiş ve Celal Bayar ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde dönemin tehlike arz eden birçok sorununa değinilmiştir. 31 Ağustos- 1 Eylül 1957’de Afgan Kralı ile Celal Bayar arasında geçen görüşmelerde; Afgan Kralı ülkesinde sosyal kalkınma ihtiyacından yakınmıştır. Atatürk Dönemi’nde ülkemize gelen Emanullah Han’ın ülkemizdeki yeniliklerden ilham aldığını belirtmiştir. Daha sonra görüşme maksadına gelerek; Afganistan’ın Pakistan tarafından aylardır iktisadi ablukaya alındığını batıda İngiliz, Amerika yardım talebinde bulunmalarına rağmen herhangi bir el uzatmadıkları için doğan asgari müdaafa ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla Ruslarla anlaşmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Bu anlaşma ile petrol aramalarında gerekli sermayenin, eğitim ve kültürel anlamda gelişmek için Ruslardan alınan iktisadi yardımın gerekliliğini vurgulamıştır. Kısacası Afganistan’ın dönem politikalarını Bayar’a anlatmıştır. Celal Bayar cevaben, Afganistan’ın muhtelif alanlarda giriştiği kalkınma faaliyetlerinden Türklerin de sevinç duyduğunu ifade etmiş ve Afgan milletinin istikbali hakkında en iyi dileklerini takdim etmiştir.²⁵²

Afgan Kralı’ndan sonra İran’ın Ankara Büyükelçisi Ali Mansour, Celal Bayar ile görüşmek istemiş talebinin kabulü doğrultusunda 27 Eylül 1957 Salı günü saat 12.00’da görüşmüş ve ülkesinin durumundan bahsettikten sonra bir İslam Devletleri Konferansı’nın toplanması isteklerini belirtmiştir.²⁵³ Pakistan Reisisumhuru İskender Mirza ise 25 Ekim 1957’de İstanbul’a gelmiş ve 1 gün ikamet etmiştir. İskender Mirza bu ziyaretinde Celal Bayar ile yaptığı görüşmede sözlerine 19 Mayıs Gençlik Bayramı dolayısıyla Türkiye’de yapılacak gösterilere Pakistan’dan iki bando ile küçük bir askeri birlik gönderme teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden Celal Bayar, 23 Mart’ta Pakistan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da Türkiye’nin mehter takımı ve borazan takımını yollayacaklarını belirtmiştir. Daha sonra İskender Mirza, milletlerarası yapılacak olan deniz tatbikatına “Exercise Crescent” iki Türk

²⁵² Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Riyaseticumhur Umumi Katipliği, No: 4023612.

²⁵³ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Riyaseticumhur Umumi Katipliği, No: 4023614.

denizaltısının katılmasına büyük önem verdiğini söylemiş ve Bayar da Mirza'nın bu isteklerine olumlu baktığını bizzat ilgileneceği cevabını vermiştir. Pakistan reisicumhuru bunlardan başka asıl görüşme maksadının kendi hariciye vekilinin takdim ettiği bir vesikaya göre Türkiye'nin yakın zamanda Bağdat Paktı Askeri Komitesi'nden çekileceği haberini aldığını üzülenek belirtmiştir. Bunu ilk defa kendisinden duyduğunu ve şaşkınlığını ifade eden Bayar böyle bir söylentinin asılsız olduğunu Türkiye'nin pakttan çekilmek gibi bir düşüncesi olmadığını samimiyetle ifade etmiştir.²⁵⁴

11 Eylül 1958'de Celal Bayar, Afganistan'a resmi bir ziyaret yapmıştır. Cumhureisine bu seyahatta; Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu eski Milli Müdafaa Vekillerinden olan Seyfi Kurtbek, Muammer Çavuşoğlu, Kasım Küfrevi, Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarı Org. Salih Coşkun, Hariciye Vekaleti Umumi katip muavinlerinden Danış Tunalgil, Hususi Kalem Müdürü Faruk Berkol, Faik Taluy, İkinci Daire Müdürü İlhan Savut, Dördüncü Daire Müdürü Ziya Tepedelenli, Protokol Umum Müdürü Veysel Versan ve Bayar'ın Hususi doktoru General Recai Ergüder refakat etmiştir.²⁵⁵ Seyahatinde iki dost devletin reisinin, hariciye vekillerinin Ortadoğu ve Uzakdoğu'daki son durum etrafında fikir ve görüş alışverişinde bulunacakları basında yer almıştır. Afganistan Kralı Majeste Muhammed Zahir Şah tarafından daveti üzerine bu seyahati gerçekleştiren Bayar ve refakatindekiler Kabil'de coşkuyla karşılanmıştır. Celal Bayar'ın yurtdışı seyahatinde bulunduğu süre zarfında TBMM Reisi Refik Koraltan vekâlet vazifesini yerine getirmiştir.

Celal Bayar şerefine verilen ziyafette karşılıklı Türk- Afgan dostluğuna vurgu yapılmıştır. Seyahatinin ikinci gününde Bayar, Nadir Şah'ın mezarını ziyaret etmiştir. Daha sonra kralla birlikte Pagmen mevkiinde kral bahçesinde öğle yemeği yenmiştir. Üçüncü günü büyük Türk hükümdarı Babür Şah'ın mezarı ziyaret edilmiş, Tıp Fakültesi de ziyaret edilmiş burada dekan, Türk ve Afgan profesörler, üniversite öğrencileri tarafından tezahüratla karşılanmıştır. Burada söz alan bir tıp öğrencisi, Tıp Fakültesi'nin Türk milletinin zahmet ve fedakârlıkları manevi desteği ile kurulduğunu ifade ederek kendisi ve milleti adına teşekkürlerini sunmuştur.²⁵⁶

²⁵⁴ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Riyaseticumhur Umumi Katipliği, No: 4023616.

²⁵⁵ Yeni Asır, 11 Eylül 1958, No:18937, s.5.

²⁵⁶ Yeni Asır, 15 Eylül 1958, No:18941, s.2.

Afganistan'dan sonra 24 Eylül 1958'de Pakistan'a geçen Celal Bayar, burada Pakistan Reisicumhuru İskender Mirza ile şehirde yaptığı gezide "Atatürk Caddesi" adı verilen Karaşi'nin en geniş caddelerinden birini de görme fırsatı olmuştur. Pakistan Başvekili Firuz Han, Reisicumhur Celal Bayar şerefine bir ziyafet vermiştir. Pakistan'da bir gün kalan Bayar ve maiyetindekiler daha sonra Tahran'a geçmiştir.

Afganistan ve Pakistan dönüşü İran Şehinşahı Rıza Pehlevi'nin daveti üzerine 24 Eylül'de İran'a geçilmiştir. Tahran'da iki gün kalan Türk heyeti 26 Eylül'de Abadan'daki petrol tesislerini gezmiş ve aynı gün Türkiye'ye dönmüştür. Tahran'da havaalanında Şehinşah tarafından askeri bir merasimle karşılanmıştır. İran'da kaldığı süre zarfında Şehinşah'ın hususi misafiri sayılarak Sadabat Sarayı'nda konaklanmıştır.²⁵⁷

2.5. 1959 Yılı Seyahati

2.5.1. İtalya Seyahati (8- 12 Haziran 1959)

İtalya Hükümeti'nin daveti üzerine Roma'yı ziyaret eden Celal Bayar ve eşi Reşide Bayar'a; Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu ile eşi Emel Zorlu, TBMM Hariciye Encümeni Reisi Muammer Çavuşoğlu, Manisa Mebusu Cemil Şener, Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Melih Esenbel, Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi Orgeneral Rüştü Erdelhun, Hariciye Vekaleti Umumi Katip Muavini Hüveyda Mayatepek, Riyaseticumhur Hususi Kalem Müdürü Faruk Berkol, Riyaseticumhur Başyaveri Kur. Alb. Faik Taluy, Protokol Umum Müdürü Veysel Versan ve refikası Mübeccel Versan, Riyaseticumhur başdoktoru General Recai Ergüde, Hariciye Vekaleti Dördüncü Daire Umum Müdürü Ziya Tepedelenli, Birinci Daire Umum Müdürü Vahit Halefoğlu, Devlet Su İşleri Umum Müdürü Süleyman Demirel, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Firuzan Tekil, Hariciye Vekaleti Ağrlama ve Levazım İşleri Umum Müdürü Orhan Şeref Apak, Riyaseticumhur yaverlerinden Bnb. Nuri Gök ve Yzb. İsmet Egene, Riyaseticumhur Hususi Kalem Memuru Vedat Tanır, Protokol Memurlarından Altan Tanır refakat etmiştir.²⁵⁸

8 Haziran 1959 tarihinde Yeşilköy Havalimanı'ndan saat 13.00 uçağı ile hareket eden Türk Heyeti 9 Haziran saat 16.30'da Roma'nın Ciampino Havaalanı'na varmıştır.

²⁵⁷ Demokrat İzmir, 25 Eylül 1958, Sayı:4120, s.1-2.

²⁵⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Dosya No: 105-235

Celal Bayar ve refakatindeki Türk heyeti burada İtalyan Reiscumhuru ekselans Giovanni Gronchi ve refikası tarafından merasimle karşılanmıştır.²⁵⁹ Celal Bayar ve refikası şerefine Kirinal Saray'da İtalyan Cumhurreisi tarafından bir yemek verilmiştir. Bu yemekte bir konuşma yapan İtalyan cumhurreisi tarihte ilk defa bir Türk devlet reisinin Roma'ya gelmesinin iki memleket arasındaki dostluğun bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Ve ek olarak İtalyan milletinin Atatürk Türkiye'sinin modern yaşam biçimine büyük bir ilgiyle baktığını bildirmiştir. Bayar da mukabele ederek milleti adına teşekkürlerini iletmiştir.

10 Haziran 1959'da Türkiye Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu ile İtalyan Hariciye Vekili Mösyö Pella arasında, İtalya Hariciye Nezaretinde, Türk-İtalyan ekonomik, teknik ve turistik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İki devlet arasındaki ticari mübadelelerin ve iktisadi işbirliğinin gelişmesini sağlamak amacıyla imzalanan bu anlaşma ile Türkiye'ye elektrik, sulama yatırımları ve hususi teşebbüslerin desteklemesi hususunda 60 milyon dolar kredi verilmiştir. Ayrıca turizm sahasında da iki ülke arasında geniş bir işbirliği sağlanması kararlaştırılmıştır. Anlaşma metninde İtalyan özel sermayesinin Türkiye'ye gelmesi konusunda teşvikin söz konusu da yer almıştır.²⁶⁰

Türk heyeti, 12 Haziran'da İtalya'dan ayrılarak trenle Napoli'ye geçmiştir. Celal Bayar, Napoli'deki NATO karargâhında görevli Türk subaylarını kabul etmiş, görüşmelerde bulunmuştur.

İtalya seyahatini Napoli'de tamamlayan Türk Heyeti, 16 Haziran 1959'da Savarona okul gemisi ile Türkiye'ye dönmüştür.²⁶¹

2.6. 1960 Yılı Seyahati

2.6.1. Pakistan Seyahati (20 Şubat 1960)

Pakistan Hükümeti'nin daveti üzerine resmi bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaretinde Bayar'a, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, eşi Emel Zorlu, kızı Sevin Zorlu, Hariciye Vekâleti Umumi Katibi Büyükelçi Melih Esenbel, Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Suut Kemal Yetkin gibi birçok devlet görevlisi refakat etmiştir. Pakistan'ın bu

²⁵⁹ Demokrat İzmir, 9 Haziran 1959, Sayı:4359, s.2.

²⁶⁰ Yeni Asır, 11 Haziran 1959, s.1.

²⁶¹ Demokrat İzmir, 12 Haziran 1959, Sayı:4362, s.4.

daveti üzerine yapılan seyahat boyunca cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Refik Koraltan'ın vekalet edeceğine dair tezkere zabıt ceridelerinde yer almıştır.²⁶² Celal Bayar, Pakistan'a yaptığı resmi ziyarette Pakistan devlet başkanı Muhammed Eyüp Han tarafından samimiyetle karşılanmıştır.²⁶³

Pakistan seyahati Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yurtdışına yaptığı son resmi ziyarettir.

²⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:XI, Cilt:12, İçtima:3, s.66.

²⁶³Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Dosya No: 100002 /AL. 975.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yumması ile cumhurbaşkanlığı görevini İsmet İnönü üstlenmiştir. 1950 seçimlerine kadar cumhurbaşkanlığı görevini ifa eden İsmet İnönü, 1950 yılı seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti ile bu görevi Celal Bayar'a devretmiştir. Celal Bayar Türkiye'nin üçüncü ve ilk sivil cumhurbaşkanı olarak görevini 1960 yılına kadar sürdürmüştür. Celal Bayar öncesinde görevde bulunan İnönü yurtdışına gezi ve ziyaret anlamında değil, sadece antlaşma imzalama maksadıyla birkaç defa çıkmıştır. Demokrat Parti dönemine kadar başvekillerin de hiç yurtdışı gezisi yoktur. Bunun nedeni o yılların II. Dünya Savaşı yılları olması ve cumhurbaşkanı ile başvekillerin Türkiye'yi bir an olsun sahipsiz bırakmamaya zorunlu olmalarıdır. O yıllarda gidilmesi gereken yurtdışı gezilerine başvekiller ve cumhurbaşkanları yerine genellikle Dışişleri Bakanlarının gitmiş oldukları görülmektedir.

22 Mayıs 1950'de iktidar olan Adnan Menderes Hükümeti toplam beş hükümet kurmuş, 27 Mayıs 1960 yılına kadar yönetimden sorumlu olan bu hükümet, cumhurbaşkanlığı görevini Celal Bayar'dan başkasına vermemiştir. Arşiv belgeleri ve gazete taramalarına dayanarak yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır ki Bayar, beş tanesi Batı'ya, sekiz tanesi de Doğu'ya olmak üzere toplam on üç ülkeye resmi ziyarette bulunmuştur. Bu gezilerden Batı'ya olanları NATO toplantılarına katılma amaçlı, Doğu'ya olanları Bağdat Paketi'nin imzalanmasına yönelik olduğu genel çerçevede görülmüştür. NATO eksenli yapılan gezilerdeki konuşmalara bakıldığında Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'de oluşturduğu tehdit ana gündemi oluşturmuştur. Görüşmelerde NATO üyesi ülkelerin iktisadi anlamda kuvvetlendirilmesine ve Avrupa'ya savunma amaçlı füzeler yerleştirilmesine Başvekil Adnan Menderes'in de katkıları ile görüşleri ile karar verilmiştir.

Bayar'ın 1952 yılındaki İngiltere gezisi yurt dışına yaptığı ilk gezisi olup gündemini dönemin İngiltere Kralı IV. George'nın vefatı oluştursa da arka planda Ortadoğu güvenlik konusu ve Türkiye'nin bu konudaki rolü oluşturmuştur. Celal Bayar'ın tüm gezileri içinde en görkemli ve en uzun süreli olanı 1954 yılı Ocak-Mart aylarını kapsayan ABD'ye yapmış olduğu gezidir. Bu gezi yurt içi ve yurt dışı basında büyük yankılar uyandırmış, Bayar ve refakatinde bulunan Türk Heyeti gittikleri her

mekânda coşkuyla ve sevgiyle karşılanmıştır. Son derece samimi geçen görüşmelerde ABD'nin Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı 1958'e kadar uzatmasına, Türk ordusunun modernleşmesi ve masraflarının karşılanması amacıyla 200.000.000 dolar ödemesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. ABD, Türkiye'yi komünizm mücadelesinde kendi yandaşı olarak gördüğü için o dönemde iki ülkenin ittifakının yoğunlaştığı görülmüştür.

1955 yılındaki seyahatlere baktığımızda genellikle Doğu'ya yapıldığı ve Bağdat Paktı eksenli İran, Irak, Pakistan gibi ülkelere gerçekleştirildiği dikkatimizi çekmiştir. Bağdat Paktı'na karşı çıkan Arap devletlerini Pak't'a katılmaları için ikna etmeye çalışmış, Pak'ta sadece gözlemci sıfatıyla bulunan ABD'nin Pak't'a girmesi için çağrılarda bulunmuştur. Çünkü ABD'nin olmadığı bir Bağdat Paktı askeri anlamda kuvvetsiz bulunmuştur.

Bunun dışında İtalya, Federal Almanya gibi ülkelere yapılan seyahatler, dostane ilişkileri genişletmek ve iadei ziyaret maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Bayar'ın Doğu'ya ve Batı'ya yaptığı tüm seyahatlerinde son derece sıcak ve içten ağırlandığı görülmüştür. Bu durumda Türkiye'nin saygınlığının yanında Bayar ve refakatindekilerin son derece zarif davranışları da etkili olmuştur. Bayar'ın tüm gezilerinde, iktisadi konuları ön plana aldığı gittiği ülkelerdeki fabrikaları bizzat teftiş ettiği, gördüklerini, yurt dışındaki yenilikleri Türkiye'ye getirmek amacıyla atılımlarda bulunması dikkatimizi çekmiştir.

Genel bir bakış açısıyla, Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu seyahatlerin ortak noktası, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Sovyetler Birliği ve ABD arasında kutuplaşan dünyada bir tehdit olarak algılanmaya başlanan komünizme karşı korunma sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu bağlamda daha çok ABD'ye yaklaşma politikası izlenerek ülkemizi koruma altına almak istendiği görülmüştür. Ayrıca 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile Akdeniz'in güvenliğinde etkin rol oynanmış ve Balkan Paktı'na da üye olunarak Trakya Bölgesi'nin komünizme karşı korunmasında Balkan devletleri ile iş birliği yapılmıştır. Batı'da bu şekilde politika izleyen Türkiye, Doğu'da da komünizm yayılcılığına karşı Bağdat Paktı'nın kurulmasını sağlamış ve çalışmalarında öncülük etmiştir. Celal Bayar bu gezileri ile dış ve iç politikada samimi bir ortam yaratmış ve Atatürk zamanından beri kurulmuş olan ilişkileri devam ettirerek hatta geliştirerek dünya barışına katkı sağlamıştır.

4. KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayın.
- Ahmet Nergiz, “*Türk siyasal hayatında Celâl Bayar'ın Söylemsel Açıdan Rolü ve Etkisi (1946-1960)*”, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2017.
- Akşit, B. (1967). *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul: Şahsi Yayın.
- Arar, İ.(1968). *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Atalay, M. (1988). “*Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (1919-1920)*”, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk Araştırma Merkezi (1989). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk, M.K. (2005). *Nutuk-Söylev*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Atatürk'ün Bankası* (Aralık, 2001). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1980). *İkinci Adam*, (Cilt 2), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1980a). *İkinci Adam (1884-1938)*, (Cilt 1), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aydemir, Ş.S.(1969). *Menderes'in Dramı(1899-1960)*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aysan, M. (1997). *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı.
- Ayşe Aydın, “*Celal Bayar Dönemi Genel Seçimleri ve TBMM (1950-1960)*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara,2010.
- Bahattin Demirtaş, “*Türk Siyasi Hayatında Cumhurbaşkanı-Hükümet İlişkileri (1923-1960)*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara,2011.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Dosya No: 105-176- 156.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Dosya No: 105-235
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Muamelat Umum Müdürlüğü, Karar Sayısı 3, Belge no 14402.
- Bayar, C. (1955). *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Bayar, C. (1997a). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, (Cilt 1), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayar, C. (1997b). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, (Cilt 5), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayar, C. (1997c). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, (Cilt 7), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayar, C. (1997d). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, (Cilt 8), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayar, C. Der Bozdağ, İ. (2010). *Başvekilim Adnan Menderes* (1. Baskı). İstanbul: Truva Yayınları.
- Bilmez, B. (2008). *Galip Hoca Komitacı Celal Bayar*, Ankara: ART Basın Yayın.
- Birlik, G.K. (Güz 2010). Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, (Birinci Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozdağ, İ. (1986). *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Bozdağ, İ. (1993). *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga Atatürk-İnönü İnönü-Bayar*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Bozdağ, İ. (2005a). *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Bozdağ, İ. (2005b). *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, İstanbul: Emre Yayınları.

- Bozdağ, İ. (1982).“Celal Bayar’ın Hayat Hikayesi”, 100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan, İstanbul: Tercüman.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çukurova, B. (Mart 1991’den ayrı basım) Celal Bayar’ın Batı Anadolu’daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt VII (Sayı 20).
- Demir, Ş. (2009). Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923), , İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*.
- Demir, Ş. (Kasım 2012). Bir Osmanlı Hanımefendisi ve Bir Cumhuriyet First Leydisi Reşide Bayar. *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı:84.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Belge No: 030 01, Ankara, 5 Aralık 1952.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Hususi Kalem Müdürlüğü, Belge No:030 01.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Hususi Kalem Müdürlüğü, Belge No:030 01 8/20.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Fiş No: 105-47.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, T.C. Başvekalet Muamelat Umum Müdürlüğü Kararlar Müdürlüğü, Karar Sayısı 2072, Fiş No: 134-105-7.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Riyaseticumhur Umumi Katipliği, No: 4023612.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Riyaseticumhur Umumi Katipliği, No: 4023614.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Arşivi, Riyaseticumhur Umumi Katipliği, No: 4023616.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (Dördüncü Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, (Cilt 1), Ankara: Yenişehir Matbaası.
- Gültekin Kamil Birlik, “*Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına kadar Celal Bayar (1919-1950)*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Kemal, M. (1980). *Celal Bayar Efsanesi ve Rataki Demokrasi*, İstanbul: Abece Yayınları.
- Kocabaşoğlu U. (Der.), (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: Acar Matbaası.
- Kocatürk, U. (1986). Celal Bayar ile Bir Konuşma. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Cilt II), Sayı: 5.
- Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kutay, C. (1982). “*İç Devirdeki Gerçek Yeri*”100 Yaşında Celal Bayar’a Armağan, İstanbul: Tercüman.
- Kutay, C. (1982b). *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, İstanbul: Aliođlu Yayınevi.
- Kutay, C. (1983). *Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, (Cilt 1), İstanbul: Kültür Matbaası.
- Kutay, C. (Tarihsiz). *Bir Türk’ün Biyografisi Celal Bayar*, Onan Matbaası.
- Mardin, Ş. (1989). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazıcı, N. (1996). *Celal Bayar (Başbakanlık Dönemi 1937- 1939)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Mustafa Serhan Yücel, “*Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanı Seçimleri*” Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bilecik,2012.
- Öktem, H.R.(1991). *Mütareke ve İşgal Anıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Polat Kara, “*Türkiye-İran ilişkileri (1923-1960)*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya,2010.

Akşam Gazetesi

Ayın Tarihi

Cumhuriyet Gazetesi

Demokrat İzmir Gazetesi

İslam Ansiklopedisi, Bayar, (Cilt 2), İstanbul: MEB Yayınları.

Milliyet Gazetesi

Resmi Ziyaret, (1954). *Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı ziyaretinin hikayesi Ocak-Mart 1954*, Ankara. (Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi tarafından neşredilmiştir.)

Seçil Geçgel, “*Celal Bayar'ın Milli Ekonomiyi Kurma Faaliyetleri*” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Hatay,2015.

Son Posta Gazetesi

Soyak, H.R. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.

Şakir, Z. (1952). *Celal Bayar Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Şakir, Z. (1953). *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Şenşekerci, E. (2000). *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul: Alfa Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt:8, İçtima:2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, Cilt:12, İçtima:3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IX, Cilt:1, Birinci Birleşim.

Tekil, F. (1982). “*Birkaç Küçük Örnek*”, *100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Timur, T. (2003). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: İmge Kitabevi.

Tural, M.A. (1987). *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türk Ansiklopedisi (1967). (Cilt 5), İstanbul: MEB Yayınları.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi (1984). (Cilt2), Anadolu Yayıncılık.

Türkiye İş Bankası 50. Yıl (1924-1974).

Yeni Asır Gazetesi

Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Zafer Gazetesi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Merve ARSLAN

Doğum Yeri ve Tarihi: İzmir / 23.10.1991

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Dokuz Eylül Üniversitesi / Fen- Edebiyat Fakültesi / Tarih

Lisanüstü Öğrenimi: Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı / Yüksek Lisans

İletişim

e-posta Adresi: mervearsslan35@gmail.com

Tarih: 20.05.2019